

A.NEIHARDT, I.ŠIŠOVA

VANA-
AJA
SEITSE
MAAILMA-
IMET

1524

A. A. NEIHARDT, I. A. ŠIŠOVA

VANAAJA SEITSE MAAILMAIMET

KIRJASTUS «VALGUS» • TALLINN 1969

Tallinn Ülikooli Raamatukogu
A. RIITIKOGU

7T
N31

Vene keelest tõlkinud *V. Ilves*

Kaane kujundanud *J. Nikkarinen*

1—6—2
11—69

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

SISSEJUHATUSE ASEMEL

Raske ja tänamatuna näib XX sajandi teisel poolel ülesanne kirjutada imedest. Millega küll veel üllatada ja hämmastada inimese kujutlusvõimet, kelle silme all on teostumas kõik inimfantaasia poolt aegade jooksul loodud julgemadki unistused! Lennuasjandus oma naljakas-abitute riiulitaoliste aeroplaanidega, mis end maapinnalt vaevaliselt lahti rebisid, sündis alles XX sajandi algul, kuid juba 40—50 aasta pärast olid inimese käsutuses mitmesugused raketid ning üksteise järel hakkasid maailmaruumi sööstma kosmilised laevad. Ja kui veel mõned aastad tagasi näis inimese lend kosmoseraketil kordumatu kangelasteona ning teaduse saavutuste ja inimliku mehisuse ühendamine hämmastas kogu maailma, siis praegu on möödas juba ka see päev, mil inimene esmakordselt meie planeedi olemasolu kestel väljus raketist kosmilisse avarusse. Ning kui homme astub inimjalg Kuu pinnale, näib see üsna loomulikuna neile, kellele ses homses on elada antud.

Tuumasisese energia tundmaõppimine, jäälohkajat põhjamerede avarustel edasiviiv aatom, Bratski hüdroelektrijaama ja Assuani kõrgpaisu taolised jõevooge tõkestavad hiiglaehitused — kõik need kaasaegse teaduse ja tehnika saavutused teevad XX sajandi kolossaalsete, seninägematute ja piiritute võimaluste sajandiks.

Tuumasisese energiaallika tundmaõppimisel on meie aja ühe geniaalsema õpetlase, Albert Einsteini sõnade järgi määratu stimuleeriv tähtsus tehnilise progressi jaoks. Einstein nimetas tuumajõudu «kõige revolutsioonilisemaks sellest ajast peale, mil eelajalooline inimene avastas tule».

Aatomienergia kasutamine rahulikel eesmärkidel avab inimkonna ees ääretud võimalused kogu meie planeedi ilme muutmiseks, kõrbeavaruste kasutuselevõtmiseks ja kliimatiliste tingimuste parandamiseks. Isegi kõige julgemale fantaasiale käib üle jõu täielikult ette näha seda

elu täiuslikkust ja ilu, mille toovad enesega kaasa inim-mõistuse ja -töö tohutud saavutused.

Mõlgutades mõtteid niivõrd suurepärasest tulevikust ja imedest, mis ootavad ees kõiki, kel on antud elada inim-konna helges homses, ei tohi me aga unustada juba läbi-käidud teed, mis on teinud võimalikuks tänased imed ja loonud tingimused tulevikuimede sünniks.

Tee, mille inimene on läbi käinud tahumata kivikirvest end maa külgetõmbejõust lahtirebiva kosmoselaeva üli-keerulise ja -täpse mehhanismini, on olnud visade otsin-gute, töö ja kordaminekute tee, loominguline tee.

Iidsetest aegadest peale, mil ürginimesed valmistasid esimesed kivist tööriistad ja said enda valdusse tule, pole inim-mõte minutikski rahu leidnud. Ikka rohkem ja roh-kem püüti tundma õppida ümbritsevat maailma, üha aktiivsemalt teda mõjutada. Inimese esimesed arglikud katsetused selles suunas vältasid otsatult pikka aega, ja alles siis, kui tekkis maaharimine ning leiutati metallide (algul vase ja tunduvalt hiljem raua) töötlemise kunst, lakkasid üht avastust teisest eraldamast aastatuhanded.

Me ei hakka jälgima inimteadmiste ja -oskuste kogu pikka arenguteed; meid huvitab ainult see teelõik, mil sai võimalikuks seitsme maailmaime tekkimine.

Juba III—II aastatuhandel enne meie ajaarvamist olid muinas-Egiptuses ning Tigrise ja Eufrati jõgede orgudes tekkinud riikide elanike teadusalased teadmised ja tehni-lised oskused väga kõrgel tasemel. Nagu annavad tunnis-tust muinasegiptlaste ja -babüloonlaste meie päevini säi-linud teaduslikud kirjutised, oli teaduse areng tingitud eelkõige majanduslikest vajadustest.

Nende riikide elanikud tegelesid peamiselt maaharimi-sega. Põlde, aedu ja ehitusi oli aga vaja täpselt mõõta. Jõgede iga-aastased üleujutused katsid põllud mudakor-raga, mis hävitas piirivaod. Pärast vee taganemist tuli maatükid uuesti üle mõõta. Nii tekkisidki mõõtühikud ja seejärel ka matemaatika alged. Muinas-Egiptuses ja -Babüloonias osati lahendada paljusid geomeetriaüles-andeid, näiteks arvutada kolmnurga, trapetsi ja teiste kujundite pindala. Egiptuses ja Mesopotaamias vajas maa kunstlikku niisutamist. Juba igimuiste rajati siin keeru-kaid irrigatsiooniehitisi — kanaleid, tamme ja veehoid-laid, mille abil iga-aastaste suurvete ajal lasti kuivaks madalamad soostunud alad ja niisutati maad kõrgemal

asuvatel, põua all kannatavatel kaldapealsetel. Nii kerkisid vanaaja matemaatika ette uued, üha keerukamad ülesanded. Praktilise elu vajadused tingisid ka kalendri tekke, sest see aitas põlluharijal täpselt kindlaks määrata aega, mil oli oodata üleujutust. Kalendri järgi arvestati ka vee alanemise, künni, külvi ja lõikuse algust. Inimesed hakkasid aega mõõtma, tekkisid mõisted ööpäev, kuu ja aasta.

Kalendri loomine sai võimalikuks alles seejärel, kui oli juba omandatud teatud astronoomiaalne teadmistepagas. Egiptlased lugesid aasta alguseks päeva, mil Siiriuse tõus langes kokku Päikese tõusuga. Sel päeval, 19. juulil, algas Memfise piirkonnas Niiluse üleujutus. Siiriuse tõusmise päeva peeti Egiptuses suureks pühaks. Jõgedevahelise ala suuremate linnade templites tegid preestrid ööd ja päevad läbi taevakehade liikumise vaatlusi; seda soodustas asjaolu, et Babüloonia taevas oli aastast vähemalt kaheksa kuud täiesti selge. Oma vaatluste tulemused tähendasid preestrid hoolikalt üles templite arhiivides hoitavatele savitahvlitele. Babüloonia astronoomid määrasid küllaltki täpselt kindlaks planeetide keerulisi liikumisi. Juba VII sajandil e. m. a. oskasid nad ette kuulutada isegi kuuvarjutust. Babülooniased ja egiptlased panid aluse mitmetele loodus- ja täppisteaduste harudele — zooloogiale ja botaanikale, füüsikale ja keemiale.

Kreeka riikides hakkas teadus arenema hiljem kui muinas-Idas. Juhtivaks piirkonnaks Kreekas oli idapoolsete kultuursete maadega tihedates sidemetes olev Joonia¹, kus juba VIII—VII sajandil e. m. a. olid kõrgel järjel kaubandus ja meresõit. Teadmisi oli vaja eriti joonia laevnikel. Kompassi vanad kreeklased ei tundnud, laeva asukoha määrasid nad avamerel kindlaks tähtede järgi; selleks aga oli tingimata vaja tunda astronoomiat. Joonia õpetlastest olid paljud hästi tuttavad muinas-Ida astronoomide teaduslike avastustega. Eriti suurt edu astronoomiasaladuste tundmaõppimisel saavutas vanaaja suurim filosoof, Väike-Aasiast Mileetose linnast pärinev Thales, kes antiikautorite teadete kohaselt oskas ennustada päikesevarjutust 585. aastal e. m. a.

Alates IV sajandist e. m. a. hakkasid teadusalased teadmised joonialaste mõjul levima ka teistesse Kreeka osadesse ning kreeka õpetatud mehed tegid rohkesti tähtsaid avas-

¹ Joonia hõlmas Väike-Aasia rannikut ja sellega piirnevaid saari.

tusi. Nad tegelesid maakeri suuruse ning Kuu ja Päikese umbkaudsete mõõtmete arvutamisega, samuti nende kauguse määramisega Maast. Juba muinasajal avaldati arvamust, et Maa tiirleb ümber Päikese. Ka muinas-Kreekas dikteerisid matemaatika arengut praktilise elu vajadused. «Geomeetria . . . toob arhitektile suurt kasu.» öeldakse ühes antiikteoses, «. . . ta õpetab kasutama sirklit ja joonlauda, mis tohutult kergendavad hoonete plaanide tegemist, ning vinkelraua, vesiloodi ja püstloodi õiget kasutamist. Optika kaasabil aga lastakse hoonesse õigesti valgust teatud taevalükile poolt. Aritmeetika abil koostatakse ehitise eelarve ja arvutatakse välja ta mõõtmed, geomeetria seaduste ja järelduste kasutamise teel lahendatakse vastavuse keerulised probleemid.»

Suuri edusamme tegi antiikmatemaatika. III sajandil e.m.a. pani Eukleides aluse praegusaja elementargeomeetria, mis kannab tänaseni tema nime. Vanaaia suurim matemaatik ja füüsik Archimedes töötas välja mehhaanika põhiprintsiibid ja tegi mitmeid tähtsaid avastusi geomeetria vallas.

Teaduslike avastustega kaasnesid ka tehnilised saavutused. Muinasaja leidurid õppisid looma keerulisi niisutus-süsteeme ja ehitama laevu, millega võis teha pikki mere-reise. Nad oskasid püstitada sildu ja rajada tunneleid. Antiiktehnika suurepäraseks näidiseks oli veejuhe Samose saarel. Tuntud on meile ka muistsete meistrite valmistatud peened arstiriistad. Antiikmeistrid leiutasid vesiratta ja valmistasid mitmesuguseid vee- ja päikesekelli.

Kõige suuremat edu saavutati siiski ehituskunstis, kus egiptuse ja kreeka meistrite oskused seisid haruldaselt kõrgel tasemel. Ehitusajandus justkui koondas endasse kõik oma ajastu teadusliku ja tehnilise mõtte saavutused. Paljud tolle aja ehitusmeistrite tööd on veel meiegi päevil kuulsad kui ületamatud arhitektuurinäidised. Kuulsate arhitektide töid hindasid ka nende kaasaegsed. Mitte asiata pole seitsmest maailmaimest viis ehitised. Lugege läbi nende saamislugu ja te tutvute muinasaja arhitektuuri ja ehitustehnikaga.

Harukordne õitseng valitses mitte ainult arhitektuuris vaid ka kujutatavas kunstis. Egiptuse ja kreeka kunstnike hiilgavad tööd said võimalikuks just tänu teaduse ja tehnika kõrgele tasemele. Paljud neist kivist või pronksist valmistatud suurepära-
stest kunstiteostest on säilinud meie päe-

vini, andes tunnistust sellest, et vanaaja meistrid valdasid täiuslikult kiviraiumiskunsti, vormisid meisterlikult õhukest lehtmetsalli ning tundsid hästi metallivalu protsessi. Nende tehnika aladega tutvute lähemalt peatükkides, kus on juttu seitsme maailmaime hulka arvatud kahe imeilusa antiikskulptuuri loomisest.

Kuid miks on imesid just seitse? On see arv juhuslikult valitud?

Seitsme kui püha arvu austamine pärineb kaugest ürgajast, mil kalendri aluseks oli lunaarne kuu, mille 28 päeva jooksul Kuu kasvab ja kahaneb neljas faasis (veerandkuu, poolkuu, täiskuu, kuuloomine). Need faasid vahelduvad iga seitsme päeva tagant, olles aluseks meie praegusele seitsmepäevasele nädalale. Kuu faaside vaheldumist jälgides hakkasidki ürgasukad omistama arvule seitse erilist püha tähendust.

Muinasbabüloonlastel oli igas kuus neli pühapäeva, nendeks olid 1., 7., 15. ja 28. kuupäev. Seitse taevakeha (Päike, Kuu ning viis planeeti — Merkuur, Saturn, Marss, Jupiter ja Veenus) olid kõik seotud teatud taevaste jumalustega, kellest igaühele oli pühendatud üks nädalapäevadest. Seitsme peajumala auks püstitati Baabülonis seitsmeastmeline tempel. Vastavalt preestrite õpetusele ümbritsesid maa-alust surnuteriiki seitse seina ning koolnu pääses sinna läbi seitsme värava, kus pidasid vahti valvurid.

Nagu teisedki muinasrahvad, omistasid ka vanad kreeklased arvule seitse suurt tähendust. Arv seitse esineb paljudes legendides, näiteks müüdis koletisest Minotaurusest, kellele iga päev toodi ohvriks seitse noormeest ja seitse tütarlast. Teises legendis, mis räägib lihtsurelikust naisterahvast Niobest, kes julges solvata jumalannat Letot, mainitakse Niobe seitset poega ja seitset tüdrik, kes hukkusid Leto laste Apolloni ja Artemise noelte läbi. Seitset loeti kunstide kaitsja jumal Apolloni pühaks arvuks. Kreekas oli seitse tarka, ja nende seitsme hulka arvati ka vanaaja kuuluis õpetlane, matemaatik ja astronoom Thales Mileetosest. Tarkade hulgas nimetati ka Ateena seadusteandjat Solonit (VI sajand e.m.a.). Üldtuntud olid muinaskreeklaste seas ka Periandros Korintosest ja Piitakos Mütilene linnast, kes oma valitsemisajal olid küll kehtestanud hirmuvalitsuse, kuid teenisid targakuulsuse ära silmapaistvate filosoofidena. Tundmatu poeet ülistas nende tarkust oma luuletuses järgmiselt:

«Mõõt on kõige tähtsam,» ütles Lindose Kleobulos;
 Spartas õpetas Kheilon: «Sa tunne iseennast.»;
 raevu taltsutama manitses korintoslane Periandros;
 «Liig on ikka kurjast!» lausus Mütilene Pittakos.
 «Elu lõppu silmas pea,» ateenlane Solon kordas;
 «Halbu kõikjal leidub rohkem,» tähendas prieenelane Bias;
 «Sa ära kipu vastutama teiste eest!» — mileetoslane
 Thales soovitas.²

Seoses arvuga seitse kujutasid vanad kreeklased ette midagi lõpetatud ja täiuslikku. Just seetõttu arvasid nad imede hulka seitse kõige ilusamat paljudest vanaaja suurepärasest kunstisaavutustest. Arvasid? Kes ja kunas? Tõepoolest, millal üldse tekkis seitsme maailmaime mõiste?

Antiikautorite teostes hakatakse seitsmest imest rääkima alates III sajandist e.m.a. Arvatavasti tekkis seitsme kõige tähelepanuväärsema kunstiteose esiletõstmise idee nimelt sel perioodil. Seda, kes nad esimesena «välja valis», pole võimalik kindlaks teha, pealegi toimus «valik» ajapikku, kus ühed imed vahetasid välja teisi. Seetõttu esinebki antiikautoritel üksteisele vastukäivaid andmeid. Seitsme ime täieliku loetelu toob oma epigrammis (lühiluuletuses) ära kreeka poet Antipatros Sidoni linnast (elas II—I sajandil e. m. a.):

Nägin su müüre, suur Baabülon, lai, et vankriga sõida,
 näinud olen ka Zeusi Olümpia külas,
 vaadanud Baabüloni rippuvaid aedu ja Heliose tohutut kolossi,
 ja püramiide, mille loonud kestev raske vaev;
 tunnen Mausolose hiiglahauakambrit, Ent kui ma nägin
 Artemisele pühendatud pühakoda, mille katus pilvi riivab,
 siis kahvatas ta kõrval kõik, sest väljaspool Olümpost³
 ei kohta päike kuskil sellist ilu.

Hulgaliselt väärtuslikke ja huvipakkuvaid andmeid vanaaja seitsme ilmaime kohta esitab rooma teaduse- ja kirja- mees Plinius Vanem (elas I sajandil) oma teoses «Loodus- lugu». Pliniuse kirjeldused täiendavad oluliselt meie ette- kujutust Rhodose kolossist ja Artemise templist Efesoses. Kõiksugu muinasväärtuste hea tundjana arvab ta seitsme ime hulka ka Pharose saare tuletorni, mis tõrjub Antipat- rose poolt loetletud imede seast välja Baabüloni müürid. Mõnedes teostes aga märgitakse rippuvate aedade asemel

² Kleobulos Lindose linnast Rhodose saarelt, Kheilon Spartast ja Bias Väike-Aasia linnast Prienest olid samuti kuulsad poliitikamehed.

³ Olümpos — mägi Tessaalias, vana-kreeka mütoloogia järgi jumala- late eluase.

just Baabüloni kindluse müüre⁴ ja Pharose saare tuletorni asendab neis Aleksandria raamatukogu. Imedeks on peetud veel Zeusi altarit Pergamonis ning Rooma ajal arvati seitsme ime hulka ka kuulus amfiteater Colosseum.

Kõiges selles pole midagi imestamapanevat. Vanad meistrid löid suurepäraseid teoseid niivõrd hulgaliselt, et inimene, kes tahtis neist kõige ilusamad välja valida, seisis paratamatult raske probleemi ees. Nagu rippuvad aiad, nii olid ka Baabüloni müürid seda väärt, et neid imede hulka arvata. Ka teaduse ja kunsti keskus — Aleksandria raamatukogu, kus oli mitusada tuhat ürikut, kuulus kahtlemata oma aja imede hulka.⁵

Meie päevini on säilinud Bütsantsist pärit Philoni teos «Seitsmest imest», kus valik on sama, mis Sidoni Antipatrosel. Raamatus on iga ime kohta toodud üksikasjaline kirjeldus. See puudub ainult Halikarnassose Mausoleumi kohta, kuna käsikirja lõpuosa on kaduma läinud. Raamatu autori ja tema eludaatumite suhtes on teadusemehed erinevatel arvamustel. Ühed peavad teose autoriks III sajandi lõpul e.m.a. elanud kuulsat mehhaanikauurijat ja leiutajat Philonit Bütsantsist, kellele kuulub ulatuslik, üheksast raamatust koosnev teos antiikmehhaanika kohta. Teiste arvates ei ole see seitsmele imele pühendatud raamat kirjutatud mitte enne IV sajandit meie ajaarvamise järgi, autoriks on aga tundmatu kõnemees. Teos ise aga pole muud kui kõnekunsti harjutuspalade kogumik. Paljud Philoni kirjeldustest on tõepoolest tulvil liialeminevaid ülistusi ja retoorilisus on neis selgelt tuntav. Philoni poolt Rhodose kolossi loomise loos toodud faktide hoolikam uurimine aga andis mõnedele õpetlastele alust kinnitada, et teose on kirjutanud tehnika keerulistes küsimustes kodusolev inimene, keda on huvitanud nii hiiglakuju paigaldamisviis kui ka tugipunkti probleem. Philoni jutustus Rhodose kolossist on andnud materjali teravmeelse hüpoteesi püstitamiseks selle gigantse raidkuju loomise tehnika suhtes.⁶

⁴ Sellise variandiga oli tuttav XVIII sajandi kuulus vene kirjanik Simeon Polotski, kes oma luuleteoses «Рифмология» ülistab vanaaja seitsme ime ilu.

⁵ Baabüloni müüridest ja Aleksandria raamatukogust on lähemalt juttu peatükkides «Baabüloni rippuvad aiad» ja «Aleksandria tuletorn».

⁶ Lähemalt on sellest juttu peatükis «Rhodose koloss». Pole võimatu, et Bütsantsi Philon tõepoolest elas IV saj. Selleks ajaks oli enamik imedest juba hävinud ja Philon võis Rhodose kolossist rääkides ära kasutada mõnd varasemat teost, mille autor oli tehniliste küsimustega hästi kursis.

Muinasimed olid kaasaegsete hulgas äärmiselt populaarsed. Neist kirjutasid teadusemehed ja kolleksionäärid, neid ülistasid oma salmides luuletajad ja õppisid hoolikalt pähe koolide kasvandikud.

Õpetlased avastasid Egiptusest leitud papüüruste hulgas huvitava üriku. See oli tublisti kannatada saanud ning pikka aega ei õnnestunud teda dešifreerida. Kui säilinud kirjaosast lõpuks siiski aru saadi, selgus, et dokument kujutab endast omapärast õppevahendit. Papüüruse kaudu saadi teada, mida õpetati Vana-Egiptuse koolides 22 sajandit tagasi. Õpilased pidid teadma tuntud seaduseandjate (sealhulgas ka meile juba tuntud Soloni), maalikunstnike, skulptorite, arhitektide (nende hulgas Artemise templi ja Halikarnassose Mausoleumi loojate) ja ka leiutajate nimesid. Edasi tulevad suuremad saared, mäed, jõed ja mis meile iseäranis huvipakkuv — seitse maailmaimet. Kahjuks on see ürikuosa eriti halvasti säilinud ja loetletud imedest on arusaadavad ainult Artemise tempel Efesoses, püramiidid ja Halikarnassose Mausoleum.

Kõige sagedamini arvatakse muinasautorite teostes seitsme ime hulka kuuluvaiks Egiptuse püramiidid, ripuvad aiad Baabülonis, Artemise tempel Efesoses, Zeusi kuju Olümpias, Harikarnassose Mausoleum, Rhodose koloss ja Aleksandria majakas. Neid vanaaja arhitektide ja skulptorite töid peetaksegi seitsmeks maailmaimeks.

Meie ajani on neist säilinud ainult püramiidid, kõik teised on hävinud. Nende välisilme ja valmistamistehnika rekonstrueerimine nõudis paljude maade õpetlaste ühist visa ja suurt tööd. Tähelepanelikult uuriti läbi kõik antiikautorite teostes leiduvad imede kirjeldused, suurt abi andsid arheoloogiliste väljakaevamiste tulemused, eriti Halikarnassose Mausoleumi ja Artemise templi puhul.

Meie raamatus on igale imele pühendatud eri peatükk, kus on juttu selle saamisloost ja ka hilisemast saatusest. Üksikasjaliselt on seejuures ära toodud kõik andmed, mis on teada nende kuulsate antiikkunstiteoste valmistamiskäigust ja tehnilise teostamise võtetest.

Tutvumine seitsme maailmaimega annab võimaluse saada ettekujutuse sellest, kuidas kõrge meisterlikkuse taseme olid saavutanud paljusid sajandeid tagasi elanud arhitektid ja skulptorid.

PÜRAMIIDID

«Võltsi loo, nagu oleks iidsel ajal Olümposele kokku kuhjatud nii Ossa kui ka Pelioni¹ mägi, on säilitanud meie sajandid. Kuid püramiidid, seal kus Niilus, praegugi veel kõrguvad ja uhkeid tippe kuldse Plejaadi² poole tõstavad.»

Nii kirjutas ühest vanaaja imest — püramiididest — muinas-kreeka luuletaja, kelle nimi pole meie aegadeni jõudnud.

Kõigile on teada, kui palju huvitavaid, sageli hämmastamapanevaid teaduslikke avastusi tegid õpetlased vanas Egiptuses. Hulgaliselt on imelisi leide andnud hauakambriid ja templid, kuid kõige suuremaks imeks, mis rabas inimesi juba kauges minevikus, on Egiptuse püramiidid, need kunstlikud mäed — muistsete Egiptuse valitsejate hauakambriid.

Kõikidele reisimeestele, kes on sõudnud Niiluse kollakatel voogudel, torkab tingimata silma järsk piir Niiluse oru rohetavate põldude ja datlusalude ning Liibüa kõrbe elutute kuumade liivade vahel. Siit edasi kõrguvad läänekaares kaasaegse Kairo ja Fajumi³ oaasi vahel kümnete kilomeetrite ulatuses imelised, korrapärase kujuga mäed. Need on püramiidid (joonis 1).

Nad otsekui kasvavad välja kõrbeliivast — kolossaalsed ja suursugused ning mõjuvad oma ebaharilike mõõtmete ja rangete kontuuridega. Püramiidi jalamil seistes on raske

¹ Olümpos, Ossa ja Pelion — mäed Tessaalias. Kreeka müütide järgi hakkasid jumalate vastu ülestõusnud titaanid mägesid üksteise otsa kuhjama, et küündida taevani.

² Plejaad — seitsmest tähest koosnev tähtkuju.

³ Kuulsaks sai Fajumi oaas siis, kui ta muistsetest hauakambritest leiti imeilusad ja clutruud inimeste portreed, mis olid siin lebanud kaks-kümmend aastasada. Portreed olid tehtud suurepärase kunstnike poolt õhukestele puuplaatidele. Need plaadid pandi vana kombe kohaselt lahkunule kaasa, kuna sooviti, et ta säilitaks oma välimuse ka pärast surma.

ette kujutada, et need hiiglaslikud kivikünkad on loodud inimkätega. Kuid nad on tõepoolest üles laotud üksikutest kivirahnudest samasugusel viisil, nagu tänapäeva lapsed ehitavad püramiide kuupidest. Tuhanded orjad ja vaaraole alluvad egiptlased tegid rasket ja tulutut tööd igaaühe juures neist tohututest kivimägedest, mis pidid oma põues varjama valitseja surnukeha. Läbi aegade puhkepaiga ehitamisega kindlustas vaarao oma surematule hingele igavese eluaseme.

Esimeseks Egiptuse valitsejaks, kes oma hauakambri kohale püramiidi püstitas, oli vaarao Džoser⁴. See vanim Egiptuse püramiididest koosneb kuuest hiiglastmest. Enne esimese püramiidi püstitamist ehitati Egiptuses hauakambreid massiivse, riskülikukujulise kividest laotud maa-pealse osaga. Kujult meenutasid nad araabia istepinke — mastabasid, ja selle nimetuse all nad ongi teaduses tuntud. Džoseri püramiid kujutab endast tegelikult kuut sellist üksteise otsa asetatud ja ülespoole kitsenevat mastabat. Maailma esimese nii suurte mõõtmetega (kõrgus ligi 60 meetrit) kivehituse loomise au omistatakse tuntud õpetlasele — arstile, matemaatikule ja arhitektile, Džoseri endisele vesirile Imhotepile, kelle kuulsus oli niivõrd suur, et juba mõne sajandi pärast ümbritsesid tema nime legendid. Riilisemast ajast on säilinud statuette, mis kujutavad seda suurepäraselt ehitusmeistrit. Nähtavasti oli ka vaarao Džoser Imhotepi ehitatud seninägematu hauakambriga niivõrd rahul, et lubas oma kuju alusele raiuda arhitekti nime, mida vanas Kreekas peeti ennekuulmatuks auks. Nimelt leiti Džoseri püramiidi läheduses asunud hauatempli väljakaevamistel mitu vaarao purunenud kuju ja nende seast ka pjedestaal Imhotepi nimega.

Arheoloogilised kaevamised Džoseri püramiidi juures tõid päevavalgele terve «surnutelinna», mis ümbritses vaarao puhkepaika. Siin olid mastabad — vaarao perekonna ja lähemate aukandjate hauaehitised, siin oli ka hauatempel, kus ohverdati surnud vaarao auks. Templi väljakaevamisel avastati saal, mis oli kaunistatud maailma kõige vanemate sammastega. Tõsi, need polnud veel tavalised ümarsambad, vaid ulatusid seinast välja ainult poolst saa-

---

⁴ Vaarao Džoser — III dünastia esimene valitseja (3000 aastat e. m. a.).

dik, kuid ometigi lõi Imhotep ammu enne kreeka arhitekte range ja saleda dooria⁵ sammastiku algkuju.

Hauatempel ja püramiid olid ümbritsetud valgest lubjakivist müüriga ja nii tekkis arhitekti idee kohaselt ühtne arhitektuuriline ansambel.

Arheoloogid uurisid püramiidi ümbrust hoolikalt juba käesoleva sajandi algul, kuid alles egiptlane Mohammed Honeim pööras tähelepanu ühele paljude astangute hulgast Džoseri püramiidist kagu pool. Ta viis läbi tähelepaneliku ülevaatuse ja avastas kivimüüride jäänused ning lubjakivi- ja alabastritükke.

Honeim otsustas läbi viia kaevamised. Nende käigus tulid esile suurtest tahumata kividest laotud müüriosad — samasuguse massiivse rajatise vundament, mis omal ajal ümbritses Džoseri püramiidi. Müüri ülaosa oli lammutatud juba kauges minevikus. Edasi tuli paksu liiva- ja kruusakihi alt välja hästi säilinud müüri lõik, mille töölisel ristisid Valgeks seinaks. See nägi suurepärase välja — ta oli kaetud valge lihvitud lubjakiviga ja kaunistatud ilusate eenditega.

Polnud kahtlust, et müür ümbritses püramiidi. Kuid kus on siis hauakamber ise — niisama iidne, kui siiani omataoliste hulgas ainus Džoseri püramiid?

Honeim otsustas otsida püramiidi jäänuseid maa-ala keskpunktist ja tal oli õigus. Sügavalt liiva-, kiviprügi- ja ehitusprahi kihi alt ilmus nähtavale iidse hauakambri alumine massiivne aste, mille kõrgus oli 7 meetrit. Honeim tegi kindlaks, et püramiidil pidi olema seitse astet — järelikult üks aste rohkem kui kuulsal Džoseri püramiidil, ning ta pidi küündima 70 meetrini. Kuna püramiidi jäänused olid mattunud paksu liivakihi alla, siis pidi järelikult ka haud terve olema. Seda asutigi otsima. Püramiidi alumise astme kõrvalt leiti kaljusse raiutud käik, mis kujutas endast hargnevat koridori.

Galeriiosast leiti esemeid, mis ainult suurendasid huvi ruumi vastu, kus asus kirst, sest nad tõendasid, et hauakambrit polnud vanadel aegadel paljaks riisutud. Honeim leidis hulgaliselt kivi- ja savinõusid, kuldehteid, kullast võidekarbikese ja rohkesti ilusaid purpurkivimist tassikesi.

Kõige hinnalisemaks leiuks olid siiski väikestel tumepunasest savist tehtud nõudel leiduvad kirjad, kust Honeim

---

⁵ Arhitektuuristiilide kohta lugege peatükist «Artemise tempel Efeoses».

luges välja Sehemheti nime, mis tähendas «kehalt võimas» ja kuulus senini tundmatule vaaraole ühest varasemast dünastiast. Huvi püramiidi sängitatud tundmatu valitseja vastu kasvas veelgi. Egiptuse ajalehed olid üle külvatud saladuslike ja sensatsiooniliste pealkirjadega, nagu «Vaarao hauakambri kullahelk» või «Valmisehitamata püramiidi kullalademed». Kannatamatult jälgisid kõik tööde käiku.

Pärast pikki otsinguid, paljusid pettumusi ja suurt riski (maa-alustes käikudes toimus mitmeid varinguid) õnnestus teadlasel tungida ruumi, kus asus vaarao kirst.

Kiiruga väljaraiutud ja lõpetamata jäänud kesksaalne (ehitusprahtki ei olnud ära koristatud, vaid ainult naaber-käikudesse pühitud) seisis suurepärase alabastersarkofaagi. Kui aga arheoloog vaatas kirstu lähemalt, märkas ta hämmastusega, et sel puudus kaas. Sarkofaag oli välja raiutud alabasterrahnust ning suletav sarkofaagi otsas asuva uksega, mis liikus mööda sooni.

Honeim veendus erutusega, et pärast sarkofaagi hauakambrisse asetamist ei olnud teda keegi puudutanud — kirstul lebas kõdunenud lilledest ja okstest pärj, õigemini küll see, mis 4700 aastat tagasi pandud pärjast veel järele oli jäänud.

Päeval, mil avati tundmatu vaarao sarkofaag, oli maa-alune hauakamber tulvil teadlasi-egüptolooge, toto- ja filmireportereid ning ajakirjanikke. Hinge kinni pidades jälgisid nad, kuidas töölisel hakkasid rasket alabasterust üles tõstma. Sarkofaag avati sügavas vaikuses. Ta oli tühi. Vapustatud Honeim vaatas kirstu hoolikalt üle. Selle seintel oli näha sarkofaagi valmistanud meistrite tööriistade jälgi. Maetud ei olnud sellesse suursugusesse hauakambrisse mitte kunagi mitte kedagi. Galeriidest ja koridoridest koristamata kiviprügi ja ehituspraht, hauakambri enda viimistlemata välimus, lõpuni ehitamata püramiid ja tühi kirst — kõik see püstitas egüptoloogide ette mõistatuse.⁶

Raske oli ära mõistatada lõpuni ehitamata püramiidi saladust. Võib-olla suri vaarao, kelle jaoks ta oli ette nähtud, ootamatult ja ta järglane ei pidanud vajalikuks ehitamist jätkata. Võib-olla leidsid aset mingid tähtsad sündmused, mida me ei tea (seni oli meile teadmata ka valitseja Sehemheti enda nimi) ja mis sundisid vaaraod püramiidi ehitamise järsult katkestama. Saladus on jäänud saladuseks.

⁶ М. Гонец. Утерянная пирамида. М., 1959.

Kuid on kindel, et teadlaste ette kerkinud mõistatused nende poolt varem või hiljem lahendatakse. Nii on see olnud paljude muistse Egiptuse pinnal avastatud mälestistega.

Palju ebaselget oli näiteks suurima püramiidi ümber, mille püstitas XXVIII sajandil e. m. a. elanud vaarao Hufu (Chufu, kreeka keeles Cheops).

See hiiglaslik püramiid on püsinud juba ligi viis tuhat aastat. Tema kõrgus ulatus 147 meetrini (praegu on see tipu varisemise tõttu 137 meetrit) ning kõikide külgede pikkuseks on 233 meetrit. Et teha ring ümber Hufu püramiidi, tuleb läbi käia ligi kilomeeter. XIX sajandi lõpuni oli see püramiid kõige kõrgemaks ehitiseks.⁷ Tema hiiglamõõtmed on hämmastanud kõiki, kes on käinud Egiptuses. Asjatult ei nimetanud esimesed Egiptusesse sattunud vene rännumehed püramiide «käsitsi tehtud mägedeks».

Teadlased on välja arvutanud, et Hufu püramiid on üles laotud 2 300 000 siledaks lihvitud kiviplokist, millest igaüks kaalub üle kahe tonni. Hoolikalt väljatahutud ja lihvitud kivimürakad on kohale sobitatud niivõrd meisterlikult, et näiteks noatera kividevahelisse prakku ei mahu.

Kivid liubuvad tihedalt üksteise vastu ning püsivad kohal omaenda raskuse mõjul. Kiviraiujate ja -lihvijate töö täpsus on imetlusväärne, eriti kui veel endale ette kujutada, et muinasmeistrid, kes püstitasid selliseid grandioosseid mälestusmärke inimtööle, kasutasid kivist tööriistu. Kive püramiidide ehitamiseks murdsid tuhanded tööliselised Niiluse paremal kaldal, Egiptuse muistse pealinna Memfise lähedal asunud paemurdudest. Kaljupinnal säilinud märgid näitavad, et algul raiuti mööda kiviploki piirjooni kaljusse rennid. Juba see töö nõudis palju jõudu ja vaeva. Edasi raiuti rennidesse sügavamaid auke ning rammiti neisse kuivast puust kiilud, mis seejärel veega üle valati. Märg puu paisus, praod suurenesid ja paelahmakas murdus kalju küljest lahti. Kivimurrust tiriti rahnud välja jämedate papüürusköite abil (selliseid köisi on vanaaja paemurdudest leitud). Seejärel asusid neid siinsamas töötleva oskustöölised — kivitahujad, kes kasutasid selleks suurt hulka puust, kivist ja vasest valmistatud tööriistu.

---

⁷ Eiffeli torn Pariisis ehitati 1889. aastal ja on 300 m kõrge. Kuulus New Yorgi pilvelõhkuja Empire Building oma 105 korrusega küünib 380 meetrini. Kuid need on XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul püstitatud ehitised. Hufu püramiid, mille sisse mahuks vabalt Iisaku katedraal Leningradis, ehitati aga viis tuhat aastat tagasi.

Tahumistöö oli kivimurdmisest muidugi palju kergem, kuid siingi tuli koidust loojanguni higi valada kõrvetava päikese all. Vana-Egiptuse kirjamehe Ahtoi kuulsas õpetuskirjas, kus ta oma pojale Piopile jutustab mitmesugustest elukutsetest, on öeldud: «Kivitahuja otsib tööd igasorti kõvade kivide juures ja kui ta kord lõpetab ning käed rippu laseb, on ta väsinud. Ja nii istub ta videvikuni ning ta põlved ja ta selg on kõverasse kiskunud.» Õpetuse tähendas üles kirjanik, kes elas Kolmanda riigi⁸ ajal. Kuid püramiidid ehitati hulk sajandeid varem ja vaevalt küll kivitahuja töö tol ajal kergem oli kui Ahtoi päevil.

Valged kiviplokid veeti Niiluse teisele kaldale paatidel ning sealt ehituspaika erilistel puujalastel.

Esimeseks õpetatud meheks, kes oma teadmised püramiidide kohta kirja pani, oli Vana-Kreeka ajaloolane Herodotos, kes külastas Egiptust V sajandil e. m. a. Herodotose teos kujutas endast ulatuslikku, üheksast raamatust koosnevat jutustust, millest ühes ta kirjeldas oma reisi Egiptusesse. Herodotose kuulsa «Ajaloo» esimene peatükk algas sõnadega: «Alljärgnevad uurimused esitab Halikarnassosest pärit Herodotos selleks, et aegade jooksul ei kustuks meie mälust inimeste teod, samuti ka selleks, et kuulsusest ei unustataks hiiglaslikke ja imetlust vääri vaid ehitisi, mis on loodud osalt helleenide, osalt barbarite poolt.»

Herodotos kirjutas ausalt ja põhjalikult üles egiptlastelt kuulnud jutud püramiidide ehitamisest. Ainuüksi teed, mida mööda kivimürakad paemurrust ehituspaika veeti, ehitati ligi kümme aastat. Tee ise aga — lai, ääred lihvitud kividest laotud ja mitmesuguste joonistustega kaunistatud — oli Herodotose sõnade järgi imetlusväärne.

Kivitahujate järel asusid kivide väliskülgi töötlemata lihvi- ja lihvimiskivi, vee ja liiva abil. Pikaajalise hõõrumise tulemusena muutus plaadi pind siledaks ja läikivaks ning kivi oligi valmis püramiidi asetamiseks.

Kiviplokid pandi hiigelehitusel paika gigantsete astmete kaupa. Herodotose sõnade järgi ei olnud nende kiviplokkide hulgas ainsatki, mis oleks olnud alla 9 meetri kõrge.

Selleks et kivirahne üles vedada, ehitati Herodotose jutustuse järgi kaldtee. Hiljem see aeti laiali. Seda teed mööda vedasid ehitajad ülevaatajate kepihoopide all neid

---

⁸ Kolmanda riigi periood hõlmab ajavahemiku aastatest 2169—1700 e. m. a.

raskeid kivimürakaid kõite abil edasi ning paigutasid lõpuks puust hoobade abil ettenähtud kohale. Kui palju inimesi hukkus allakukkunud kivirahnude all, kui paljud said vigastusi kiviplokkide kohaleasetamisel, kui paljud surid talumatute töötingimuste tõttu siin, alles poolelioleva püramiidi juures! Ja nii oli see kahekümne pika aasta jooksul. Kui püramiidi «ladumine» oli lõpetatud, kaeti astmed katteplokkidega, mis veeti kohale Ülem-Egiptuses asuvast Asvani kivimurrust. Katteplokkid viidi üles mööda püramiidiastmeid ja pandi paika, liikudes ülalt allapoole. Lõpuks katteplokkid poleeriti ning nad hiilgasid pilvitu Egiptuse taeva all lõõmava lõunamaa päikese kiirtes pimestava helgiga.

Herodotos räägib, et Hufu püramiidi ehitamine vältas umbes kakskümmend aastat. Ehitajad, kelle arv ulatus saja tuhandeni, vahetati välja iga kolme kuu tagant. Ulevaatajate kantsikud, tappev kuumus ja ebainimlikud pingutused tegid oma töö. Mitte mingisuguseid mehhanisme kahetonniste kiviplokkide tõstmiseks polnud. Kõik käis ainult musklijõul. Isegi kui arvestada seda, et Herodotosel esineb terve rida ilmseid liialdusi ja ebatäpsusi, annavad toodud arvud siiski ettekujutuse Cheopsi poolt alustatud ehituse hiiglamahust. Oma jutustuses meenutab Herodotos püramiidile tehtud kirja, kus on ära toodud summa, mis kulutati töömeestele antud sibulatele, küüslaugule ja rōikale. See võrdus 1600 talendiga.⁹ «Kui see tõepoolest nii on,» hüüatab Herodotos, «siis, kui palju pidi küll kulutama rauast tööriistadele ning tööliste toidule ja riie-tusele?»

Hauaehtis kujutas endast peaaegu monoliitset kiviseina. Püramiidi sissekäik asus alati põhjapoolses küljes ja umbes 14 meetri kõrgusel maapinnast. Püramiidi sisemuses oli mitmeid ruume, kuid hauakambriteks oli neist ainult kaks. Alumine neist oli teadlaste arvates ette nähtud kuninga abikaasa jaoks. Teine — mõnevõrra suurem (10,6×5,7 m), asus püramiidi jalamilt 42,5 m kõrgusel ja oli mõeldud vaarao enda igaveseks puhkepaigaks. Siin seisis sarkofaag punasest poleeritud graniidist. Vaarao hauakambri peal asetsesid üksteise kohal viis umbruumi, mis olid arvatavasti ette nähtud hauakambrile mõjuva rõhu jagamiseks. Püramiidimassiivis olid mõned kitsad ja pikad

---

⁹ Talent — vanaaja mõõdu- ja rahaühik. Lähemalt on talendist juttu peatükis «Rhodose koloss».

käigud, mis viisid püramiidi sisemuses asuvatesse ruumidesse ning püramiidi alla kaevatud kambrisse. Teadlased uurisid ka kaht ventilatsioonikäiku, mis läbi kivimassi ulatusid Cheopsi hauakambrisse. Püramiidi välispinna puhastamisel leiti paljudelt plaatidelt punase värviga tehtud märkmeid, kus esines vaarao Hufu nimi. Muistseid kattedplokkide avastasid arheoloogid püramiidi alumise, liiva mattunud osa väljakaevamisel. Need olid paika pandud niivõrd meisterlikult, et algul oli võimatu avastada ühenduskohti. Fotode tegemiseks pidid uurijad kividevahelised praod isegi värviga ära märkima. Võib julgelt kinnitada, et ükski pärast Hufut valitsenud vaaraodest pole suutnud ületada tema hauakambri suurust ja vägevust. Kuid vaaraod, kes oli otsustanud end kuulsaks teha mõõtmelise enneolematu püramiidi püstitamise, vihkasid egiptlased veel palju sajandeid.

Suuruselt järgmiseks Hufu püramiidi järel peetakse vaarao Chephreni (Xerxese) hauakambrit. See on 8 meetrit madalam, kuid vähem lagunenu. Püramiidi ülaosas on säilinud osa poleeritud kattedplokkidest.

Ülejäänud püramiidid on tunduvalt väiksemad ja paljud neist on tugevasti purunenud.

Chephreni püramiidi läheduses kerkib kõrbeliivast künegas, mille kõrgus on ligi 20 ja pikkus 60 meetrit. Künkale lähenedes märkab rändur hiiglakuju, mis peaaegu täielikult on välja raiutud kaljust. See on kuulus Suur Sfinks — lamav inimpeaga lõvifiguur. Kuju näoosa on pragunenud, nina ja lõug küljest ära löödud. Aastatuhandeid püsinud kuju rikkusid ära araablased — muhameedlased (mamelukid), kuna nad uskusid muistsete egiptuse jumalate kujudes elavat paha vaimu ja püüdsid seetõttu neid võimalikult rohkem hävitada. Suure Sfinksi taolise hiiglasega nad ei tulnud toime, kuid põhjalikult ära rikkuda nad siiski suutsid.

Kõrbeelanikud kutsuvad Suurt Sfinksi «õuduse isaks». Eriti hirmuäratav on ta öösel, heledas kuupaistes, mil varjud muudavad sfinksi kontuurid eriti jubedust tekitavaks.

Keda see kolossaalne figuur peab kujutama ja miks ta asub otse püramiidide naabruses? Kuju pea ümber on side, mida kandsid ainult vaaraod. Teadlased oletavad, et see on vaarao Chephreni raidkuju, mis kuulub vaarao hauakambri juurde kuuluvate ehitiste hulka.

Muinas-Egiptuses ei olnud mitte kõikidel surelikel õigust

läheneda püramiididele, sellele «igavesele horisonidile», mille taha «läks» vaarao (kuninga kohta ei räägitud, et ta suri, vaid ta «läks» nagu päikegi horisoni taha. Egiptuse kuningad kutsusidki end päikese poegadeks).

Selleks et soovijad võiksid surnud vaarao mälestust austada ilma tema üllust haavamata, ehitati püramiidist veidi eemale hauatempl — midagi surnud kuninga vastuvõturuumi taolist. Hauatempli katust hoidsid ülal poleeritud graniidist massiivsed täisnurksed sambad. Hoolikalt poleeritud olid ka hoone graniitseinad ja -põrand.

Valgus pääses hauatemplisse seinä ülaossa raiutud väikeste avauste kaudu, luues piduliku poolhämärase, milles eriti suursuguselt mõjusid aupaklikke külastajaid vastuvõtavad vaarao-valitseja tumedad raidkujud.

Sellest pidulikust saalist viis püramiidini pikk kinnine koridor, mille seinad ja põrand olid samuti poleeritud graniidist. Koridori kaudu viidi püramiidi raskes, hinnalisest kivist sarkofaagis lamav vaarao surnukeha.

Et päästa kõdunemisest vaarao keha, mis oli elupaigaks ta hingele (egiptlased nimetasid seda Ka'ks), laip palsameeriti. Palsameerimisprotsessi täpse kirjelduse on talletanud I sajandil elanud vana-kreeka kirjanik Diodoros. Surnute palsameerimisest räägib ka Herodotos. Surnukeha viidi palsameerimisruumi ja asetati põrandale. Siis astus ta juurde mees, keda nimetati märgitegijaks, ja märkis laiba vasemale küljele joonega ära koht, kuhu pidi tehtama sisselöige. Seejärel tuli teine mees ja tegi «etioopia kiviga»¹⁰ selle löike ära ning pani siis jooksu, sest tava kohaselt hakkasid juuresolijad teda sajatuste saatel kividega pilduma. Needmine kuulus vana usurituuali juurde, mis kaasnes surnule tehtava sisselõikega. Nüüd asusid laiba kallale juba palsameerijad. Üks neist tõmbas ninasõõrmete kaudu raudkonksuga välja osa ajast, kuna ülejäänud lahustati mitmesuguste kangete ainete sissepritsimise teel. Küljehaava kaudu võeti välja sisikond, mida pesti palmiviina ja hästi lõhnavate essentsidega, mähiti peenesse linasesse riidesse ja pandi erilistesse, savist, alabastrist ja purpurkivimist valmistatud nõudesse — kanoopidesse, mille kaaned olid mitmesuguste peade kujulised. Anumasse, mille kaaneks oli inimese pea, pandi magu ja soolikad, šaakalipäisesse — kopsud ja süda ning pistrikupeaga kaane alla — maks.

¹⁰ Võimalik, et see oli obsidiaanist (klaaslaavast) nuga.

Samal ajal hõõruti surnukeha sisse seedriõliga ja loputati seestpoolt palmiviinaga. Seejärel asetati ta neljakümneks päevaks spetsiaalsesse leeliselahusesse. Pärast seda pesti teda jälle viinaga ja immutati paljude aromaatsete, roiskumist vältivate vaikudega. Lõhnavate ainetega täidetud palsameeritud surnukeha küljehaav õmmeldi kinni ning ta anti üle erilistele riidessepanijatele, kes asusid teda ehtima. Sageli kullati üle sõrme- ja varbaküüned ning pandi silmadeks kristalli- või elevantiluu tüükikesed. Sõrmed ja varbad kaunistati sõrmustega. Pärast ehtimist katsid riietajad ta liimikorruga ja mähkisid õhukesesi linasest riidest sidemega. Kuna sõrmed, varbad ja kogu keha mähiti hoolikalt mitmekordselt kinni, ulatus sideme pikkus mitmesaja meetrini. Nii valmis mummia — hävimatu eluase igavesti elavale hingele Ka'le.

Sama Diodoros räägib, et kui Egiptuse kuningas suri, kuulutati välja pikaajaline — seitsekümmend kaks päeva kestev lein. Templid pandi lukku, jumalatele ei ohverdatud, mingeid pidustusi ei toimunud. Kogu selle aja jooksul ei söönud egiptlased liha ja jahutoite ega joonud veini. Raputanud endale tuhka pähe, uitasid kaebelaule laulvad meeste ja naistesalgad mööda linna ning ülistasid surnud vaarao heategusid. Matusepäeval asetati kirst vaarao palsameeritud surnukehaga erilistele, väljalõigete ja maalingutega rikkalikult kaunistatud jalastele ja piduliku tseremoonia saatel saadeti surnud valitseja — jumalate juurde läinud «päikesepoeg» — viimsele teekonnale. Kirst valitseja surnukehaga paigutati püramiidi sisemuses asuvasse hauakambrisse, mille graniitseinad ja -lagi olid hoolikalt poleeritud.

Vaarao sugulased ja preestrid hoolitsesid selle eest, et surnut ei ähvardaks hauataguses elus hädaohud, et ta võiks oma hauakambris vabalt liikuda ja et jumalad võtaksid ta vastu kui omasuguse. Sel eesmärgil oli püramiidis leiduvate ruumide seintele sageli kirjutatud palve- ja nõiasõnu. Eriti hoolikalt loitsiti ära ukсед, mis viisid ühest ruumist teise või koridorist ruumi. VI dünastia¹¹ vaarao püramiidi esimese ukse kõrval oli kirjas terve hümn, kus kinnitatakse, et see on «taeva uks», mis avaneb ainult Pepi ja mitte kellegi teise ees. Järgmise ukse ees on kiri, mis lõpeb sõnadega: «Kui kord tuleb Pepi koos oma Ka'ga, peab uks avanema. See püramiid on pühendatud Pepile ja tema

¹¹ VI dünastia — 2600—2400 aastat e. m. a.

Ka'le.» Ustega piirnevad seinaosad on kaetud ustevalvurite — paavianide, huntide ja lõvide kujutistega ning nõiasõnadega nende ja surnud vaaraod varitsevate kurjade deemonite vastu. Selliseid tekste on leitud rohkesti ja nad kujutavad endast üht ürgsemat religioosset kirjanduse liiki, mis said teadlastelt leiukoha järgi «templitekstide» nime.

Kandes hoolt lahkunu hinge puutumatus eest hauataguses elus, ei unustanud omaksed ka elamiseks tarvilikke esemeid. Eiruumidesse pandi väärisesemeid ja mitmesuguseid vaaraole kuulunud esemeid, sest muinasegiptlased uskusid, et koolnu elu jätkub ka pärast surma ning ta vajab kõiki neid asju, mida tal läks tarvis eluajal. Ja kui varem oli ta eluasemeks olnud luksuslik palee, siis nüüd oli majaks suurepärase hauakamber.

Surnud vaarao mälestuspidustuste ajal mindi pidulikult rongkäigus tema püramiidi juurde. Saalis, kus «Re¹² kõrval istuva» vaarao kujutise ees seisis sammasterida, palvetati ja toodi ohvreid. Suurte püramiidide läheduses asuvas «surnutelinnas» valitses neil päevil kära ja elevus. Aeti ohvriloomade karja, sagisid inimesed korvidega, mis olid täis andameid, lilli ja kingitusi. Hauatemplisse lasti ainult kuninga sugulasi, lähedasi ja preestreid. Ülejäänud protsessioonist osavõtjad jäid orgu, vaarao hauatemplisse viiva koridori sissekäigu juurde ootama ohverdamise lõppeni. Püramiidi kui jumalaks saanud vaarao pühamu juurde lihtsurelik minna ei julgenud. Ometi olid vaarao puhkepaiga varakambrite aarded röövlitele suureks kiusatuseks. Püramiidi ehitajad nägid seda ette, mistõttu sissepääs hauakambri sisse suleti seestpoolt raske kivipangaga. Pärast matusetseremooniat löödi kivi alt toed ära ja pääs püramiidi kesksesse ruumi, kus seisis graniitsarkofaag surnud vaarao kehaga, sulgus igaveseks.

Samasugune hiiglakivi, mis lasti alla mööda hauakambri sisse viivat kalkkäiku, sulges sissekäigu koridori.

Kui kõik sisse- ja väljapääsud olid kinni müüritud, aeti täis ka šaht, mida mööda inimesed olid alla laskunud. Kuninga kalm oli inimestele ja deemonitele kättesaamatu ning vaarao võis rahuneda hauakambri võlvi kohal kõrguva sajameetrise kivilasu all.

Ja siiski osutusid kõik ettevaatusabinõud asjatuiks. Kuningate hauakambriid rüüstati ära juba kauges minevi-

---

¹² Re — päikesejumal, egiptlaste peajumal.

kus ja meie päevini on säilinud ainult tühjad saalid ja keerukad püramiidisised käigud. Alles aastail 1922—1923, mil avati XVIII dünastia valitseja Tutanchamoni kuulus hauakamber (Tutanchamon suri XIV sajandil e. m. a., seega üle 32 sajandi tagasi), sai selgeks, milliseid ennekuulmatuid varandusi sisaldasid vaaraode hauakambrid. Onneliku juhuse tõttu oli see hauakamber riisumata jäänud ja kogu kuningale hauataguseks eluks kaasapandud kraam sattus teadlaste kätte.¹³

Keskset kambrit, kus seisis noorelt, 18-aastaselt surnud vaarao sarkofaag, ümbritses mitu ruumi, ja kõik nad olid tuubil täis esemeid. Siin oli neli kullaga ülelöödud sõjavankrit, imetlusväärne kiskjapeadega kaunistatud kuninglik säng ja kuldtroon, mille seljatoel oli vääriskividest valmistatud kujutis vaaraost ja ta naisest. Imeilusates läbi paistvates alabasteranumates hoiti lõhnavaid salve. Puukarbikestest leiti noorele vaaraole ta hauataguseks eluks kaasapandud toiduaineid — praetud hanesid ja sinki. Veel leidis laoruumides arvukalt kaste riiete, väärisesemete, jalatsite ja nõudega.

Sissekäigu juures seisis vaarao enda raidkuju, mis valvas keskkambrisse viivaid uksi. Kui üks neist avati, nägid teadlased kullast seina türkiissinisest ja fajansist inkrustatsioonidega. See oli hiiglakirst — sarkofaag, mis täitis pea-aegu kogu ruumi. Kirstu ühel küljel olid pronksriiviga suletud ning Tutanchamoni nime kandva pitsatiga kinnipitseritud ukсед. Oli möödunud kolm tuhat aastat, mil nad vaarao pitsati alla pandi, ja nüüd kriuksatasid nad jälle, kuid juba arheoloogi käe läbi. Esimene kest eemaldati. Selle alt tuli nähtavale teine, samuti rikkalikult kaunistatud sark. Esimese ja teise kirstu vaheruum oli samuti täis esemeid — siin oli kaks oivalist jaanalinnusulgedest kuldset lehvikut, alabasternõusid ja palju muid hinnalisi esemeid.

Kolmas puusärk oli tehtud hinnalisest, voolitud ja üle kulutatud tammepuust. Ka see avati, ja teadlaste ees oli ebataavaliselt ilus roosast graniidist sarkofaag. Kui kaas eemaldati, nägid arheoloogid kullatud eset, millel lebas muumia-kujuline sarkofaag, mis oli kaetud kullalehekeste ja sätendavate kalliskividega.

Viimane kest, milles oli vaarao Tutanchamoni kuuteistkümnesse linaresse kangasse mähitud muumia, oli puhtast

¹³ Г. Картер и А. Мейс. Гробница Тутанхамона. М., 1959

kullast. Muumia näol oli kuldmask — noore vaarao portree. Muumiat kaunistas tohutu hulk kullast vääriseid — kaelakeesid ja käevõrusid. Jalas olid tal kullast väljajäetud sandaalid, sõrmed ja varbad kullast tuppedes. Noore kuninga hauakambrist leitud aarded olid hindamatud. Ja ometigi polnud see kõige külluslikum Egiptuse valitsejate puhkepaik.

Vaarao Tutanchamon oli tähtsusetu valitseja, kelle ajal Egiptus ei saavutanud ei erilist vägevust ega rikkust. Tema hauale püramiidi ei püstitatud. Tol ajal maeti vaaraosid kaljudesse raiutud hauakambritesse Kuningate orus.

Milliseid loendamatuid varandusi pidid siis sisaldama teiste, palju võimsamate valitsejate hauakambrid! Asjatult ei kirjutatud Babüloonia kuningas Egiptuse vaaraole: «Mu vend, kulda on su maal sama palju kui liiva.»

Arvatavasti läks vaja nädalaid ja kuid, et arvukatesse lao- ja salaruumidesse ära paigutada kõik need hindamatud kingitused, aarded ja ohvriannid, mis vägeva vaarao juurde pidid kuuluma.

Mitte asjata ei võrdle püramiididel leiduvad raidkirjad surnud vaaraod egiptlaste päikese- ja peajumala Re endaga:

«Ta lendab minema . . . Ta lendab ära teie juurest, oo inimesed,» kõlab üks neist. «Maa peal teda enam pole, ta on taevas . . . Sinu lootsikus sõuab ta, oo Re, sinu lootsikut juhib ta taevas, ja kui sa ilmud idataeva piirilt, hõljub ta koos sinuga su lootsikus, oo Re, oo Päike!»

Kuid vaatamata sellele, et püramiiditekstid ülistasid vaarao jumalikku vägevust ja võimsad müürid varjasid ta hauakambrit, on hiiglaslikud graniitsarkofaagid Hufu ja Chephreni püramiidides tühjad. Chephreni püramiidi juures asunud templid on purustatud juba muinasajal. Vaarao hiiglaraidkujud peksti puruks ja visati kaevu, kust arheoloogid nad kaevamistel välja tõid. Oli selge, et need suurepärased, tumedast kõvast kivist valmistatud kujud polnud kannatada saanud aja läbi, vaid nad olid tahtlikult rikutud ja tükkideks lõõdud.

Juba Herodotos, kes oma Egiptuse-reisi ajal kogus andmeid vaaraode — püramiidide ehitajate kohta, kirjutas, et kõige suuremad püramiidid püstitanud kuningad Hufu ja Chephren olid rahva hulgas vihatud ka pärast surma. Herodotosele räägiti, et väljakannatamatust tööst, maksudest, näljast ja viletsusest meeleheitele viidud rahvahulgad tõusid üles ja purustasid nende kahe kõige julmema türanni

hauakambrid. Hufu ja Chephreni muumiad visati toretsevatest kirstudest välja ja rebiti tükkideks, halastamatute rõhujate mälestust jäädvustavad raidkujud aga purustas vihaleärritatud rahvas kõikjal, kus ta neid leidis. Hufu ja Chephreni vihatud nimedele sai sajanditeks osaks unustusselangemine ning rahvas hoidus neid suhu võtmast.

Pole raske endale ette kujutada, millise grandioosse ülestõusuni võis viia meeleheide rahva, kes kümneid aastaid pidi vaevlema Hufu tohutu püramiidi ehitusel.

Meie päevini on sellest ülestõusust jõudnud ähmased pärimused. Kuid papüürused, kus räägitakse Egiptuse kehvikkonna väljaastumistest hilisematel aegadel, näitavad, et egiptlased polnud alandlikud kannatajad, vaid nad püüdsid kaitsta oma vabadust rikaste omavoli eest. Papüürustes on korduvalt juttu rahva rahutustest, kus vaarao, preestrite ja rikaste hirmuvalitsemisest kannatuse kaotanud rahvas haaras relvad. Tõusid üles üle jõu käivast tööst kurnatud kivi-raiujad ja -tahujad, käsitöölised ja talupojad. Nendega ühinesid kivimurdudes ning niisutuskanalite ja -tammide juures töötavad orjad. Nad rüüstasid rikaste losse ja templeid, tapsid rõhujaid ning hävitasid isegi mälestuse neist, mis oli jäädvustatud raidkujude, hauakambrite ja templite näol.

«Rikas kirub näljasena, aga see, kes varem mangus temalt klaasipõhju, joob nüüd kanget veini... kellel puudus vili, sellel on nüüd seda salvetäied,» öeldakse ühes papüüruses, mida nimetatakse «Ipuveri manitsuseks». «Maa on ümber pöördunud kui pottsepakeder: tühised inimesed on saanud varanduste omanikeks... Suursugused kaebavad, kuid alamrahvas on täis rõõmu,» kirjutas õudusega preester Ipuver.

Nähtavasti õnnestus ülestõusnuil mõneks ajaks endi kätte haarata osa ülikute rikkustest, maast, kariloomadest ja viljaaitadest. Rõhujaid sunniti töötama kõige raskematel ja alandavamatel töödel. Egiptuses puhkes kodusõda.

Kuid nendetsamadest papüürustest said õpetlased teada ka seda, et endine kord taastati, kus Ipuveri sõnade järgi «inimesed hakkavad ehitama püramiide, kaevama tiike ja istutama puudesalusid jumalate jaoks; on hea, kui suursugused inimesed seisavad, riidetatuna peentesse rõivastesse ja vaatavad juubeldamist oma majas...»

Nendeks, kelle käed pidid jälle ehitama püramiide, olid samad egiptuse chevikud — käsitöölised, põlluharijad,

orjad; jälle laskus nende õlgadele maksude, kohustuste ja raske, kurnava töö koorem.

Ülestõusu ja kodusõja ajal templeid, kuningate hauakambreid ja ülikute hauaehitisi ei püstitatud. Kui aga saabus rahu, hakkasid vaaraod ja ülemkiht jälle ehitama uhkeid matmispaiku.

Muidugi ei julgenud Egiptuses isegi kõige suursugusem isik mõelda sellisele asjale, nagu seda on püramiidi ehitamine, sest ainult vaaraol — päikese pojalt — võis olla nii suur hauamonument. Ülikute hauakambriid raiuti kalju sisse või ehitati kividest või tellistest. Need olid ristkülikukujulised madalad ehitised, mis püstitati haua peale. Tavaliselt olid nad koondunud püramiidi ümber, otsekui püüaksid aukandjad ka pärast surma vaaraole võimalikult lähedal olla.

Neis hauaehitistes oli harilikult mitu ruumi. Peamises neist asus sarkofaag surnukehaga, ühte kambritest oli pandud peremehele kuuluvad asjad. Väikeses ruumis seisis tavaliselt surnu raidkuju. Hauakambri seinad olid kaetud seinamaalide või värviliste reljeefidega. Seinamaalide värvid hämmastavad veel praegugi oma ereduse ja värskusega. Joonistuste elutruudus ja peenus on üllatav. Töötasid ju egiptuse kunstnikud küllaltki jämedate, kiurikka puu tükkidest tehtud pintslitega.

Puutüki üht otsa taoti kiviga seni, kuni ta muutus pehmeks jämedaks kiukimbuks. Ja selliste primitiivsete pintslitega (üksikuid värvijäänustega pintsleid on hauakambritest leitud) lõid kunstnikud ehitiste seinu katvaid peeni maalinguid.

Nende seas on stseene igapäevasest elust — viljalõikusest ja -külvist, tööd tegevatest käsitöölisest ja põlluharijatest, jahist, lootsikuga Niilusel sõitmisest, tütarlaste ja sõjameeste tantsudest. Neil oli kujutatud lihtsaid egiptlasi, töökaid ja andekaid inimesi oma tavaliste toimingute juures. Mitte ülikud — luksuslike, raidkirjadega kaunistatud mastabade omanikud, kes uhkeldades loetlesid oma teeneid vaarao ees, muutusid surematuks nende hauakambrite püstitamisega, vaid tagasihoidlikud tööürajad, kelle nimesid raidkirjad ei maini.

Just nemad kasvasid suuri saake Niiluse madalikul, ehitasid niisutuskanaleid ja -tamme, raiusid välja suurepäraseid raidkujusid, püstitasid toredaid templeid, kaunistasid hoonete seinu suurepärase, elutõde kajastavate reljeefidega. Neis igapäevase elu pildikestes jäädvustasid nad end

ja oma silmatorkamatü töö, milleta poleks tuhandeaastast egiptuse kultuuri. Enda teadmata talletasid nad meie põlvede jaoks kivise jutustuse oma raskest tööst, ühtede õiglustest virelemisest ja teiste külluslikust elust, oma muredest, rõõmudest ja lõbustustest.

Esimene seitsmest maailmaimest — püramiidid, pole mitte ainult mälestusmärgiks mõttetule ja julmale vägivallale inimitöö ning sadade tuhandete inimeste kallal, nad pole mitte ainult tunnismärgid rahva täieliku orjastamise kohta vaarao despootliku võimu poolt. Ei, püramiidid on ka tähelepanuväärsed Muinas-Egiptuse arhitektuurimälestised. Nad annavad tunnistust vanade egiptlaste kõrgel järjel seisnud teadmistest inseneriasjanduses, mis viis tuhat aastat tagasi, inimkultuuri koidikul oli suuteline looma selliseid hiiglaehitisi.

XIII sajandil elanud araabia kirjanik on öelnud: «Kõik maa peal kardab aega, kuid aeg kardab püramiide.»

Läbi aastatuhandete on püramiidid meieni kandnud mälestuse Muinas-Egiptuse ehitusmeistritest, kelle verel ja luudei kõrguvad need majesteetlikud kiviigandid, mis on kõikides, kes neid kunagi on näinud, äratanud imetlust ja vaimustust. Püramiidid pole teinud surematuteks mitte vaaraosid, vaid rahva, kelle osavad ja töökad meistrikäed on need «käsitsi tehtud mäed» kivi kivi järel üles ladunud.

BAABÜLONI RIPPUVAD AIAD (SEMIRAMISE AIAD)

«Ajaloosaks» kutsutud suur vana-kreeka õpetlane Herodotos, kes külastas Babülooniast V sajandil e. m. a., on kirja pannud Baabüloni linna kirjelduse, mis on säilinud meie päevini. Herodotos oli vaimustuses Babüloonia kuningriigi pealinna aruka planeerimise üle. Imetlusega kirjutas ta, et babüloonlaste tähtsaim linn on nii ilus nagu mitte ükski teine talle teadaolevatest. Baabülon oli hoonestatud kolme- ja neljakordsete majadega, mille vahel asusid laiad ja sirged tänavad.

Kreeka linnade kitsaste ja kõverate tänavatega harjunud Herodotost pani eriti imestama Baabüloni liiklussoonte laius. Ta meenutas vaimustusega, et Assüüria kuningriigi pealinna Niinive peatänavalaaiuseks on 26 meetrit. Mesopotaamia linnades peeti tänavate korrapärasusest ja laiuusest rangelt kinni. Ühes raidkirjas öeldakse, et inimest, kes hoone ehitamisel rikub tänavalaaiust ja nihutab maja seina lubatud joonest kaugemale, ootab piinarikas surm — ta aetakse teiba otsa oma maja katusel.

Pole küll teada, kas Baabüloni ehitamisel sellest nii karmilt kinni peeti, kuid igal juhul viis linn oma ilu ja jõukusega hämmastusse igauhe, kes sinna sattus.

Lugedes Herodotose poolt tema enda silmadega nähtu alusel kirja pandud põhjalikku ülevaadet Baabüloni hiilgusest, on isegi raske uskuda, et linn sai paljudel kordadel assüürlaste hävitavate kallaletungide osaliseks. Need sõjakad ja ahned naabrid laastasid halastamatult rikast ja õitsvat Babülooniast. Vägevatest müüridest ja lisakindlustustest hoolimata langes Baabülon korduvalt Assüüria kuningate röövretkede ohvriks. Eriti hirmsa hoobi andis omal ajal Babüloonia riigile Sanheribi sõjakäik, mil pealinn tehti täiesti maatasa. Assüüria monarhid vihkasid Babülooniast selle iidse kultuuri ja murdumatu vabadusearmastuse pärast

eriti, sest kõik alistatud rahvad ja hõimud rajasid oma lootused Babülooniale, mis oli neile eeskujuks võõramaisest ikkest vabanemise eest peetavas võitluses. Seetõttu oli Assüüria kuningate peamiseks sooviks purustada Baabüloni tähtsus kultuuri- ja kaubanduskeskusena, sõtkuda jalge alla tema vabaduspüüe ja hävitada vihatud vaenlane, kes nende arusaamise järgi ohustas Assüüria kuulsust ja vägevust. Ja kuningas Sanherib ründaski Babülooniat kõigi oma vägedega, kes ei tundnud ei halastust ega inimlikkust. Otsustavas lahingus Baabülonist põhja pool asuva Khaluli linna juures Tigrisel purustas Sanherib ülestõusnud babüloonlaste ja nende liitlaste väed. Oma võitu vaenlaste üle kirjeldab Assüüria kuningas suurelistes ja ülespuhutud annaalides, mis on kirja pandud savitahvlitele Sanheribi enda nimel (tahvlid leiti Assüüria kuningate palee väljakaevamistel): «Ma raevusin nagu lõvi, panin selga soomusrüü ja pähe sõjakiivri. Südamevihas kihutasin ma kõrges sõjavankris, rabades vaenlasi. Raevukalt lasksin kuuldavale sõjahüüde kõikide õelate vaenulike vägede vastu... Ma puurisin vaenulikke sõdureid viskeoda ja nooltega, nende surnukehad tegin ma auklikuks nagu võre... Ma hävitasin neid nagu seotud rasvaseid härgi koos nende vürstidega, kes olid võõtatud kuldsete pistodadega ja kelle käed olid punasest kullast sõrmuseid täis lükitud. Ma löikasin neil kõrid läbi nagu tallede. Nende kallihinnalised elud ma rebisin puruks nagu niidi... Hobused sõjavankritega, mille sõitjad tapeti pealetungil, kihutasid saatuse hoolde jäetuna edasi ja tagasi... Tapluse lõpetasin alles kahe tunni möödumisel pärast öö saabumist. Eelami kuningas ise, koos Babüloonia kuninga ja Kaldea vürstidega, kes olid tema poolel, olid rõhutatud lahingu koledusest... Nad jätsid oma telgid ja põgenesid. Oma elu päästmiseks tallasid nad jalge alla omaenda sõjameeste surnukehi ja kõndisid neil. Nende südamed kloppisid nagu kinnipüütud tuvil, nad plagistasid hambaid. Ma saatsin oma sõjavankrid hobustega neid jälitama, ja põgenikke, kes elu päästes pagesid, pisteti surnuks kõikjal, kus neid tabati.»

Pärast seda kohutavat taplust, mida Assüüria kroonikakirjutaja on nii kõrgelennuliselt ja avameelselt kirjeldanud, liikus Sanherib edasi vihatud Baabüloni linna poole, plaanitsedes arveteõiendamist, mis ületas kõik ta eelkäijate julmused. Assüürlaste hordid vallutasid Baabüloni tormijooksuga, vaatamata linnaelanike meeleheitlikule vastu-

panule. Linna äravõtmisel tapeti kümned tuhanded babüloonlased, ülejäänud viidi orjadena kaasa või asustati ümber Assüüria teistesse osadesse. Ülikas linn ise aga anti sõjameestele riisumiseks. Rüüstatud ja paljaks riisutud Baabülioni ootas julm saatus — õpetuseks teistele orjastatud rahvastele, kes püüdsid Assüüria ikkele vastu hakata, kavatses Sanherib mässulise Babüloonia pealinna maapinnalt minema pühkida. Purustati ja tehti maatasa kuulsad Baabülioni müürid koos kindlusetornidega, lammutati jumalate templid, kuninga ja suurnike lossid, linnaelanike majad, kehvikute hütid ja käsitöölise töökojad. Assüüria väepealike juhatusel kisti täielikult maha kvartal kvartali järel. Imeilus, kuulsate templete ja lossidega linn, kus alles hiljuti elas sadu tuhandeid inimesi, põles hiiglatuleriidana. Öösiti oli ta otsekui tulemeri. Sedamööda, kuidas tulemõll vaibus, hakkasid sõdurid ja orjad varemeteprahti ajama Baabülioni peakanalisse Arahtusse, mis ühendas Tigris Eufratiga. Seejärel «selleks, et tulevastel aegadel keegi ei võiks isegi mäletada selle linna asukohta, tema templeid ja jumalaid, ujutasin ma ta üle veega», on öeldud Sanheribi kuulsates annaalides. Soovides linna lõplikult ja täielikult hävitada, käskis ta purustada tammi ja avada kõik lüüsid, ning Tigrise ja Eufрати veed tulvasid laastatud linna, pühkides oma teelt kõik, mida tuli ei olnud veel jõudnud hävitada. Kohal, kus vanaaja üks suurimaid linnu oli täisverelise ja kärarikast elu elanud, laius nüüd nukker soine tasandik, kust üksikute küngastena kerkisid varemtehunnikud.

Selle koletu kuriteo saatis Sanherib korda VII sajandil e. m. a., kuid juba V sajandil e. m. a. kirjeldab Herodotos varjamatu imetlusega Baabülioni ebatavalist ilu ja rikkust, ta tänavate ja templete toredust ning kindlusesseinte võimsust ja ligipääsmatust. «Baabülioni ümbritseb sügav, lai ja veega täidetud kraav; kraavi taga on viiskümmend kuningaküünart lai ja kakssada küünart kõrge müür. Kuningaküünar¹ on tavalisest suurem kolme sõrme laiuse võrra... Mõlemale müüriservale olid püstitatud ühekorruselised vahitornid teineteise vastu, nende vahele aga jäi läbisõiduruum neljahobuserakendi jaoks. Müüri ringi peale tuleb sada väravat, mis on tervenisti vasest tehtud, vasksete piitade ja vasest põikpuudega... See müür ümbritseb linna kui soomusrüü. Teine ringmüür asub esimesest seespool; ta on

¹ Küünar — vanaaja pikkusmõõt, ligikaudu 25 cm.

ainult natuke nõrgem ja kitsam.» sellise kirjelduse on Baabülioni müüride kohta meile jätnud väsimatu reisimees ja teadmishimuline õpetlane Herodotos oma ajaloolase teose esimeses raamatus.²

Mis siis oli juhtunud pärast seda, kui Babüloonia pealinn Sanheribi poolt ilmselt täielikult ära hävitati? Kuidas õnnestus kättemaksuhimulise kuninga poolt maapinnalt minema pühitud linnal uuesti jalule tõusta ja iõuda õitsenguni? Surnud linna uuestisünnist ja tormilisest arengust annavad ju tunnistust mitte ainult Herodotose jutustus, vaid ka assüürlastest kroonikute ülestähendused. Nii imelik kui see ka pole, võeti Baabülioni taastamine kui tolle aja kohta oma ulatuselt hiiglatöö ette Assüüria kuninga Assarhaddoni. Sanheribi poja käsul. Tuhanded sõjavangidest orjad aeti Tigrise ja Eufrati vetest üleuiutatud soostunud lagendikule. Kuninga käsu kohaselt alustati maa-ala kuivendamisest. Kõigepealt taastati kanalite võrk, esmajoones Baabülioni peakanal Arahtu. Baabülioni templite, paleede ja elumajade ehitamise juures olid tegevad parimad arhitektid. Suurem osa linnast hoonestati ühtse plaani alusel. Uuesti sündinud linna toodi tagasi Sanheribi poolt Assüüria kaugetesse piirkondadesse ümberasustatud saiad tuhanded elanikud. Nii tõusis tuhest uus ilus Baabülon. Sellest annavad tunnistust ka kuningas Assarhaddoni uhkeldavad raidkirjad. Tõsi, püüdes kuidagiviisi õigustada oma isa koletislikku kuritegu, teatab Assarhaddon ühes oma raidkirjas, et ta isa — kuningas Sanherib — täitis Baabülioni purustades ainult babüloonlaste peajumala Marduki tahet, kes valis Sanheribi tööriistaks autute babüloonlaste karistamiseks nende patude pärast. Marduk käskis patuse linna maatasa teha ja veega üle ujutada. Sel viisil sai kuningas Sanherib oma kaasaegsete silmis õigeaks mõistetud, sest ta oli olnud lihtsalt jumala viha hirmuäratavaks väljendajaks.

Erilise õitsengu saavutas Assüüria valitseja poolt taas elustatud Baabülon VI sajandil e. m. a. valitsenud kuningas Nebukadnetsari ajal, kes alistas rikka Süüria, allutas oma mõjuvõimule Foiniikia ja vallutas Juuda kuningriigi pealinna Jeruusalemma. Oma sõjakäikudel kogus Nebukadnetsar suuri varandusi ja võttis tohutul arvul vange, kes tehti orjadeks. Peaaegu kogu Jeruusalemma elanikkond aeti Baabülioni. Just arvukate orjade töö najal oli Nebukadnet-

---

² Геродот. История, кн. I, гл. 178—181.

säril võimalik pealinna suurejoonelist ülesehitusplaani ellu viia. Muide, just vahetult enne seda, kui Nebukadnetsar valitsusohjad enda kätte sai, oli Baabülön jällegi langenud tulekahju ohvriks ja inimtühjaks jäänud. Nebukadnetsar otsustas ehituste toredusega üle trumbata kõik, mis oli tehtud enne teda.

Baabülön ehitustele heidavad kreeka ajaloolaste üles-tähenduste kõrval valgust veel teadlaste poolt dešifreeritud omalaadsed linnajuhid, kus on üksikasjalikult loetletud ja kirjeldatud kõik Babüloonia pealinna olulisemad vaatamis-väärsused. Savitahvlitele oli joonistatud ka linna plaan. Tänu neile algallikatele teame, et Baabülön kujutas endast korrapärast riskülikut, mille Eufrat läbi lõikas ning vana-ja uuslinnaks jagas. Baabülön oli ümbritsetud kahekordse kindlusemüüri-ga, kus oli kaheksa väravat, millest igaüks kandis ühe babüloonia jumala nime. Toortelistest laotud kollakashallid kõrged müürid, mis äratasid imetlust oma laiuse ja esileküündivate hambuliste tornide rohkusega, olid kaugele nähtavad. Sügavad vallikraavid ning Sippari linna juurde ehitatud täiendav kindlusemüür, millega Nebukad-netsar sulges kogu Eufрати ja Tigrise vahelise ala, lõid täie-liku kindlustunde vaenlaste kallaletungide vastu. See oli võimas ja läbimõeldud kaitsesüsteem (joonis 2). Piki jõge kasvasid ilusad datlipalmisalud, mida läbis linna viiv tee. Kahe kindlusemüüri vaheline maa-ala ei olnud hoonesta-tud, vaid oli mõeldud varjupaigaks Baabülön ümbruse külade elanikele ja nende kariloomadele vaenlase kallalet-ungi ja linna piiramise puhuks. Linna hooned algasid kohe pärast teist müüri.

Babüloonia tähtsaimale jumalale Ištarile pühendatud kahekordse hiiglavärava juurde viis lai peatee pühalike protsessioonide läbiviimiseks. See valgetest ja roosadest plaatidest laotud tee meenutas koridori, sest kahel pool teda kõrgusid hambulised müürid, kaunistatud glasuuritud hele-ja tumesinistest tellistest kirju harjafriisiga, mis oli üle meetri lai ja kust vaatas linna tulijaile otsa irevil hammaste ja kollaste või pruunikaspunaste lakkadega lõvide reljeef-kujutiste pidulik rongkäik.

Ka jumalanna Ištari kahekordseid väravaid kaitsesid kaks võimast, kaugele etteulatuvat hambulist torni. Esimene värav, mis oli 9 meetrit kõrge, oli teisest, peaväravast väiksem. Väravad olid samuti kaetud tumesiniste glasuu-ritud kahhelkividega, millelt särasid vastu värvilised rel-

jeelid pühade härgade, ükssarvikute ja babüloonlaste peajumala Marduki koletislike lohede kujutistega. Ebatavaliselt massiivsed väravad ise olid välja taotud vasest ning varustatud vasksete piitade ja põikpuudega. Väravate taga paremal pool seisis esileküündivate tornidega kuningalossi müürid. Edasi tulid kaubandus- ja elamukvartalid ning nende taga kõrgusid Baabülioni tähtsaimat pühapaika Esagilat (nii nimetati kogu jumal Mardukile pühendatud püha maa-ala) ümbritsevad sakilised valged müürid. Seda pühamut nimetasid babüloomlased «taeva ja maa nurgakiviks».

Esagilasse viivate väravate kohal oli kahekordne torn. Hiiglahoovi keskel kõrgus imeline ehitus — Paabeli torn, mille oli loonud andekas assüüria arhitekt Aradahhešu kuningas Assarhaddoni käsul.

90 meetri kõrgune torn koosnes seitsmest astangust, millest igaüks oli eri värvi ja kujutas endast ühele jumalale pühendatud templit. Esimene, kõige alumine terrass oli must, teine punane, kolmas valge. Viimane — seitsmes oli väljastpoolt kaetud tumesiniste glasuuritud plaatidega ja kaunistatud kuldsete sarvedega, mis Baabülioni saabuvatele teekäijatele kaugelt vastu sarasid. Astangutele pääses mööda kivitreppe torni külgedel. Väsimatu reisija Herodotos, kes selles tornis ise ära käis, märgib, et seal võis pooltel teel puhata platvormil, kus olid küllastajatele määratud pingid.

Ülemine tempel oli Marduki ja tema naise, ilusa koidujumalanna eluasemeks. Jumala pühamusse, kus asusid peajumala kuldne säng, iste ja laud, oli sisenemine lubatud ainult preestritele. Jumalat kummardada soovivad lihtsurelikud pidid minema läheduses asuvasse Marduki templisse, kus võimsa müüri taga seisis valge ehitus musta sokli ja sinise sakilise harjaga. Ümber templi kasvasid ja andsid avaral hoovil varju sirged palmipuud. Läbi avatud templiuste võis näha Baabülioni kaitsja kuldset kuju, mis säras templisügavuses ja otseku kiirgas palvetajatele oma õnnistust. Jumala kuju ees seisis suur kuldlaud, kuldne iste ja samuti tervenisti kullast valmistatud troon. Uudishimulik ja kogenud rännumees Herodotos sai teada, et kogu see hiilgus on valmistatud kaheksasajast talendist³ puhtast kullast. Herodotos räägib ka suurepärasest kuldsest

³ Talent — vanaaegne raskusmõõt. Kaldea kuldtalent kaalus ligi 50 kg.

ohvrialtaris Marduki templi kõrval, kus tapeti ainult noori, piimaga toidetud loomi, kuna suuremaid ohverdati Marduki auks suurel altaril templi juures.

Mitmesugustele jumalatele pühendatud templeid oli Baabülonis suurel hulgal. Ainuüksi tähtsamatele jumalatele oli neid püstitatud viiskümmend kolm. Pisemaid pühaid ja lihtsalt tänavaaltareid, kus iga möödamineja võis jumalatele tänuohvreid tuua õnnestunud äritehingu või haigusest terveksaamise puhul, oli linnas mitusada.

Baabüloni tänavaid täitis kirju, paljukeelne rahvahulk: siin võis kohata nii egiptlasi, süürlasi, foiniiklasi kui ka meedlasi. Tänavail aeti äriasju, käsitöölise, liigkasu võtjate ja kaupmeeste poekeste juures tungles vaesem rahvas, kes elutses Baabüloni kitsastes ja tolmustes elamurajoonides.

Suurte usupühade ajal täitsid tänavaid ja templeid palvetajate hulgad. Neil päevil võis pidulikel rongkäikudel näha ka preestritest ja ülikutest ümbritsetud kuningat. Iga-aastatel jumal Marduki auks korraldatavatel pidustusel põletati suurel altaril ära tuhat talenti viirukit ja toodi ohvriks määratu hulk kariloomi.

Muistse Baabüloni rikkus ja hiilgus tõmbas ligi rohkesti rändureid, kes oma silmaga tahtsid näha imetlustäratavaid linnamüüre, millel võis kõrvuti sõita mitme sõjavankriga.

Imena näis ka Esagila torn oma keerdtrepi ja jumal Marduki särava eluasemega.

Kuid kõige rohkem köitsid rännumehi siiski jutud imepärestest rippuvatest aedadest, mis olid rajatud kuningas Nebukadnetsar II lossi parki. Teist sellist aeda maailmas ei leidunud ja teda ei arvatud asjatult seitsme maailmaime hulka. Aeda pääsemine polnud kerge, sest ta asus kuninga lossi kõrge müüri taga, mille väravail seisis hirmuäratavad valvurid. Ka lossi õuele ja siseruumidesse, kus saalisid kallistes rõivastes õukondlased, võis tavaline inimene harva pääseda — piki müüri seisis helkivate relvadega vahimehed. Väepealikud, Nebukadnetsari juurde saabunud teiste kuningate saadikud ja Babülooniale alluvate väike-riikide valitsejad ootasid lossis tundide viisi kuningalt vastuvõttu.

Lossi ruumide seinad olid kaetud eredate kuldkollaste reljeefidega kaunistatud siniste ja helesiniste kahhelkividega. Eriti hiilgavalt olid ehitud seinad vastuvõturuumis, mille keskel kõrgemal kohal asus Babüloonia kuninga kuld-

troon. Kuningas istus oma hiilgaval aujärjel pidulikult ja liikumatult, seljas toretsev, kallihinnaline narmasäärega riieetus, peas raske kuldkroon ja ümber paljaste tugevate käsivarte massiivsed kuldkäevõrud. Tardunud suursugusse poosi, meenutas ta jumal Mardukki.

Näost näkku oli lihtrahval kuningat peaaegu võimatu näha. Ainult suurtel usupühadel möödus pühasid kujutisi kandev kuningas rahvahulgast preestrite salga keskel, jäädes kaugeks ja ähvardavaks nagu Babüloonia jumalad.

Lossi kõrval asus imepärane ehitus — kuninga poolt oma armastatud naisele, Meedia kuningatütrelle, rajatud rippuvad aiad. Kuninganna oli harjunud oma kodumaa rohetaivate mägede ja metsadega ning igatses kuumas ja puudevaeses Babüloonias mägimetsade ilu- ja varjurikkuse järele. Et leevendada tema koduigatsust, otsustas Nebukadnetsar kinkida talle terve oaasi, otsekui tükikese Meedia mägedest (joonis 3).

Need kuulsad, seitsme maailmaime hulka arvatud aiad asusid laial, neljaastmelisel terrassil. Iga korrust kandsid tugevad tellistest kaared, mis toetusid vägevatele kõrgetele sammastele. Terrasside platvormid olid massiivsetest kiviplaatidest ning kaetud pealt kõrkjakihi ja asfaldiga. Edasi tuli kipsi abil ühendatud telliskividest vahekiht ja tinaplaadid, et vesi läbi pinnase alumistele korrustele ei valguks. Kogu see keerukas konstruktsioon oli pealt kaetud viljaka mullakihiga, mis oli küllalt paks selleks, et siin võisid kasvada ka kõige suuremad puud.

Terrasse ühendasid roosast ja valgest lihvitud kivist laotud laiad trepid. Sammastel asuv aed oli muinasjutuliselt ilus. Kuninga käsul istutati siia kuninganna lemmiktaimed, mis meenutasid talle ta kauget kodumaad.

Kõrgele üle kuningalossi müüride tõusid sihvakate palmide kroonid. Siin oli haruldasi taimi ja ilusaid lilli. Sammasteridade vahel rohetasid kõige kaunimad puudeliigid. Kuna sambad ulatusid viiekümne küünra kõrgusele, oli taimedel valgust küllaldaselt. Kunstlikel, mägimaastiku ilmega kinkudel asuvate aedade kastmiseks pumpasid sajad orjad terve päeva vahetpidamatult vett Eufratist, ajades ringi hiiglasuurt vesiratast, mis ammutas jõest vett nahkämbritega.

Aiad olid avatud jahedatele tuultele, mis tavaliselt puhusid loodest. Metsatu ja lausiku Babüloonia elanikele näis aedade lõhn, varjurikkus ja jahedus ebatavalise imena.

Muinasjutuliste aegade kirjelduse on meile jätnud ka Makedoonia Aleksandri kaasaegsed. Pärast Pärsia kuninga Dareiose vägede hävitamist lahingus Gaugameela juures suundus Aleksander Suur Baabülioni poole. Osa Pärsia vägedest eesotsas Dareiose ühe lähikondlasega taganes hävingust pääsemiseks Baabülioni ja hakkas siin tegema palavikulisi ettevalmistusi vastuhakkamiseks.

Aleksander ootas, et võimsalt kindlustatud linn paneb ägedalt vastu ja läks Baabülioni peale lahingukorras, kuid linnaelanikud, kes polnud rahul pärslaste pikki aastaid kestnud rõhumisega, andsid linna Aleksandri kätte vastupanuta. Ka Baabülionis olevad pärslased, kartes oma elu pärast, ei julgenud makedoonlastele vastu hakata. Makedoonia vägedele tulid vastu Baabülioni ülikud, preestrid ja rohkesti linnarahvast. Aleksandrit tervitati lillede ja rõõmuhõisetega kui vihatud Pärsia ikkest vabastajat. Vaatamata sellele, et Aleksander oli palju kuulnud ja lugenud Babüloonia imekaunist pealinnast, oli ta samuti kui tema kaaskondlasedki hämmastatud selle iidse ja ilusa linna hiilgusest. Pärslaste üle saavutatud võidust tiivustatud Aleksander oli Baabülionist isegi niivõrd vaimustatud, et otsustas sellest teha oma hiiglariigi pealinna. Kuid möödus üle kümne aasta, enne kui vallutusretkedel viibinud noor Makedoonia kuningas jälle oma vägedega Baabülioni ilmus.

323. aasta suvel e. m. a. saabus Aleksander tohutu armee eesotsas Baabülioni, et siit uut sõjakäiku alustada. Ta oli otsustanud suure laevastikuga purjetada ümber Araabia poolsaare ja minna Baabülionist otse Egiptuse peale. Sealt aga kavatses tõearmastaja kuningas liikuda edasi läände. Ta plaanitses alistada Kartaago, Itaalia ja Hispaania ning saada valitsejaks riigis, mis oleks hõlmanud kõiki talle teadaolnud maid.

Ettevalmistused sõjakäiguks olid juba lõpetatud, kuid siis tundis kuningas end järsku halvasti. Voodis lamades andis ta viimaseid korraldusi ja kutsus välja väejuhte, kellega arutas uuendusi, mida ta tahtis hiiglaarmees ellu viia. Kuid rasked haigushood murdsid kuninga jõu täielikult. Ta käsikis oma aseme lossist viia rippuvatesse aedadesse. Siit, alumisel terrassil valitsevast jahedusest, otsis ta varjupaika lämmatava kuumuse eest, mis mõjus talle eriti rängalt.

Kuninga looži kohal kummuvaid võlve, millel lasus pinnase ja puude raskus, toetas sihvakas ja tugev sammastik. Siin oli vaikne ja jahe. Kuid surevat Aleksandrit ei aida-

nud miski. Asjatult valmistas tema vilunud ihuarst Filippus haigele ühe ravijoogi teise järel. Palavik ei langenud. Aleksander käskis end üle viia saali, kus kunagi oli jumal Marduki moodi tardunult ülevas poosis istunud troonil Nebukadnetsar — rippuvate aedade looja.

Sureva Aleksandri ase pandi troonikõrgendikule — kuningas tahtis näidata oma vanadele sõduritele, kes olid talle kätte võitnud kogu maailma, et ta on veel elus. Kuid ühtaegu oli see ka viimne hüvastijätt. Sügavas vaikuses, mida häiris vaid relvade kõlin, astusid Makedoonia sõdala- sed kuninga aseme eest mööda. End patjadelt veidi kergitades vaatas Aleksander tuhmuva pilguga süngete sõdurite ridu. Mõnd tundis ta veel ära ja noogutas neile peaga. Kuid see oli väsimatu vallutaja viimne energiapurse. Mõne päeva pärast Makedoonia Aleksander suri.

Möödusid sajandid. Kaubateede ääres, mis nüüd läksid Baabülonist mööda, kerkisid uued suured linnad. Kunagine kärarikas ja rahvarobke linn hakkas tühjaks jääma ning tema tähtsus langes. Üleujutus purustas Nebukadnetsari lossi müürid. Vesi tegi halvasti põletatud savi aegamööda pehmeks. Vajusid alla terrassid, varisesid võlvid ja sambad, mis rippuvate aedade rohetavaid astanguid olid ülal hoid- nud.

Kahe tuhande aasta pärast oli kõik maaga tasa — nii templid kui ka kindlustused, mis kunagi olid hämmastanud oma vägevuse ja ligipääsmatusega.

Savi, millest muistse Mesopotaamia elanikud valmistasid kõike, mänguasjadest kuni templi ja kindlusemüürideni, oli küll odav, kuid vähepäisiv materjal. Assüürlaste ja babü- loonlaste ehitustega võrreldes sugugi mitte vähem vanad egiptlaste kiviehitused on säilinud meie ajani, kuigi nad on tublisti kannatada saanud. Päikese käes kuivatatud toor- tellistest müürid aga pudenesid laiali ning uhuti ära.

Praegu on võimalik ainult muinasautorite kirjelduste alusel endale ette kujutada nende müüride, hoonete ja temp- lite ilu, mis kunagi Baabüloni kuulsaks tegid. Iraagi täht- susetu linnakese Hille läheduses on künklik, laineline maa- pind lõhestatud sügavatest kraavidest, mis omavahel ristuv- vad ja mitmes suunas kulgevad. Neist kraavidest paista- vad poolpurunenud telliskivimüüride jäänused — see on kõik, mis Babüloonia kuninga lossist ja rippuvatest aeda- dest on järele jäänud.

Kuid legendid imeaedadest on edasi elanud ka pärast nende hävimist, muutes nad Semiramise rippuvateks aedadeks ning andes nende loomise au Assüüria kuningannale, kes valitses hulk aega enne Nebukadnetsarit.

Sõitumata sellest, kellele langeb selle imepärase ehitise loomise kuulsus, annavad rippuvad aiad tunnistust Babüloonia ehitusmeistrite tähelepanuväärsetest saavutustest. Pidi omama hiiglateadmisi ja -kogemusi, et teha arvutusi võlvide ja sammaste jaoks, mis pidid taluma terrassidel asuva pinnase ja puude määratud raskust. Babüloonia põuase pinnase niisutamisel talletatud pikaajalised kogemused aga võimaldasid ehitajatel välja töötada Eufraati tasemest tunduvalt kõrgemal asetsevate aedade kastmise süsteemi.

Muistsed babüloonlased tundsid hästi matemaatikat ja oskasid seda kõikvõimalike keeruiiste arvutuste kaudu praktikas rakendada. Selliste arvutusteta poleks olnud mõeldav nende suurte ehitiste püstitamine, millega Baabülon kui üks vanaaja kaunimaid linnu kuulsaks sai.

Miks saavutas matemaatika Babüloonias nii kõrge taseme? See muutub täiesti arusaadavaks, kui arvestada seda, et Mesopotaamia viljakas, kuid põuane pinnas andis muinasautoreid imestama pannud rikkalikke saake ainult niisutuskanalite ja tammide olemasolu korral. Nende ehitamine nõudis mitmesuguseid arvutusi ning seetõttu oli preestrite ja kirjutajate kui tolle aja haritumate inimeste mõistus suunatud just selliste teadusharude, nagu planimeetria ja stereomeetria arendamisele. Babüloonia matemaatikud panid aluse algebrale. Nad oskasid võtta mitte ainult ruut-, vaid ka kuupjuurt.⁴ Niisutustööde ja jõgede üleujutuste aegade jälgimisega oli seotud ka tähtede liikumisteede tundmaõppimine öises taevas. Babüloonlased tundsid astronoomiat hästi — neilt on inimkultuur pärandanud palja silmaga nähtava tähistaeva täieliku kaardi.

Sügavad matemaatilised teadmised aitasid Babüloonia ehitusmeistritel lahendada uskumatult keerulise ülesande — aiaroheluse loomise Baabüloni müüride kõrgusel, mis Herodotose andmetel küündis 200 küünrani. Ja kui suure-

---

⁴ Babüloonia kuuekümnendsüsteemist leidub jälgi veel meiegi ajal: tund jaguneb 60 minutiks, minut — 60 sekundiks, ringjoon — 360 kraadiks.

päraselt oli see julge ettevõtte teostatud, kui ta viis hämmeldusse kaasaegsed ja jäi pikkadeks aegadeks inimeste mällu kui üks ületamatutest muinasimedest! See, kas need aiad kuulusid Nebukadnetsarile või Semiramisele, polegi nii tähtis. Nad olid loodud imetlust väärivate töömeeste — Muinas-Babüloonia lihtsate inimeste kuldsete kätega, kes põletasid telliseid, ladusid müüre ja võlve ning istutasid puid.

ARTEMISE TEMPEL EFESOSES

1869. aasta viimane päev tõi Briti Muuseumi arheoloogilisele ekspeditsioonile kaua oodatud edu. Peaaegu seitse aastat oli ekspeditsioon inglise inseneri Woodi juhtimisel teinud väljakaevamisi Väike-Aasias, muistse Efesose paikkonnas. Wood oli selle aja jooksul leidnud paljugi huvitavat, näiteks õnnestus tal maapõuest päevavalgele tuua teater ja raamatukoguhuone. Kuid tõeline edu saabus inglaste ekspeditsioonile alles 1870. aasta eelõhtul, mil Wood pärast pikki otsinguid leidis lõpuks esimesed jäljed kuulsa Efesose Artemise templist. Artemise pühamu — Artemision — oli olnud Muinas-Kreeka rikka kaubanduskeskuse Efesose peamiseks vaatamisväärsuseks.

Vanade kreeklaste elus mängisid templid väga olulist osa. Nad olid kõige tuntumatele jumalatele austuseavaldamise kohtadeks, kuid ühtlasi ka pühadeks laoruumideks, kassadeks ja pankadeks, kus hoiti riigi raha ning väärtuslikumaid raidkujusid ja maalikunstiteoseid — nii linnale kui ka üksikisikutele kuuluvaid. Pühakoja riisumist peeti hirmsaks kuriteoks, mille eest karistati karmilt. Seetõttu eelistasid paljud oma väärisesemeid hoida templiseinte vahel. Templid kujutasid endast ka Kreeka linnade arhiive. Neis olid välja pandud kivitahvlid, kuhu olid raiutud seadused ja korraldused. Näiteks Apolloni templis Mileetoses olid seadusetahtlud välja pandud sammaste vahele. Hulgaliselt leidus kivitahvleid templit ümbritsevas müüris. Templehitise enda seinu aga katsid välismaalaste nimekirjad, kellele Mileetos oli kinkinud oma kodakondsuse. Vähem tähtsaid ürikuid hoiti siseruumides.

Templi ehitamine Kreeka linnades oli kõikide elanike ühiseks asjaks. Kreeklaste arvates oli templite ilu ja hiilgus kõige väjendusrikkamaks tunnusmärgiks riigi rikkuse ja vägevuse kohta. Seepärast pole imeks panna, et kreeka arhitektuur arenes eelkõige kui templiarhitektuur ja et kreek-

lastest ehitusmeistrid saavutasid kõige suuremat edu just rohkearvulistele jumalatele pühendatud pühapaikade püstitamisel.

Majesteetlikel templitel, mille ehitamisel kreeka arhitektidele ei leidunud võrdseid, olid kunagi olnud tagasihoidlikud ja lihtsad eelkäijad. Templiehitisi hakati Kreekas püstitama mitte varem kui VIII sajandil e. m. a. Varem olid jumalate kummardamise kohtadeks mäetipud, koopad, üksikud puud ja allikad. Vanad kreeklased arvasid, et seal elavad jumalad ja pidasid neid kohti pühadeks. Hellase lääneosas Epeirooses asuvas Dodoona salus austati iidsetel aegadel Zeusi püha tamme, mille lehtede sahina järgi seletasid preestrid rahvale peajumala tahtmisi. Pühadesse saludesse ja koobastesse püstitasid kreeklased altareid, kus toodi ohvreid oma jumalatele, keda vaid aegapidi hakati ette kujutama ilusate ja tugevate inimestena. Kui ilmusid oma olemuselt inimest jäljendavad jumalakujud, tekkis ka mõte, et kujudele on vajalik eluase. Algul pakkus kreeklane jumalale välja oma tagasihoidliku maja, mis kui vanim tempel kujutas endast lihtsat koldega puitehitist, mille katuses oli avaus suitsu väljalaskmiseks.

Kreeklaste isiklikud elumajad olid lihtsad, jumalate omad aga tehti rikkamad ja toredamad. Esmalt jäeti templis ära kolle, mis ei sobinud pidulikku õhkkonda, ja asendati altariga. Varsti aga viidi ka altar pühamu seinte vahelt välja ja asetati lahtise taeva alla.

Siis tekkis vajadus ruumi järele, kus hoida templi inventari — nõusid, riietust, viirukitagavarasid jne. Selleks eraldati templi tagaosast vaheseinaga väike ruum — opistodom («opisto» tähendab kreeka keeles «taga»). Teise vaheseina abil eraldati otsaküljel eeskoda — pronaos, kus samuti hoiti templile kuuluvat vara. Eeskojast pääses hoone keskmisse, pearuumi, mis kandis nimetust naos ehk cella. Kuna templii aknaid ei olnud ja valgus pääses sisse ainult uste kaudu, valitses siin alati poolhämärus. Kui templiüksed avati, pääsesid päikesekiired valgustama jumala kuju, mis asus cellas kesksel kohal.

Vanimates templites hoidsid katust ja lage ülal sisemised sambad, mis paiknesid ühes reas templi keskel ja jagasid hoone kaheks. Kui templite mõõtmed suurenesid, läks vaja juba kaht rida sambaid, mis jagasid ruumi kolme ossa.

Koos mõõtmete suurenemisega muutus ka templite välisilme.

Kreeka templeid piiras sammastik. Algul kaunistasid esi-osa — fassaadi — kaks sammast. See kõige lihtsam templivorm esines Kreekas kõige varajasematel aegadel ja kannab nn. antide¹ templi nimetust.

Hiljem tekkisid esiküljele neli, viis ja rohkem sammast — sellist templit kutsuti prostüüliks. Kui sammaste rida oli ka tagaküljel, nimetati seda kahest otsast kaunistatud templit amfiprostüüliks («amfi» tähendab kreeka keeles «mõlemast otsast»). Lõpuks ilmusid sambad ka pühamu külgedele — tekkis Kreeka kõige levinum templivorm peripteer, mis tähendab «igast küljest tiivustatud». Veelgi hiljem hakati templeid ümbritsema mitte enam ühe- vaid kahekordse sammaste reaga — selline tempel kandis dipteeri nimetust. Sambad asusid hoonest endast veidi eemal ning neile toetus katuse äär. Nii tekkis templi ümber kaetud sammaskäik, mis andis jumalateenistusele tulnutele varju halva ilma ja päikesekiirte eest. Nihutanud katuse serva kauge- male, saavutasid arhitektid seda, et katusel voolav vihmavesi ei rikkunud hoonet ennast, mistõttu puust templid säilisid kauem.

VII sajandil e. m. a. hakkasid kreeklased ehitama templeid pehmest kivist. Just sel perioodil hakkasid rohkearvulistest sammastest ümbritsetud peripteerid laialdaselt levima. Sambad olid tugedeks raskele talastikule.

Kreeka tempel koosnes alusest, millel seisis sammastik ja tempel ise. Alus tehti sageli astmeline, et anda templile juurde kõrgust ja suursugusust. Sammastikule toetus vahelagi, mis jagunes kolmeks üksteisele järgnevaks osaks — arhitraaviks, friisiks ja karniisiks.

Templil oli kaheviiluline katus, mis oli kaetud savist, või hilisemal ajal eriti rikkalike ehitiste juures — marmorist katusekividega. Katuse ja vahelae karniisi vahel asus kolmnurkne välifrontoon, mis oli tavaliselt kaunistatud skulptuuridega.

VII sajandil e. m. a. kujunesid kreeka arhitektuuris välja kindlad ehitusstiilid — orderid, mis erinesid üksteisest ehituse üksikosade poolest. Iga orderi kõige selgemaks tunnuseks on samba kuju.

Kõige vanemaks kreeka orderiks oli dooria stiil, mille paljud jooned annavad tunnistust sellest, et esialgu ehitati dooria stiilis templid puust. Dooria samba sirge tüves ahe-

¹ Antid — väljaulatuvad külgmüürid, mille vahel paiknesid sambad.

neb ülaosas ja toetub otse astmelisele alusele, sarnanedes puutüvega, mis oli puittemplites sambana kasutusel. Dooria sammast katsid püstloodsed madalad vaokesed — kannelüürid. Samba ülaosa — kapiteel — koosnes ümmargusest kumerast paksendist, padjakujulisest ehhiinist ja selle peale asetatud paksust kvadraatsest plaadist.

Teisi puitehitistele iseloomulikke jooni, mis kivitemplite juures on säilinud, võib märgata sammastele toetuva vahelae — antablemaani juures. Selle kõige alumine osa (arhitraav) oma sileda kivipangaga meenutab jämedat puupalki, mis varem moodustas vahelae aluse, kuhu toetusid laetalade otsad.

Arhitraavi peal oli friis. Dooria templites koosnes see vaheldumisi asetatud täisnurksetest ja peaaegu ruudukujulistest plaatidest. Täisnurksete plaatide (triglüüfide) pinnal oli kaks püstloodset vaoket, mis jaotasid nad kolme ossa. Puust templites katsid triglüüfid vahelae väljaulatuvate laetalade otsi. Kvadraatsete plaatide (metoopide) pind oli tavaliselt kaunistatud reljeefidega, harvem maalingutega. Puittemplites oli nende ülesandeks katta laetalade vahelisi tühemeid. Kui hakati ehitama kivitempleid, kaotasid triglüüfid ja metoobid oma tähenduse, kuid soovides kiviehitise juures korrata kõiki puithoone iseärasusi, jätsid arhitektid nad alles.

Kreeka teiseks tähtsamaks orderiks oli joonia stiil, mis tekkis eelkõige Väike-Aasias, Joonia maakonnas, kus arhitektid juba varakult saavutasid kõrge meisterlikkuse marmortemplite ehitamisel. Joonia stiilis sambad asetsesid erilisel alusel — baasil, milleks oli templi astmelisele postamendile asetatud õhuke kiviplaat. Joonia sammast oli dooria omast saledam ja peenem, ahenes ülaosas vähem ning ta vaokesed — kannelüürid — olid sügavamad.

Joonia samba kapiteelis oli nelinurkse plaadi asemel nn. rullispadjand, mis keskelt oli pisut nõgus ja lõppes mõlemal küljel spiraalikujulise voluudiga. Edasi tuli õhuke plaat ning selle peal arhitraav. Joonia stiilis antablemaani arhitraav pole enam ühtne kivipank, vaid jaguneb kolme ossa. Friis seevastu ei jagune metoopideks ja triglüüfideks. Ta esineb ühtlase, pideva reljeefsete kujutistega kaunistatud lindina.

Nii dooria kui ka joonia templite juures kasutati värvimist — põhiliselt punast ja sinist värvi, samuti kuldamist.

Dooria arhitektuur paistab välja range ülevuse ja lihtsusega, joonia templid on õhulisemad ja peenemad.

Hulgaliselt väärtuslikke andmeid vanaaja ehituskunsti ajaloo ja tehnika kohta leidub I sajandil e. m. a. elanud Rooma arhitekti Vitruviuse raamatus. Ta kasutas laialdaselt kreeka autorite teoseid ning kirjeldab oma raamatus põhjalikult kreeka arhitektuuriordeeride teket ja iseärasusi. Kui dooria sammast võrdleb Vitruvius mehe keha proportsioonide, tugevuse ja iluga ning joonia sammast naise sale-dusega koos sinna juurde kuuluvate ilustuste ja mõõtude parajusega, siis korintose stiil matkib tema sõnade järgi tütarlapselikku sihvakust.

Korintose stiilis templeid hakati ehitama V sajandi lõpul e. m. a. Selle stiili tekkimisest jutustab Vitruvius järgmise legendi. Kord suri Korintoses noor tütarlaps. Tema hauale püstitati mälestusmärk. Oma hoolealust taganuttev tüdruku amm tõi hauale korvi mänguasjadega, mida see oli armastanud. Ta asetas korvi mälestusmärgile, kusjuures korvi alla jäi haulal kasvava akantuse vars. Kevadel hakkas akantus võrseid ja lehti ajama. Olles raskuse all, hakkasid need kasvama mööda korvi seinu ja põimusid ta ümber keerdudena.

Mälestusmärgist juhtus mööda minema arhitekt Kallimachos. Noortest rohelistest lehtedest ümbritsetud korv köitis Kallimachose tähelepanu ja selle eeskuju järgi tegi ta uue, korintose stiilis samba kapiteeli. Oma põhijoontelt meenutab korintose sammast joonia oma, kuid ta kapiteel sarnaneb tõepoolest akantuse väärtide ja lehtedega kaunistatud korviga.

Suurima leviku sai korintose stiil hiljem Rooma arhitektide töödes. VI—V sajandil e. m. a. võistlesid Kreekas omavahel dooria ja joonia templid.

VII—VI sajandil e. m. a. andas Kreeka maakondadest juhtiva koha Joonia. Väike-Aasia rikastes kaubanduslinnades puhkesid õitsele teadus ja kunst, kusjuures eriti suured olid arhitektide edusammud. Juba VI sajandil e. m. a. lõid nad suurepäraseid joonia stiilis ehitisi, nagu Hera tempel Samosel ja Apolloni tempel Didymas Mileetose lähedal. Kuid Väike-Aasia ehitusmeistrite uhkuseks oli siiski Artemision — jumalanna Artemise pühamu Efesoses.

Artemist kummardati paljudes Väike-Aasia linnades juba iidsetest aegadest peale. Seejuures lisandus siin Artemise kui kreeklaste jahijumalanna kultusele veel kohalik, aasia-

lik viljakuse jumalanna kultus. Artemist kui jahijumalannat kujutati noore tütarlapsena, lühikeses kitoonis, nooletupega seljal ja emahirve saatel. Väike-Aasias kujutati Artemist paljunisalise ema-toitjana. Tema sümboliks oli töökas mesilane.

Kuna viljakuse jumalanna Artemise kummardamise keskuseks peeti Efesost, siis kutsuti seda Väike-Aasia jumalannat Efesose Artemiseks. Efesoslaste hulgas oli ta ebatavaliselt populaarne ning paljude Kreeka linnade kalendrites oli üks kuu tema auks nimetatud artemisioniks. Efesose kalendris oli artemision täielikult pühendatud suurtele jumalanna sünnipäevapidustustele. Efesos pidas end Artemise linnaks. Kui efesoslased ühe sõja ajal sattusid piiramisrõngasse, pühendasid nad oma linna jumalannale. Herodotose jutustuse järgi tõmmati selle märgiks nöör linnamüürist templini. Vanim Artemise tempel Efesoses oli pärimuste järgi püstitatud legendaarsete amatsoonide poolt, kes olevat ka linna enda asutanud.

VI sajandil e. m. a. jõudis Efesos enneolematu õitsenguni ja oma rikkuse jäädvustamiseks otsustasid efesoslased ehitada linna kaitsjale uue hiilgava templi, mis oma ilu poolest ületaks kõik teadaolevad pühamud. Selleks tuli leida kogenud ja andekas meister. Üldse esitati vanaaja arhitektidele väga suuri nõudeid. «Arhitekt,» öeldakse Vitruviuse traktaadis, «peab olema haritud inimene ja osav joonistaja, peab tundma geomeetriat, põhjalikult tundma ajalugu, tähelepanelikult kuulama filosoofe, olema tuttav muusikaga, omama algteadmisi meditsiinist, teadma juristide otsuseid ning omama teadmisi astronoomiast ja taeva saladustest.» Muidugi ei läinud kõiki neid teadmisi ehitamise juures vaja, kuid loetelu annab tunnistust sellest, kui kõrgelt hindasid vanad kreeklased ehituskunsti. Nende arvamuse järgi nõudis see ala laia silmaringi ja mitmekülgset haridust.

Efesose templi ehitamine usaldati arhitekt Hersiphronosele Knososest, kes oli tuntud suure asjatundjana. Arvatavasti oli ta jõukas mees, sest Efesoses kehtiva seaduse järgi kuulus arhitekti varandus kuni ehitustööde lõppemiseni pandina linnale eelarvet ületavate kulutuste garantiiks. Arhitekt esitas eelarve enne tööde algust ja selle kinnitasid linna ametiisikud. Kui ülekulu oli suurem kui neljandik eelarvesummast, kasutati ehituse lõpetamiseks arhitekti enda varandust. Kõhklematult esitas Hersiphronos kinnitamiseks

tulevase pühakoja mudeli. Ta tegi efesoslastele ettepaneku ehitada gigantne joonia stiilis marmortempel — dipteer, mida ümbritseb sammaste kaksikrida. Arutati ka ehitusmaterjali küsimust. Just sel ajal leiti Efesose lähedal valge marmorilademed. Vitruvius räägib sellest nii: «Kui Efesose elanikud kavatsesid ehitada Dianale² templit marmorist ja arutlesid, kas muretseda seda Paroselt, Prokonnesosest, Herakleias või Pharoselt³, siis juhtus, et karjane Pixodaros ajas oma lambad karjamaale sööma just sellele kohale; ja seal hüppasid kaks oinast teineteisest mööda, ja üks neist lendas täie hooga sarvedega vastu kaljut, mille küljest murdus lahti pimestavalt valge tükike. Siis, räägiti, jättis Pixodaros lambad mägedesse ja tõi joostes tükikese Efesosse, kus mainitud küsimuse arutamine oli täies hoos.»

Templi ehituspaik valiti Kaistrose jõesuudme lähedusse. Efesoses oli tihti maavärisemisi ja seetõttu otsustati pühamu ehitada soisele pinnale, kus maapinna kõikumised ei ole nii purustavad kui kuiva pinnase puhul. Hoonele vetruva aluspõhja loomiseks pani Hersiphronos ette kaevata hästi sügav süvend ning täita see puusöe ja loomakarvade seguga. Seejärel asuti templi vundamendi ja astmelise aluse rajamisele.

Hersiphronosel läks templi ehitamise juures vaja mitte ainult kõiki senikogutud teadmisi. Artemisioni püstitamise seadis arhitekti ette üha uusi ja keerulisi probleeme. Nii kasutas Hersiphronos Vitruviuse ütluse kohaselt tulevase templi sammaste marmortüveste kivimurrust ehitusplatsile toimetamiseks teravmeelset võtet, kuna vahemaa oli 12 kilomeetrit ja hiiglaraskusega koorimatud veokite rattad vajusid pehmel teel sügavale mudasse. Hersiphronos käskis ümmarguste «marmorpalkide» mõlematesse otstesse sisse taguda raudsüdamikud, peale aga asetati neile puust raamid. Sel kombel saadi tohutusuured «vankrid», kus marmortüvised mängisid rataste osa. Sissetaotud raudvardad käisid puust raamidest olevatesse raudpuksidesse, ja kui raamide külge kinnitatud aisade vahele pandi härjad, hakkasid raudsüdamikud pöörlema ning tüvised veerema mööda tüma teed.

Efesose templi ehitamine vältas aastaid. Hersiphronos

² Roomlased tundsid kreeka jumalannat Artemist Diana nime all.

³ Kuulsad parimate marmorisortide leiukohad Kreekas.

suri juba ammu enne Artemisioni valmimist. Knosose arhitekti tööd jätkas ta poeg Metagenos. Pole teada, millise osa Hersiphronos jõudis lõpuni viia, sest antiikautorid annavad selle kohta vasturääkivaid andmeid. Enamik õpetlasi on siiski arvamusel, et Hersiphronose eluajal lõpetati nii hoone püstitamine kui ka sammastiku paigaldamine.

Templi ülaosade paigaldamist juhatas juba Metagenos. Arhitraavi transportimisel põrkas Metagenos kokku samade raskustega mis isagi, kuid nagu Hersiphronoski, suutis ta rasked detailid soist teed mööda kohale toimetada. Kinnitades arhitraavitalade otstesse jämedad raudvardad, kasutas ta neid suurte puurataste telgedena ja tõi sei viisil marmorrahnud ehituspaigale. Siin tiriti need kõite abil mööda kaldpinda sammaste kõrgusele. Kuna arhitraavitalad olid tohutult rasked ja võisid sammastele asetamisel rikkuda kapiteele, käskis Metagenos sammaste otsa panna liivakotikesi. Arhitraavi raskuse all pudenes liiv tasapisi välja ja talad langesid järskude tõugeteta aegamööda oma kohale.

Artemisioni püstitamisel esinenud raskustest jagusaa-mise kohta on tekkinud hulgaliselt legende. Üks neist räägib sellest, kuidas arhitektil ei õnnestunud pikka aega paigaldada arhitraavitala templi sissekäigu kohale. Ta oli meelegeitel, sest arvas ebaõnnestumiste põhjuse seisnevat vales arvestuses, ja tahtis endalt isegi elu võtta. Unes aga ilmutas talle end jumalanna Artemis ja lubas abistada. Hommikul selgus, et tala oli langenud oma kohale omaenda raskuse jõul.

Mõõlmetelt kõiki eelmisi templiehitisi ületava pühamu ehitamine nõudis uute, senitundmatute töövõtete kasutuselevõtmist ja ehitustehnika täiustamist.⁴ Nagu isagi, pidas ka Metagenos päevikut, kuhu talletas üksikasjalikult kõik Artemisioni ehitamisel saadud kogemused. Kuid ka Metagenos ei lõpetanud seda hiiglaehitust. Ta suri enne tööde lõppemist. Templi lõpetasid arhitektid Peonitos ja Demetrios.

Pärimuste järgi ehitati Artemisioni 120 aastat. Sellest võtsid osa kõik Väike-Aasia riigid. Sammaste alustel lei-

---

⁴ Käesolevas peatükis on juttu ainult nendest tehnilistest võtetest, mida kasutati ainuüksi Artemisioni ehitamisel. Marmori murdmisest ja marmorehitiste püstitamisest räägitakse lähemalt peatükis «Halikarnasose Mausoleum», kuna hellenismiajastu tehnika on meile hoopis paremini tuntud, kui varasemate perioodide tehnika.

duvad raidkirjad räägivad, et Lüüdia kuningalt Kröösuselt sai Artemise tempel kingituseks figuraalreljeefidega kaunistatud sambad. Inimese kõrgusega jumalate kujutistega reljeefid olid sammaste alaosas silmade kõrgusel (joonis 4). Kröösus tegi Efesose templile veel ühe hinnalise kingituse. Ta läkitas viljakuse ja lõikusjumalannale Artemisele puhtast kullast tehtud lehmakujud.

Kui tempel valmis sai, äratas see imetlust ja vaimustust kõigis, kel seda õhulist ja kaunist marmorehitist näha õnnestus. Artemision püsis aga ainult sadakond aastat — 356. aastal e. m. a. rabas kogu Kreekamaad teade kuulsa templi hävimisest. Soovides oma nime ajalukku viia, otsustas keegi Herostratos, Efesose elanik, hävitada selle Väike-Aasia linnade pühakoja. Ta pani Artemisioni põlema. Tuli tegi templile suurt kahju — langes sisse katus, põles ära seinte ja sammaste pealispind. Artemise preestrid ennustasid, et kuulsa templi hukkumine toob kõikidele Väike-Aasia linnadele kaasa õnnetuse. Ennustus sai aluseks pärimusele, et samal päeval, mil põles Artemision, sündis tulevane Aasia-vallutaja Makedoonia Aleksander.

Herostratose kuritegu tekitas kreeklaste seas äärmist pahameelt. Oli ju Artemision olnud kõikide Väike-Aasia linnade varakamber ja uhkus. Võeti vastu kõikide Joonia riikide ühine otsus lasta Herostratose nimele osaks saada unustusehõlma vajumine; ükski kirjanik ei pidanud mainima Herostratost isegi Artemise templi põlemisest rääkides. Kuid sellele vaatamata meenutavad mõned muinasautorid tema nime. Herostratose soov on täitunud, ta nimi on elanud sajandeid. Kasutatakse isegi väljendit «Herostratose kuulsus», mis tähistab tavaliselt inimesi, kes on kuulsaks saanud ebaväärikate tegude või kuritegevusega.

Efesoslased ei saanud leppida templi kaotusega. Nad otsustasid selle uuesti üles ehitada ning veel kauniimana kui varem.

Pühamu taastamise heaks läbiviidud korjandusest võtsid osa kõik linna elanikud. Kodanikud andsid ära kõik oma säästud, nende naised — väärtasjad. Efesoslasi aitasid ka teised Väike-Aasia linnad. Suur summa laekus ka vanast templist järelejäänud sammaste müügist.

Kui Makedoonia Aleksander 333. aastal e. m. a. oma Aasia-sõjakäigu ajal tuli Efesose müüride alla, käisid templi taastamistööd juba täie hooga. Aleksander tahtis teda sõbralikult vastuvõtnud efesoslastele vastuteenet

osutada ja pani ette, et ta tasub kõik juba tehtud kulutused ja lõpetab ehituse oma rahadega tingimusel, kui templile raiutakse kiri, mis ta teened ära märgib. Efesoslased vastasid sellele põiklevalt, et «jumalal», nagu kutsusid Aleksandrit tema alamad, ei sobi püstitada templeid jumalatele. Uus Artemision ehitati Makedoonia kuninga abita.

Templi taastamise usaldasid efesoslased arhitekt Heiokratesele, kes teostas ümberehitamise vana plaani järgi, ainult väga väikeste muudatustega. See-eest tõsteti tunduvalt templi alust ja suurendati astmete arvu. Heiokrates taotles seda, et templihoone kõrguks ehitiste kohal, mis saja aasta jooksul olid ta ümber kerkinud. Artemise tempel võttis enda alla tohutu maa-ala (110×55 m). Rooma õpetlase Plinius Vanema andmetel ümbritses templit 127 marmorsammast.⁵ Nende kõrgus ulatus 18 meetrini. Peafassaadi-poolses kaherealises kolonnaadis oli kummaski reas kaheksa sammast. Artemision säilitas joonia dipteeri põhijooned, kuid arvatakse, et Heiokratos kasutas ka pidulikke korintose stiilis sambaid. Uuesti paigaldati kolmkümmend kuus reljeefidega kaunistatud sammast, mis olid Artemise templi üheks tähelepanuväärsuseks (joonis 5).

Templi ruumid olid kaetud marinortahvlitega. Ehitis koosnes ruumikast pronaosest, suurest peasaalist cellast ja väikesest opistodomist hoone tagaosas. Cellas asus gigantne, 15 m kõrgune jumalanna kuju, mille nägu, käelabad ja jalapöiad olid puust, moodustades raidkuju põhiosa. Kogu ülejäänud pind oli täielikult kaetud kuldilustuste ja vääriskividega.

Laesillus oli tehtud seedripalkidest, ukсед — Küproseli toodud puust. Pliniuse sõnade järgi nägid need veel tema ajal välja täiesti uutena. Artemisioni katus oli kaetud marmorplaatidega, mitte saviplaatidega nagu varem.

Templi katuse valmimise järel asus seda kaunistama paljud kreeka kunstnikud ja skulptorid. Kuulus Ateena kujur Praxiteles (IV sajandil e. m. a.) tegi reljeefid templi aias olnud altarile. Ühe samba reljeefilustused lõi meister Skopas, kes oli tegev ka Halikarnassose Mausoleumi⁶ kaunistamise juures. Kinkide hulgast paistsid silma Efesosos sündinud kunstniku Apellese maalid.

Artemise templisse oli kokku kogutud palju antiikmeist-

⁵ Mõned õpetlased arvavad, et 127 on viga ja et sambaid oli 117.

⁶ Vt. peatükk «Halikarnassose Mausoleum».

rite maale ja raidkujusid. Osa neist asus templi ruumides, ülejäänud olid välja pandud maalide demonstreerimiseks ehitatud hoones ja Artemisioni läheduses asuvas kivist katusealuses. Viimati mainitus asus vasest naisefiguur, mida efesoslased kutsusid «Ööks». Vaatamata oma arhailisele väljanägemisele ja jämedale töölusele, äratas kaju üldist tähelepanu. Selle loojaks oli Rhoikos Samoselt, kes antiikautorite andmetel kreeklastest esimesena leiutas vase sulatamise ja valamise mooduse. Artemise tempel kujutas endast vanaaja üht kuulsamat muuseumi, mille maaligaleeril oli võrdne kuulsus Ateena propüleede koguga.

Efesose templis ei hoitud mitte ainult maale ja skulptuure. Juba ammustest aegadest olid pühakojad ka varahoidlateks ja pankadeks, kuhu mahutasid oma säästud nii eraisikud kui ka riik, nii kreeklased kui pärslased. Kreeka tuntud ajaloolane Xenophon jättis reisima minnes templikassasse suure summa raha, mida preestrid tema äraolekul võisid oma äranägemise järgi kasutada ning mis omaniku surma puhul oleks täies ulatuses templile jäänud. Xenophon tuli tagasi ja ehitas tänutäheks alleshoitud raha eest Skyllunti⁷ linnas Artemisele väikese templi, mis oli Efesose templi täpne koopia.

Artemisionis hoitud raha polnud surnud kapital. Templi preestrid laenutasid seda meeleldi suurte protsentidega välja, sest nii kasvas jõudsasti nii templi kui teenrite jõukus. Artemise preestrid, keda kutsuti megabiisideks, olid Efesoses suure au sees ja mõjuvõimsad. Nad selgitasid vastuste mõtet, mida oraakel oli kostnud usklike küsimustele, tõlgendasid pühasid legende ja kirjutasid hümne jumalanna auks.

Kuuldus Artemisioni ilust ja rikkusest jõudis antiikmaailma kõige kaugematessegi nurkadesse ning templi kaas-aegsed kuulutasid Artemisioni üksmeelselt üheks seitsmest maailmaimest.

II aastasajal e. m. a. läks Väike-Aasia Rooma võimu alla ja, nagu teisedki Rooma provintsid, langes ka Aasia julma riisumise ohvriks. Paljud õitsevad linnad käisid alla, kuid Efesos säilitas oma tähtsuse. Kuna ta oli Rooma prokonsuli residentsiks, siis kulutati linna heakorrastamisele suuri summasid. Ülimalt populaarne oli roomlaste hulgas ka Artemise tempel. Roomlaste ajal rikkustus ta edasi. Suurt

---

⁷ Skyllunt — linn Kreeka lõunaosas asuvas Elise maakonnas.

maksu maksid pühakojale linnavõimud ning jumalannale kuulus ka teatud osa summadest, mis laekusid trahvidest ja seaduserikkujatelt konfiskeeritud varandustest. Samuti säilitas tempel «Aasia ühiskassa» positsiooni. II sajandil elanud kirjanik Dion Chrysostomos on Artemise templi kassa kohta öelnud: «Efesoslattel . . . on Artemise templisse paigutatud palju eraisikute ja mitte ainult efesoslaste, vaid ka välismaalaste ning ükskõik kust päritolevate inimeste raha, samuti rahvastele ja kuningatele kuuluvat raha. Nende röömuks hoitakse kõiki hoiuleantud summasid kindlalt nii, et mitte keegi ei julge mitte kunagi sellele paigale liiga teha, kuigi on olnud palju sõdasid ja linn on mitu korda vallutatud. On selge, et rahad on lihtsalt arve peal, kuid tavaliselt antakse neid efesoslastele laenudena välja võlakirjade vastu.»

Templi päralt ei olnud mitte ainult rahad, vaid ka maad. Rooma ajal võitsid preestrid kohtuprotsessi riigirentniku vastu ja said templi omandiks tagasi suuri tulusid andvad «pühad» järved. Roomlased jätsid Artemise pühakojale alles ka varjupaigaõiguse — templi territooriumil ei võinud keegi kinni võtta ei riiklikku kurjategijat ega põgenevaid orja, sest nad olid jumalanna Artemise kaitse all. Väike-Aasias omas Artemise tempel määratud mõjuvõimu. Austuse täheks külvasid Artemise kummardajad üksteise võidu jumalanna üle kingitustega. Paljud jõukad kodanikud jätsid testamendiga talle oma varanduse. Nende autasustamiseks, kes jumalannat austasid kõige hinnalisemate annetustega, andsid efesoslased välja tänudekreete, mis raiuti kivisse ja pandi välja templisse. Üheks neist, kes teenis ära jumalanna erilise tänu, oli rikkast ja tuntud soost Efesose elanik Damianos. Ta ehitas oma kuludega linnast templisse viiva tee äärde ligi 200 m pikkuse portikuse. Damianose naise nime kandev portikus oli mõeldud varjualuseks palvetajatele halva ilma puhul.

Rikkaliku kingituse tegi jumalannale II sajandil keegi Bibius Salutarius, rooma ratsanik. Salutariuse auks välja antud dekreet võttis enda alla mitu kivitahvliit. Ta annetas templile suure summa raha ning palju kuld- ja hõbekuju- sid, mille hulgast paistsid eriti välja kuldne Artemis hõbedast põtradega ja kaks jumalanna hõbekuju tõrvikutega.

Salutariuse poolt kingitud kujusid hindasid efesoslased eriti kõrgelt. Nende hoidjaks ja nende eest hoolitsejaks määrati eri preester. Suurte pühade, rahvaüksõleku pidu-

like istungite ja võimlemisvõistluste ajaks viidi kujud tugevdatud valve all teatrisse, kus nad asetati kõrgele postamendile, et igaüks võiks neid näha ja lugupeetud templi rikkuse üle uhkust tunda.

III sajandiks oli Rooma impeerium kaotanud oma endise võimsuse, suutes vaevu kaitsta oma piire rohkete hõimude sissetungi eest. Mitmel korral tungisid barbarid kaugele sisemaale, rüüstates ja purustades kõik oma teel.

263. aastal vallutasid templi ennekuulmatutest rikkustest ligimeelitatud gootid Efesose ja riisusid Artemisioni paljaks. Suurt kahju tegid templile ka kristlased, kelle jutlustajad ässitasid korduvalt fanaatilisi usklike hulki paganliku jumala pühamu vastu. Bütsantsi ajal kasutati templi marmordetaile ehitusmaterjalina uute hoonete püstitamisel. Purustatud Artemise templi kohale aga ehitati ristiusukirik, kuid ühe kallaletungi ajal hävis seegi. Kõige suuremat kahju tekitas templile siiski soine pinnas, mis arhitekti kavatsuse järgi pidi templit kaitsma maavärisemiste eest. Kaistrose jõe setted matsid aegapidi purustatud templi varemed, mis vajusid lõpuks soosse. Järgnevatel sajanditel kaotas Efesos kogu oma tähtsuse. Linna ei ruineerinud mitte ainult vallutajad, kiiresti hakkas unimistuma linna esmaklassiline sadam ja laevad sinna enam ankrusse ei heitnud. 1426. aastal vallutasid Efesose türklased ja linna langus jätkus.

Kui sadakond aastat tagasi saabusid muistse Efesose maile arheoloogid, leidsid nad eest ainult pisikese Türgi külakese. Kõik oli muutunud, sadama asemel laius soo, merest, mis kunagi linna alla ulatus, olid järjele jäänud vaid väikesed järved. Siin-seal valendas muinasehitiste varemeid, kuid suurem osa neist oli peidus muda- ja liivakorra all. Esimese jälje Artemise templist — marmorsillutise — leidsid inglise arheoloogid soost 6 m sügavuselt, kust vett tuli eemaldada pumpadega. Esimese ekspeditsiooni kõige huvitavamateks leidudeks olid reljeefidega kaunistatud sambaosad, mida praegu hoitakse Briti Muuseumis. Woodi poolt alustatud kaevamisi jätkati XX sajandil. Arheoloogidel õnnestus täielikult välja kaevata Artemise templi vundament, mille alt leiti veelgi vanemate pühamute jälgi, kõige iidsem neist aastast 700 e. m. a. Leiti ka Damianose portikus, õigemini selle vundament ja sambajäänuseid.

Süstemaatiliste kaevamistega õnnestus arheoloogidel

päevavalgele tuua laiade ja sirgete tänavate ning luksuslike ehitistega hellenistliku Rooma ajastu⁸ Efesos. Leiti veejuhe, mida olid toitnud vanasti mägedelt allavoolanud ojad, kaevati välja keskväljak — agoraa, mida ümbritsesid kaetud sammaskäigud. Raidkirja andmetel paiknes ühes neist linna arhiiv, kus hoiti juriidilisi dokumente, protokolle jne. Õnnestus leida ka gümnaasium ja staadion ning Rooma-aegsed termid.

Palju vaeva nõudis Efesose suurepärase teatri väljakaevamine. See oli olnud vanaaja üks mahukamaid, arvestatud 24 tuhandele vaatajale. Ehitatud oli ta kallihinnalisest poleeritud graniidist ja marmorist. Erilist huvi pakkus aga Efesose raamatukogu. Kolmekorruselisse hoonesse viis monumentaalne trepp, fassaadinišides seisid raidkujud, mis kehastasid Teadust, Tarkust, Vcorust ja Õnne. Treppi kaunistavatel bareljeefidel oli kujutatud stseene roomlaste lahingutest paganatega. Raamatukogu suure saali seintes olid veel säilinud nišid, kus hoiti pärgamendirulle ja papüüruseid. Raamatukogu ehitas II sajandil Rooma konsul auk ta poeg, kes kinkis ka täiendavalt raha raamatute muretsemiseks.

Efesoses kaevati välja suur hulk ilusaid majesteetlikke ehitisi, mille tundmaõppimine andis kunstnikele ja arhitektidele võimaluse taastada paljude Efesose mälestiste esialgse kuju. Valmisid raamatukogu, teatri, linnavärvate ja agoraad piiranud kolonnaadi rekonstruktsioonid. Ainult Efesose kauneimast ehitisest — Artemisionist — oli säilinud armetult vähe, kõik templi varad olid röövitud. Ei olnud säilinud ka jumalanna kuju, kelle välimust õnnestus taastada mündil oleva kujutise ja 1956. aastal leitud kooopia järgi (joonis 6). Arheoloogidel ja arhitektidel on õnnestunud täie kindlusega rekonstrueerida ainult kuulsa templi põhiplaan. Vaid ligikaudselt saab luua ettekujutuse sellest, kuidas tegelikult nägi välja tempel, mille ilu ülistasid luuletajad. Poet Antipatros Sidonist (II—I sajandil e. m. a.), kes nimetas Artemise templit parimaks seitsme maailmaime hulgast⁹, kirjutas:

⁸ Hellenistlikul ajastul viis kuningas Lysimachos linna merele lähemale. Nn. Lysimachose linna ümbritses müür.

⁹ Vt. peatükk «Sissejuhatuse asemel».

Kes kandis su Partenoni, jumalanna, Olümposelt, kus varem
ta kõrgus uhkelt muude taevaehitiste reas,
Androklose¹⁰ linna, sõjakate joonialaste linna,
relvade ja muusadega kuulsaks saanud Efesosse?
Näib, et sina, kes sa tapsid Titiase¹¹, armastad nüüd
seda linna, kuhu oma templi rajasid, rohkem kui Olümpost.

---

¹⁰ Androklos — müütiline kangelane, kes ühe legendi järgi on Efesosse asutaja.

¹¹ Titias — üks muinaskreeka müüdi hiiglastest, kes hukkus Apoloni ja Artemise noolte läbi.

ZEUSI KUJU OLÜMPIAS

Iga nelja aasta tagant kogunesid kümned tuhanded palverändajad pühasse Olümpia linna muistses Elise maakonnas. Siia tulid kokku mitte ainult kreeklased — laevad tõid inimesi kohale ka Itaalias, Sitsiilias, Väike-Aasias ja Egeuse mere saartel asuvatest linnadest. Iga kreeklane pidas end õnnelikuks, kui ta kas või kordki elu jooksul oli Olümpias käinud.

Olümpiast teele läkitatud spetsiaalsed sõnumitoojad ilmusid kõikidesse Kreekamaa linnadesse ja tegid teatavaks kuulsate Olümpiamängude avamise päeva, millest peale, kogu mängude aja, kehtis püha rahuperiood. Juhtus Kreeka riikide vahel sõda käima, tehti otsekohe vaherahu, mille rikkumise eest oli ette nähtud suur trahv. Kõik Olümpiamängudele saabunud olid kreeklaste peajumala Zeusi kaitse all ning neid peeti puutumatuteks.

Terve kevade ja suve purjetas laevu Elise kallaste suunas, vedades mere tagant kohale arvukaid külalisi ja võistlustest osa võtta soovivaid atleete.

Olümpia oii Kreeka üheks tähtsamaks pühapaigaks, sest muistse müüdi järgi saavutas Zeus just siin, Olümpias, võidu oma isa, jumal Kronose üle, viies seega täide ettekuulutuse, et Kronos kukutatakse poja käe läbi, niisanuti kui ta ise oli kukutanud oma isa. Uranoselt vägivalla teel võimu enda kätte haaranud Kronos kartis seda ennustust ja sõi kättemaksust pääsemiseks ära kõik oma lapsed, keda oli ilmale toonud ta naine, jumalanna Re. Tahtes kas või ühtki last säästa, põgenes õnnetu ema Kreeta saarele, kus ta sünnitas poja — Zeusi. Julmale isale andis ta üle mähkimetesse mähitud kivi, mille see pettust märkamata alla kugistas. Väike Zeus peideti Dikte koopasse, kus teda oma piimaga toitis kits Amaltheia. Teda kaitsesid relvastatud noorukid — kureedid, kes siis, kui jumalapoeg karjus ja nuttis — kõvasti relvi täristasid ja odadega vastu kilpe

tagusid, et lapse kisa halastamatu Kronose kõrvu ei kosiaks.

Kui Zeus oli suureks ja tugevaks kasvanud, tõstis ta Kronose ülevõimu vastu mässu, sai isast võitu ja sundis leda allaneelatud õed-vennad välja oksendama. Saatnud isa allmaailma, jagas Zeus koos vabaksaanud vendade Poseidoni ja Hadesega kogu võimu maailma üle. Zeusist sai käskija jumalate ja inimeste üle, Poseidonist merede valitseja ja Hadesest — põrguvürst. Zeusi valitsemisaeg algas.

Zeusi poolt Kronose üle saavutatud võidu auks seadsidki kreeklased sisse olümpiamängud. Viis päeva toimusid pidulikud rongkäigud, ohvritalitused ja võistlused kõikvõimsa «jumalate ja inimeste isa» Zeusi auks. Tavaliselt inimtühjas Olümpias valitses sel ajal elevus; värviti üle ja tehti korda templid ja jumalate altaris, valmistati ette spetsiaalsed võistlusväljakud ja aukülalistele määratud hooned.

Võistlustest osavõtjad saabusid Olümpiasse kaua enne mängude algust, et kogenud õpetajate käe all hoolikalt treenida. Neil, kes esinesid Olümpiamängudel esimest korda, tuli eeskirjade järgi Olümpiasse tulla juba aasta enne mängude algust.

Alpheiose jõe org, kus Olümpia asus, oli kaunis oma varjurikaste oliivipuusaludega, mille roheluses näisid rohkearvulistele kreeka jumalatele pühendatud valgest marmorist templid ja altaris eriti kaunid (joonis 7).

Altise püha piirkonda, kus asusid Olümpia tähtsamad pühamud, piiras viie väravaga kivimüür. Peaväravateks olid lõunapropüleed, mille juurest alustati pidulikku rongkäiku. Kolme värava kaudu pääses staadionile, gümnaasiumi ja hipodroomile, ning viies värav oli ette nähtud preestrite ja ametimeeste, Olümpiamängude korraldajate jaoks.

Olümpiasse saabunud rändurid asusid pidustuste ajaks elama ümber püha müüri ja Alpheiose kallastele püstitatud pilliroost või nahast telkidesse ja onnidesse. Vaesemad viibisid lihtsalt lahtise taeva all. Ja kuna olümpiamänge peeti tavaliselt juuni lõpus — juuli alguses, ei tekitanudki see erilisi ebamugavusi.

Kuna samal ajal sõitis Olümpiasse ka palju kaupmehi, kaasas kõikvõimalikud kaubalaadungid, siis olid olümpia-pidustused ühtaegu ka ülekreekaliseks laadaks. Kaubitse-

jad ja rahavahetajad seadsid oma telgid üles püha müüri äärde ja siin läks lahti agar äritegemine, mille käigus erinevatest Kreeka linnadest pärinevad kaupmehed sõlmisid üsnagi suuri tehinguid.

Avapäeval võtsid kõik pidustustele saabunud osa pidulikest rongkäikudest ja ohvritoomisest Zeusi ja teiste jumalate auks, kelle templid asusid pühas piirkonnas. «Zeusi külalised», nagu nimetati Olümpiasse saabunuid, said näha palju huvitavat.

Pühas salus asusid olümpiamängude kangelaste ja võitjate raidkujud. Zeusi altari ees seisis ohvritoomise järjekorras palverändurid. Ühed astusid sisse Hera templisse, et palvetamise ja ohverdamisega austada Zeusi auväärset abikaasat, teised läksid jumalate ema templisse, kolmandad — kuulsasse Kaja galeriisse, mis oli ehitatud nii, et iga lausutud sõna kajas vastu seitse korda.

Olümpia peamiseks pühapaigaks oli siiski palju ülistatud Zeusi tempel peajumala kujuga, mille oli loonud Kreeka üks kuulsamaid skulptoreid Pheidias, Harmidese poeg. Pheidiase kuulsus ei põhine mitte ainult Zeusi kuu valmistamisel. Ta võttis osa ka oma kodulinna Ateena kaunistamisest. Tema loodud on Ateena riigi pühamus — Partenoni templis asuv linna peamise reliikvia, neitsiliku Athena kuu. Pheidiasele kuulusid ka kaunid reljeefid Partenoni seintel, mis kujutasid pühalikku rongkäiku Panatenaiade pidustuste ajal. Reljeefidel esinesid ilusate Ateena tütarlaste — jumalanna teenijannade, Athena auks korraldatavateks võistlusteks valmistuvate noorte ratsanike, õlipuuoksi käes hoidvate vanameeste, ohvriviinanõudega noormeeste, muusikameeste ja ohvriloomade kujutised. Mitmesaja figuuri hulgas polnud ühtegi, mis oleks korranud mõnd juba esinenud poosi, žesti, liigutust või riidevõltside asetust! Skulptori fantaasia oli ammendamatu.

Kujur Ageladase ja kuulsa maalija Polygnotose õpilane Pheidias kerkis andeka meistrina kiiresti esile. Koos oma sõbra, Ateena riigijuhi Periklesega töötas ta välja pealinna kaunistamise ja ümberehitamise plaani ning just tänu Pheidiase kunstnikugeeniusele muutus Ateena V sajandil e. m. a. Kreeka ilusaimaks linnaks. Ateenas asuvatest Pheidiase kujudest oli kuulsaim Partenonis asuv neitsi Athena — kolossaalne (ligi 12 m kõrge) jumalanna kuu, valmistatud kullast ja elevantiluust. Seda suurepärasest kunstiteost näinud muinasautorite kirjelduste ja säilinud

väikeste ning tõenäoliselt ka vähetäpsete marmorkoopiate järgi otsustades oli Athenat kujutatud seisvana täies pikkuses. Peas kandis ta kuldset, kõrgeharjalist kiivrit, õlgu ja rindu kattis meduusipeaga kaunistatud egiid. Vasak käsi toetus kilbile, paremas hoidis ta oma alalist saatjat, võidujumalanna Nike kujukest. Figuuri pidulikku rahulikkust ja väarikust rõhutas maaniulatuva riietuse range voldistik. Kullatud kilpi kaunistasid lahingupildid kreeka sõdurite võitlusest amatsoonidega¹. Kreeka kirjaniku Plutarchose (II—I sajandil e. m. a.) ütluse järgi oli Pheidias amatsoonidega taplevate sõjameeste hulgas kujutanud ka Periklest ja ennast, mis kutsus esile ateenlaste meelepaha. Pheidias süüdistati jumalasalgamises, kuna ta oli julgenud pühal kujul, mille ees palvetatakse, näidata portreesid. Pheidias tihedad sidemed Periklesega mängisid ta isiklikus elus üsnagi ebameeldivat osa. Ateena valitseja autoriteeti õhnestada püüdvad poliitilised vastased esitasid Pheidiasele lisaks jumalavallatusele veel süüdistuse varguses. Tunnustatud skulptorit, Periklese sõpra, kahtlustati elevantiluu ja kulla omastamises, mis olid ta kätte antud Athena kuju valmistamiseks. Need väärtused asusid kujuri töökojas Akropolisel, Athena templi kõrval.

Kohtuprotsess Pheidias vastu algaski, kuigi kõigile oli teada, et süüdistus on vaid laim. Elise elanikud ootasid kannatamatusega tööde lõppu Athena kuju kallal, et Pheidias saaks asuda Zeusi kuju loomisele Olümpias. Nad segasid end protsessi käiku vahele ja panid ateenlastele ette lasta Pheidias kuju valmistamise ajaks suure pandisumma vastu vabaks. Ettepanek võeti vastu ja Pheidias otsustas sõita Olümpiasse, kus ta paari aastaga lõi oma teise šedöövri — Zeusi kuju. Meie päevini on säilinud antiikautorite kirjeldusi Olümpia templi ja Zeusi kuju vaimustavast ilust. Nende välisilmest saab ettekujutuse juba mainitud kirjelduste põhjal, seda enam, et Olümpias, muistse pühapaiga kohal väljakaevamisi läbiviinud arheoloogid on leidnud hulgaliselt säilmeid Zeusi templist — aluse, sambatükke ning kujude ja kunagi hoone seinu kaunistanud reljeefide osi.

Nende säilmete ja muinasautorite kirjelduste järgi on õpetlased täielikult taastanud selle Elisest pärit kreeka

¹ Amatsoonid — legendaarsed naissõdalased, kes asustasid Väike-Aasiat.

arhitekti Liboni poolt V sajandil e. m. a. püstitatud suurepärase templi välimuse. Kunagi Olümpiat kaunistanud raidkujude tükide hulgast leidsid arheoloogid kuulsa Praxitelese ühe tuntuma töö — jumal Hermese kuju, kes hoiab käe peal väikest Dionysost. Samast leiti ka tuntud skulptori Peonise kuju — võidujumalanna Nike hästi säilinud figuur. Too jumalanna polnud Olümpias põhjusetult populaarne. Unistas ju iga olümpiamängudest osavõtja võidust, võitu aga kujutasid vanad kreeklased noore ilusa tütarlapsena, kes valgetiivulisena laskub alla taevast, kandes kätel võidupärja — auhinda kangelasele. Sellisena — saleda, õhulise ja kaunina, pühast Olümpiast äsja saabunud maapinnale laskumas — kujutas teda ka Peonis. Üll õhuke riietus kergetes marmorvoltides, seljal marmortiibade õrn sulestik, seisis ta kõrge, sihvaka samba otsas, ja iga olümpialane uskus, et jumalanna toob just temale võidupärja.

Kuulsast Zeusi kujust ei leitud suure hulga arhitektuuri- ja skulptuurijäänuste hulgast ainsatki tükikest. Ja polnudki võimalik leida, sest on teada, et kuju hävis täielikult tulekahju ajal Bütsantsi keisri Theodosios II palees. Tema käsul toodi Zeusi kuju V sajandil, seega ligi tuhat aastat pärast selle loomist, Olümpiasst Konstantinoopolisse, kus ta häviski. Säilinud on ainult kuju kirjeldused ja kujutised vanadel müntidel — nii Zeusi kogu figuur kui ka pea. Kuna kirjeldused kuuluvad inimestele, kes kuju on oma silmaga näinud ning kujutised müntidel annavad edasi Pheidiasse teose üldkarakteristika, pole praegusaja kunstnikel raske ette kujutada, milline see tähelepanuväärne skulptuur välja nägi (joonis 8).

Keskväljakul Altisel seisis kõrgel alusel paljusambaline, algusest lõpuni (katusekivid kaasa arvatud) valgest marmorist ehitatud tempel, mille pikkus oli üle 64 meetri. Teda ümbritses kolmkümmend neli ranges dooria stiilis sammast, mis koos võimsate seintega löid karmi ülevuse ja lihtsuse mulje.

Templile läheneval inimesel tekkis pidulik meeleolu juba enne suure Zeusi palge ette ilmumist. Templi frontooni kaunistas lendava jumalanna Nike kullatud kuju, frontooni nurkadel aga seisis ülekuulatud pronkskolmjala vaasidega.

Templi ida- ja lääneviile kaunistasid skulptuurigrupid, mis kujutasid stseene muistsetest legendidest — sõidu-

võistlust kangelasel Pelopsi ja kuningas Oinomaose vahel ning lapiidide (kreeklaste) võitlust kentauridega.

Legend kuningast Oinomaosest ja kangelasest Pelopsist kõneleb, et jumal Apollon ennustas kuningale surma oma ilusa tütre mehe käe läbi. Oma elu eest hirmul olev kuningas otsustas tüdruku mitte mehele panna. Ta teatas, et igaüks, kes soovib iluduse Hippodameia kätt, peab teda võitma sõjavankrite võiduajamisel.

Salakavalat Oinomaost, kel olid võluhobused, ei suutnud keegi võita. Ajanud õnnetust kosilasest mööda, torkas kuningas ta odaga läbi. Oinomaose käe läbi oli hukkunud juba kolmteist kangelasest. Neljateistkümmes — Pelops, ostis aga kuninga sõjavankri kutsari ära ja see võttis rattateljest kiilu välja. Võistlushoos Oinomaose kihutav vanker lagunes ja õel kuningas hukkus selle rusude all. Pelops oli võistluse võitnud ja abiellus Hippodameiaga, saades valitsejaks maal, mida tema nime järgi hakati kutsuma Peloponnesoseks.

Teisel frontoonil oli kujutatud müüti lapiidide ja kentauride võitlusest. Lapiidide hõimul, kes muistse legendi järgi asustas Tessaaliat, oli korduvalt kokkupõrkeid kentauride suguharuga — metsadeemonitega, kes olid pooleldi inimesed, pooleldi hobused. Viimane ja kõige verisem lahing nende kahe müütilise vastase vahel toimus ühe lapiidi pulmas, kus kentaurid kui metsikute ja õelate loodusjõudude kehastus lõplikult võideti inimhõimude poolt. Selle iidse pärimuse kangelasujud lapiidide võidukast lahingust olid kreeklastele väga südamelähedased. Zeusi templit hakati ehitama varsti pärast seda, kui kreeklaste ühendatud väed olid saavutanud võidu pärslaste üle ja oli ära langenud kõikide Kreeka linnade vabadust ja olemasolu ähvardanud oht. Metsikute kentauride kujudes kehastas skulptor vaba ja kultuurset Kreekat orjastada püüdnud pärslaste julma jõudu. Lapiidide-kreeklaste ja metslaste-kentauride vahelist raevukat taplust kujutades meenutas kunstnik vabadustarmastavate kreeklaste hiljutist triumfi pärslastest orjastajate üle.

Templi välisseintel, ülal sammaste vahel olid bareljeefidega marmorplaadid, kus kujutati Heraklese² kahtteist vägitegu.

² Teadlased on arvamusel, et esialgu korraldati olümpiamänge kangelasel Pelopsi auks. Heraklesele omistatakse nende muutmise tema isa Zeusi auks läbiviidavateks pidustusteks.

Tervenisti marmoriga kaetud hoone säras lõunamaa päikese silmipimestavates kiirtes. Kui külastaja oli mööda laiu astmeid tõusnud templi eeskotta, astus ta jalg põrandat katvale suurepärasele mosaiigile. Hiiglasuured pärani pronksuksed viisid saali, mille kaks rida sambaid jagasid kolme ossa.

Templi sügavuses kõrgus vanaaja ühe maailmaimena ülistatud Zeusi hiiglakuju. Seda, kes polnud näinud Pheidiasse meistritööd, peeti Kreekas õnnetuks inimeseks. «Jumalate ja inimeste valitseja» istus hiilgaval, rikkalike ilustustega troonil. Keha ülaosa oli paljas, alumine pool oli kaetud uhke rüüga. Ühes käes hoidis ta jumal Nike kuju, teises valitsuskeppi, mida kroonis Zeusi püha linnu — kotka kujutis. Jumala pead kaunistas õlipuuokstest pärg, mille seoste otsad langesid õlgadele.

Pheidiasse õpilasi, kes koos temaga töötasid Zeusi tohutu kuju kallal, hämmastasid figuuri kolossaalsed mõõtmed. Raidkuju võttis enda alla peaaegu kolmandiku templi sisemusest. Troonil istuv Zeus peaaegu puudutas peaga templi lage, sest ta kõrgus küündis arvatavasti ligi 17 meetrini. Kui see hiiglafiguur oleks püsti tõusnud, siis oleks ta hulk maad templist kõrgem olnud. Ja selle kolossi oli Pheidias loonud krüselefantiintehnikas³. Riided olid tehtud säravast kullast, samuti hinnaline sepistatud pärg, side ümber Zeusi pea ja käel asuva Nike rõivad ja võidupärg. Zeusi keha ja pea ning Nike figuur olid elevandiluu, mille soe kollakasroosakas värvitoon andis kujule hämmastava elutruuduse. Pole juhus, et kõik, kel Pheidiasse Zeusi õnnestus näha, kinnitasid, et nende ees polnud mitte jumala kujutis, vaid jumal ise.

Zeusi kuju ei hämmastanud vaatajat mitte ainult Pheidiasse poolt talle antud mõõtmetega. Zeusist õhkus ebatavalist võlu, rahutunnet, lõputut tarkust ja headust, kuid samal ajal lasus kogu kujul jumaliku kõikvõimsuse pitser. Räägitakse, et oma sõbra, kunstnik Panenose küsimusele, millisena ta kavatses Zeusi kujutada, vastas Pheidias: «... Sellisena, millisena on Zeusi kujutanud Homeros järgmistes «Iliase» värssides:

Utles Kronion ja sinkjasmusti ta liigutas kulme
ning igikestvad hiuksed tal langesid lainena ette
valdija pealt surematult. Ja vappus sest kõrge Olümpos.»

³ «Krüsos» — kreeka keeles «kuld», «elefantinon» — «elevandiluu».

Sellest, millisena Pheidias kavatses Zeusi kujutada, räägib meile kreeka kirjanik Strabon. Tema sõnadest selgub, et esmajärjekorras püüdis Pheidias tabada jumala kõikvõimsust ja hiiglajõudu, kelle ainsast kulmukortsutamisest piisas Olümpose ja ta asukate värisema panemiseks.

Keegi Pheidiasse Zeusi majesteetlikust välimusest valmistatud kreeka luuletaja kirjutas kaksikvärsi, mis levis kogu Kreekas:

Kas jumal maa peal käis ja ilmutas end sulle, Pheidias,
või ise käisid taevas teda vaatamas?

Zeusi kuju Olümpias avaldas kõigile, kes teda olid näinud, sõnulkirjeldamatut muljet. Kinnitati isegi, et iga inimene, ükskõik kui suuri õnnetusi ja hädasid ta poleks üle elanud, unustas oma mured Pheidiasse jumalikult kauni kunstiteose ees.

«Minge Olümpiasse,» hüüdis oma kõnes üks vanaaja oraatoreid, «et näha Pheidiasse tööd. Suurim õnnetus on surra, nägemata sellist imet.»

Üks paljudest legendidest, mis kuulsa kuju ümber on tekkinud, räägib, kuidas enda peale võetud tohutust tööst väsinud ja kurnatud Pheidias tuli templisse pärast seda, kui kuju oli lõpetatud ja paika pandud. Hämardus. Videvikus oli jumala kullast ja elevantiluust helkiv määratu suur kuju vaevunähtav. Kaua silmitses Pheidias kuju nägu, võrreldes tulemust sellega, mis ta oma kujutluses oli loonud. Lõpuks otsustas ta pöörduda kõige autoriteetsema kohtuniku poole ja hüüdis: «Oled sa rahul, Zeus?»

Ootamatult kostis piksemürin ja Zeusi templi marmorpõrand värises. Nii andis Zeus oma jaatava vastuse.

Kolossaalse raidkuju loomine nõudis rohkesti aega ja tööd. Kahtlemata ei teinud teda Pheidias üksi, vaid oma õpilaste ja meistrite-käsitööliste abiga. Ja et Zeusi kuju valmistamine oli seotud suurte väärtuste — kulla ja elevantiluuga, loodi erikollegium, kes andis elevantiluud välja nikerdajatele ning kulda vormijatele ja kullasseppadele ning kandis vastutust väärismaterjalide kulutamise eest. Peale selle moodustati veel midagi kunstinõukogu taolist, kuhu kuulusid templi preestrid, kunstnikud, skulptorid, arhitektid ja Elise kõige lugupeetavamad isikud. Nõukogu arutas läbi ja kinnitas Pheidiasse ning ta abiliste poolt esitatud projektid. Grandioosse skulptuuri teostamiseks loodi Olümpias spetsiaalne töökoda, kus koos kuulsa

meistriga töötasid ta õpilased, elevandiluu nikerdajad, juveliirid, vormijad, tiserid ja puusepad.

Krüselefantiintehnikas kujude tegemine nõudis hoolikat ja täpset tööd. Loomulikult ei leidunud looduses nii suuri elevandikihvu, et neist oleks saanud tervikuna välja raiuda hiiglakuju pea, keha, käed ja jalad. Figuuri alus lõigati välja puust ja need ülemised kehaosad, mis Pheidiasse kava kohaselt jäid paljaks, kaeti õhukeste poleeritud elevandiluuplaadikestega. Tuli täpselt arvestada pinna suurust ja iga kõverust, nõudis suurt oskust, et sobitada plaate selliselt, et õmblused oleksid vaevunähtavad.

Elevandiluu polnud mitte ainult habras, vaid ka kapriisne materjal, mis kartis nii liigset kuivust kui niiskust — tekkisid praod, plaadid kiskusid kiiva ja kaotasid oma kuju. Partenonis asuvat Athena kuju, mis oli paigutatud küllalt kõrgele, tuli seetõttu veega üle valada, et niiskuse puudujääki korvata. Olümpias aga, kus maapind oli soine ja märg, tuli Zeusi kuju niiskuse eest kaitsmiseks oliiviõliga sisse määrida.

Kuju rüütatud osad kaeti kullakihiga. Meistrid kaunistasid kuldplaadikesed kunstipäraste kirjade — inkrustatsioonidega, nii et Zeusi kuldsed riided olid täis tähtede, liiliate ja mitmesuguste loomade kujutisi.

Kullast ja elevandiluust oli tehtud ka Zeusi kallihinnaline troon, mille kõrget leeni, käetugesid ja alust kaunistasid elevandiluust reljeefid ja jumalate ning jumalannade kullast kujutised. Trooni põikpuudel olid reljeefid, mis kujutasid stseene olümpiamängudest.

Mängudest osavõtivate noormeeste hulgas oli neil reljeefidel kujutatud ka Pheidiasse lemmik Pantarchos Elisest, kes saavutas võidu ühel võistlustest. Trooni alumisi külgi katasid Pheidiasse sugulase ja abilise kunstnik Panenose joonistused. Jumalate isa jalad, mis olid kängitsetud kuld-sandaalidesse, puhkasid kuldsete lõvidega kaunistatud pingil. Zeusi jalgade juures asus kiri: «Ateenlane Pheidias, Harmidese poeg, lõi mu.»

Zeusi kuju kallal töötamise ajal oli Pheidias ärevil ja tulvil otsinguid. Tänu oma hiiglaslikele mõõtmetele täitis kuju peaaegu kolmandiku templi sisemusest ja oli seetõttu halvasti valgustatud. Kreeka templitesse pääses valgus peamiselt ukse kaudu, sest seintesse kreeka arhitektid aknaid ei teinud. Lae alla ulatuv Zeusi pea asus varjus ja kaotas ebapiisava valguse tõttu palju oma mõjukusest.

Kaua otsis Pheidias võimalust koondada valgus kogu kujule, eksperimenteeris saali sammaste vahele asetatud vaheseintega, kuid soovitud resultaati — jumala kjuu ühtlast valgustatust — tal saavutada ei õnnestunud. Pikka aega kestnud mõtiskluste ja katsetuste tagajärjel õnnestus Pheidiasel see keerukas probleem lõpuks teravmeelselt ja praktiliselt lahendada. Põrand Zeusi kjuu postamendi ees kaeti tumesinise eleusise kiviga. Pheidias oli seda kiviliiki oma tööde juures kasutanud varem kahel korral — pje-destaaliks Partenoni ees seisvale Athena Promachose⁴ pronkskujule ja Delfi altari postamendiks. Nüüd andis Pheidias korralduse raiuda tollesse kivisse täisnurkne süvend basseini jaoks, kuhu valati oliiviõlil baseeruv segu, mis kaitses kjuu elevandiluust osasid hukutava niiskuse eest. Ühtlasi peegeldas tumedas basseinis asuv tume õlikiht suurepäraselt uksest langevat valgust. Siledalt õlipinnalt peegelduv valgus langes Zeusi kaunile peale, võimsatele õlgadele, allarippuvatele pärjalintidele ja rikkalikult ilustatud riidevoltidele. Pheidiasse teravmeelset optilist võtet mitteteadvatele palveränduritele näis, et Zeus ise kiirgab jumalikku valgust.

Juba Zeusi kjuu iseenesest kujutas tohutut väärtust. Lisaks sellele voolas Zeusi templisse kokku rikkalike annetuste vool Kreeka linnadest ja eraisikutelt. Näiteks kinkis üks väejuht Zeusile sada üks kullast kilpi, mis ta oli saanud sõjasaagiks. Kuldkiilbid paigutati templi karniisile. Korintose türann Kypselos tõi pühakojale kingiks kullast sepistatud Zeusi kjuu. Tihti eraldasid omavahel sõdivad riigid ühe kümnendiku saagist Zeusi templile Olümpias. Kallihinnalisi kinke tuli kokku nii palju, et Altise müüri äärde ehitati nende hoidmiseks spetsiaalsed varaaidad.

Olümpiamängude võitjate raidkujud asusid templi kõrval pühas salus piki kogu protsessiooniteed. Kujusid oli palju, sest igale võitjale oli suurimaks auks tema võidu mälestuseks tehtud kjuu. Sel, kes oli võitjaks tulnud kolmel korral, oli õigus püstitada teda ennast kujutav skulptuur. Viimaseid telliti tavaliselt Kreeka parimatelt kujuritelt ja need olid tõelised kunstiteosed. Mitte asjata ei öelnud üks vana-kreeka kõnekäänd, et «kõige väärtuslikum vara on kuldne kjuu Olümpias». On säilinud mitmed parimate muinasmeistrite tööd — Polykleitose «Odakandja»

---

⁴ Athena Promachos — Athena Võitja, keda kujutati odaga käes.

(«Doriforos») ja kuulsa Myroni «Kettaheitja» («Diskobolos»), kus on tabatud heite kõige keerulisem moment, mil atleedi keha on vedruna pingul.

Olümpiamänge võita polnud lihtne. Olümpiasse sõitsid kokku Kreeka linnade kõige paremad atleedid, kelle nimed pandi kirja aasta enne võistluste algust selleks valitud olümpiamängude kohtunike⁵ poolt. Neid, kellel lasus olümpiamängude läbiviimine, oli kümme. Nad jälgisid, et peetaks kinni olümpiareeglitest, mille järgi võistlustest võisid osa võtta ainult vabadena sündinud, täieõiguslikud Kreeka kodanikud, kes end kuritegudega polnud häbistanud. Naisi olümpiamängudele ei lubatud — ei osavõtjate ega ka pealtvaatajatena ning nende ilmumise eest Olümpia staadionile ja hipodroomile karistati surmanuhtlusega.

Võistluste esimesest päevast alates täitis nelikümmend tuhat pealtvaatajat mahutavat staadioni erutatud ja kärarikas rahvahulk. Oodati jooksuvõistlusi. Purpurrõivas-tes kohtunikud asusid pidulikult oma kohtadele kõrgendikul. Pasunaheli peale iimus väljakule teadustaja ja kutsus jooksuvõistlustest osa võtta soovijad paigale. Hüüdes kõvasti nende nimesid, küsis ta rahvalt, kas nad on väärilised võistlustest osa võtma ja kas nende seas pole pühasid olümpiareegleid rikkunud isikuid.

Kui see tseremoonia oli lõppenud, läksid võistlejad spetsiaalsesse hoonesse, kus nad lahti riietusid ja oma keha õliga sisse hõõrusid. Seejärel mindi staadionile ja igaüks võttis hõbeurnist žetooni, millele oli sisse lõigatud number. Kohtunikud korjasid žetoonid kokku ja jagasid atleedid numbrite alusel gruppidesse. Kõlas signaal ja neli esimest jooksjat asus distantsile. Võitja, kes esimesena jõudis kohtunike kõrgendiku kõrval seisva postini, viidi kõrvale. Neljamehelistes gruppides jooksid distantsi läbi ka kõik ülejäänud atleedid. Lõpuks võistlesid üksikute gruppide võitjad, ja teadustaja võis välja kuulutada lihtjooksus esikoha võitja nime. Seejärel võisteldi kaks ja isegi kuus korda pikemas jooksus, kus staadioniring tuli läbida kuuel korral. Kõige raskemaks oli siiski jooks täies relvastuses — kiivris, jalanõudes, kilbi ja odaga.

Jooksuvõistluste järel alustati maadlusega. Ka siin muutusid tingimused järk-järgult keerulisemaks. Algul võist-

---

⁵ Muistse tava kohaselt võisid olümpiapidustuste juhtivateks tege-
lasteks olla ainult Elise kodanikud.

lesid alasti maadlejad, kelle kehad olid võitnud, et vastase käte vahelt hõlpsamini välja libiseda. Urnist võeti žetoonid ja need, kelle žetoonidel olid ühesugused tähed, läksid kokku. Võisteldi paljaste kätega. Võitis see, kes vastase õlad kolm korda vastu maad oli surunud. Võitjad kohtusid paarikaupa omavahel ainuvõitja selgumiseni.

Rusikavõitlused toimusid samadel tingimustel ja kujutasid endast julma vaatepilti. Atleetidele pandi pähe pronkskübarad ja rusikate ümber seoti metallmügaratega nahkrihmad, et tugevdada löögijõudu ja kaitsta käsi vigastuste eest. Sellised rusikad tõid kaasa tõsiseid traumasid ja tihti lõppes rusikavõitlus rasketes haavades või isegi võidetu surmaga.

Rusikavõitlejast on suurepärase kuju loonud kuulus kreeka skulptor Dionysios. Selles meie päevini säilinud kujus on tõepäraselt edasi antud istuva atleedi võimas figuur ja ta hirmuäratavatesse rusikatesse kätketud purustav jõud. Kuid ka võitjale endale on võit kalliks maksma läinud. Sellest annavad tunnistust murdunud ninaluu ja rusikavõitleja jämedakoeline, rasketest tabamustest moonutatud nägu (joonis 9).

Hiljem, alates 33. olümpiamängudest, võeti kavva veel üks võistlusala — pankraation —, mis kujutas enesest maadluse ja rusikavõitluse segu, kuid ilma kaitsešlemmide ja -rihmade kasutamiseta. Pankraation oli ohtlik spordiala, mis nõudis võistlejailt suurt jõudu ja osavust.

Järgmine päev algas viievõistlusega, kus üksteise järel võisteldi viiel alal: kaugushüppes (raskusi käes hoides), kettaheites, odaviskes, lihtjooksus ja maadluses. Kuna võitjaks tuli see, kes kõikidel aladel oli parim, peeti viievõistlust osavõtjate hulgas kõige raskemaks.

Olümpiamängude viimane päev oli pühendatud kõige hasartsemale võistlusalale — kaarikute võidusõidule.

Juba hommikust peale tõukles hipodroomil rahvamurd, kes karjudes ergutas võistlejaid. Ülima kiirusega kihutasid rajal neljahobuserakendid, püüdes end vastastest ette rebida. Pidi omama suurt osavust ja külma verd, et meeletult kihutades läbida kaksteist ringi ja järskudel kurvidel mitte kummuli minna ning samal ajal talitseda edasi tormavaid ja norskavaid hobuseid. Tuli ette õnnetusjuhtumeid, kus hobused paiskasid kurvis kaariku vastu lõpuposti või purunesid sõidukid kokkupõrke tagajärjel.

On teada, et ühel Olümpias toimunud võiduajamisel, mil-

lest võttis osa nelikümmend võistlejat, jõudis õnnelikult finišisse ainult üks sõitja. Kuid millise vaimustusega võtsid pealtvaatajad võitja vastu! Ometi ei peetud võitjaks mitte juhti, kelle oskused ja julgus töid rakendi võidule, vaid hobuse ja kaariku omanikku, kes kui võistleja sai autasu.

Pärast võistluste lõppemist saabus päev, mis oli ette nähtud võitjate autasustamiseks. Kuulsat Zeusi kaju varjanud purpureesriie avanes ja vaimustatud vaatajad nägid kullas ja kalliskivides säravat majesteetlikku ja heasoovlikku jumalat, kelle auks oli olümpiamängudel saavutatud uusi hiilgavaid võite. Kohtunikud pärjasid võitjate pead Zeusi templi kõrval kasvava püha õlipuu okstest tehtud pärgadega.

Pärast pärgade pähepanekut sammusid kohtunikest, aukülastest ja Kreeka linnade esindajatest ümbritsetud toretsevas eredavärvilises riietuses võitjad palmipuuoksi käes hoides pidulikus rongkäigus. Flöödihelide ja hümnide saatel suundusid uued olümpiavõitjad altari juurde, kus nad töid tänuohvreid. Seejärel algas pidu, mis mõnikord kestis mitu päeva, sest võitjad korraldasid oma võidu pühitsemiseks rohkesti pidusööke järgemööda. Pöördunud koju tagasi, võtsid kaasmaalased olümpiavõitja vastu uute tänuavaldustega. Olümpiamängude võitjale korraldati pidulik sissesõit linna sõjavankril, mille ette oli rakendatud neli hobust. Kangelane kandis kallihinnalist purpurriietust ja teda ümbritses sõprade ja austajate hulk. Kogu protsessioon liikus Zeusi templi juurde, kus olümpialane pühendas oma võidupärja jumalale. Lõpuks toimus linnavõimude poolt korraldatud pidu. Sageli püstitati võitjale kaks kaju — üks kodulinna ja teine Olümpias. Ka münditi olümpiavõidu auks rahasid.

Aasta, mil võit saavutati, nimetati olümpiavõitja nimeliseks. Võitja oli linna uhkuseks ja temasse suhtuti erakordse lugupidamisega. Mõnedes riikides vabastati olümpiavõitja maksudest ning ta sai kaaskodanikeli rahalisi autasusid ja hinnalisi kingitusi.

Esimesel pilgul näib, et igal vabana sündinud täieõiguslikul Kreeka kodanikul oli võimalus saada olümpiavõitjaks, võita endale eluaegne kuulsus ja muutuda kodulinna kangelaseks. Kuid kui olümpiamängude tingimusi tähelepanelikumalt uurida, saab selgeks, et neist võisid osa võtta ainult jõukad inimesed. Tui kaua ja hoolikalt trennida

ning teha suuri kulutusi. Ainult rikastele, Kreeka väljapaistvamatesse suguvõsadesse kuuluvatele isikutele oli jõukohane pidada hobuseid ja neid välja õpetada, omada võidusõidukaarikut ja vilunud sõitjaid. Olümpiamängust osavõtjateks ja võitjateks olid rikkad, kes seisis võimu juures demokraatiaga uhkeldavates Kreeka linnriikides. Liht-rahvale — deemosele — oli jäetud pealtvaataja osa.

Olümpia templid hävisid Kreekas sageli toimuvate maa-värisemiste tagajärjel. Arheoloogid leidsid Zeusi templi võimsate sammaste tükke laialipaisatuna üsna kaugel templi alusest.

XIX sajandi keskpaiku Olümpias väljakaevamisi alustanud teadlastel tuli orienteeruda keerukas ladestustekihis, mis koosnes ehitusprahist ja Alpheiose jõe iga-aastaste üleujutuste setetest. Algul pandi kaevamistööd täie hooga käima, vahepeal katkesid nad raha puudumise tõttu ja algasid siis uuesti. Lõpuks oli kogu püha Altise piirkond välja kaevatud ning teadlastel ja arhitektidel avanes võimalus hoonete jäänuste, kiviplaatidesse raiutud kirjade ja raidkujude tükide põhjal restaureerida kuulsa pühamu ja muistsete ülekreekaliste spordimängude keskuse ilme. Elavatena astuvad meie ette kunagiste kuulsate atleetide kujud, raiutuna kivisse tunnustatud meistrite poolt, ning meenu-tavad nende võite. Jumalate ja kangelaste pühapaik Olümpia, kus muinasatleedid võitsid jõu, julguse ja võidutahtega endale üldrahvaliku kuulsuse, ärkas tuhandeaasta-sest unest ja hakkas inimestele rääkima oma kunagisest hiilgusest.

1896. aastal taaselustati olümpiamängude traditsioon, nüüd juba rahvusvaheliste spordivõistlustena. Nagu muist-seidki olümpiaade, peetakse ka neid iga nelja aasta tagant. 1896. aasta olümpiamängud viidi läbi nende kodumaal Kreekas. Kehtestati pidulik rituaal, mille järgi järjekordse olümpiaadi tõrvik süüdatakse päikesekiirte abil Olümpias. Siit viiakse tõrvik Ateenasse, Ateenast Pireuse sadamasse ning sealt kiirlaeval edasi. Põlev tõrvik kui rahu ja rah-vastevahelise sõpruse sümbol antakse edasi käest kätte ning lõpuks saabub ta mängu korraldavale maale, kus tõrvikust süüdatud olümpiatuli kuulutab võistlused avatuks.

Ükskõik millisel maal olümpiamängud ka ei toimuks, alati marsivad osavõtjate paraadil esimesena Kreeka sport-lased, kuulsate muinasolümpialaste järeltulijad.

Ka nõukogude sportlased on rahvusvahelistest olümpiamängudest edukalt osa võtnud. Esmakordselt esinesid nad 1952. aastal Helsingis, kus saavutati hiilgavaid võite sportlikus võimlemises, maadluses ja tõstmises. Kogu meie maa jälgis erutusega mängude käiku ja võttis olümpiavõitjaid vastu mitte väiksema pidulikkusega, kui seda tegid vanad kreekelased. Raidkujusid võitjatele, tõi küll, ei püstitata ja jumaldavaid austusavaldusi ei korraldata, kuid kodumaa spordiaud edukalt kaitsvate tugevate ja julgete sportlaste üle tunneb uhkust iga nõukogude inimene.

Mälestus Olümpiast ja Zeusi suurepärasest raidkujust kui ühest vanaaja seitsmest maailmaimest elab meie päevini igaühele tuntud sõnades «olümpiaad» ja «olümpialane», mis kaasajal tähistab olümpiavõistkonna liiget.

HALIKARNASSOSE MAUSOLEUM

Halikarnassosest — «ajaloo isa» Herodotose kodumaast, pidas lugu iga haritud kreeklane. Halikarnassoses möödus Herodotose noorpõlv, siin võitles ta koos demokraatidega türannia vastu ja oli isevalitsuse võidu järel sunnitud põgenema. Pärast kodulinnast lahkumist rändas Herodotos palju mööda vanaaja maid, nägi palju, tundis kõige vastu huvi ning kirjutas üles ja pidas meeles tohutu hulga mitmesuguste rahvaste imepäraseid muistendeid. Ja kui ta siis pärast pikki rännuaastaid kirjutas oma kuulsa «Ajaloos», hakkas tema aupaistet jagama ka teda hüljanud sünnilinn.

Väikese Kaaria kuningriigi pealinnal Halikarnassosel oli Väike-Aasia rannikul asuvate Kreeka linnade hulgas õigustatult ühe rikkama ja ilusama linna kuulsus. Linna tänavaid ja väljakuid kaunistasid valged marmortemplid, teater, valitseja loss, aiad ja rohkearvuliste sammastega portikused. Halikarnassose sadam polnud iialgi tühi. Selle kaide ääres seisis pidevalt lossitavad laevad mitmesuguste kaupadega. Turuplatsil saalisid meremeeste, kaubitsejate ja rändurite valjuhäälese ja kireva massi hulgas käratsevad pakikandjad, väikekaupmehed ning lihtsalt vööramaa laevu ja kaupu vaatama tulnud uudishimulikud.

Linna põline kuulsus tõmbas ligi välismaalasi, kes tahtsid oma silmaga näha sõjajumal Arese hiiglatemplit, mille suurimaks vaatamisväärsuseks oli tuntud skulptori Leocharese tehtud kolossaalne Arese raidkuju marmorist ja ülekullatud puust (sellist valmistamisviisi nimetati akroliittehnikaks).

Armastus- ja ilujumalanna Aphrodite templi lähedal vulises kuulus Salmakidose purskkaev, mille veel pidi uskumuse järgi olema imevõime tuua mahajäetud armastajatele tagasi kaotatud armastus, muuta veelgi suuremaks armunute õnn ja vabastada tuimusest ükskõiksed. Kõige enam

aga köitis Halikarnassoses rändaja meeli terves muinasmaailmas oma hiilgusega tuntuks saanud kuningas Mausolose hauakamber, mida kõik, kes teda olid näinud, ülistasid kui üht seitsmest maailmaimest.

Antiikautorid Plinius, Strabon, Pausanias ja Vitruvius kirjeldavad Mausolose (suri 353. aasta paiku e. m. a.) hauakambrit kui ebatavaliselt kaunist ja kõige väljapaistvamat, imetlusväärsemat ja oivalisemat omataoliste hulgas.

Hauakambri ehitamist alustati juba Mausolose eluajal ning see jätkus pärast tema surma lese, kuninganna Artemisia ettevõtmisel. Hauaehitis tegi Mausolose nime kuulsaks, kuigi ta muidu oli silmapaistmatu isiksus, kellest on teada vaid niipalju, et ta kavala ja ettevaatliku tegutsemisega oskas Kaaria külge liita rea naaberalasid ja -saari ning neid siis süstemaatiliselt paljaks riisus.

Alistatud aladel ja linnades seadis Mausolos sisse kõikvõimalikud maksud, maksta tuli isegi matmise eest. Rahva jultunud riisumise teel ajas Mausolos kokku tohutu varanduse. Just need rikkused võimaldasid tal püstitada nii uhke hauakambri-templi, et see on tänapäevani inimeste mälestuses säilinud kui hauaarhitektuuri ületamatu näidis. Mausoleumil oli isegi nii suur kuulsus, et vanad roomlased hakkasid selliselt nimetama kõiki suurejoonelisi, monumentaalseid hauaehitisi. Ladina keelest aga levis «mausoleum» kaasaja keeltesse.

Mausoleum oli kavandatud nii valitseja hauakambriks kui ka templina, kus talle pidi pärast surma jumalikke austusavaldusi osutatama. Sellise hauakambri-templi ehitajateks kutsus Mausolos oma aja parimad arhitektid Pytheose ja Satyrose ning skulptorid Leocharese, Skopase, Bryaxise ja Timotheose.

Autorite idee kohaselt kujutas mausoleum endast suurt täisnurkse põhiplaani hoonet, mille ligikaudne laius ja pikkus oli vastavalt 66 ja 77 meetrit. Ta oli umbes 46 meetrit kõrge ja oma struktuurilt jagunes kolmeks osaks. Esimene korrus kujutas enesest lumivalge marmoriga kaetud kõrget astmelist postamenti ning oli määratud Mausolose ja Artemisia igaveseks puhkepaigaks. Selle ülemist serva kaunistas lai skulpturaalne friis, mille marmorreljeefid piirasid hoone kõiki külgi.

Teisel korrusel asus ohverdamisruum jumalateks saanud kuninga ja ta abikaasa auks. Välisküljest ümbritses

füümi imekaunis kolonnaad, mis kandis rikkalikult kaunistatud karniisi. Katuseks oli Mausoleumil astmeline püramiid, mida kroonis skulpturaalne marmorkvadriiga — neljahobusevanker.

Hoone aluse juures olid lõvide ja kihutavate ratsanike kujud. Alumise ja ülemise ruumi lagesid hoidsid ülal viisteist sammast, kusjuures alumises ruumis olid need dooriapäraselt massiivsed ja võimsad, ülal — korintose stiilis. Väliskolonnaadi kolmkümmend kuus sammast olid joonia stiilis (arvatavasti oli neid lühematel külgedel üheksa ja pikematel üksteist).

Hoone loojad Pytheos ja Salyros kasutasid hauamonumendi kaunistamiseks kõiki kolme kreeka arhitektuurstiili.¹ Tööjoonised tegid nad suurtele spetsiaalselt selleks valmistatud ja valgendatud tahvlitele ning kui Mausolos ja Artemisia olid projekti heaks kiitnud, hakati tööle.

Mausoleumi asupaigaks valiti Halikarnassose üks laiemaid tänavaid, mis algas mereäärsest orust ja kulges piki sadamat, ühendades linna ida- ja lääneväravaid. Tänav asus turuplatsist kõrgemal. Temast veelgi kõrgemal künngastiku (mille nõlvadel paiknes Halikarnassose linn) kõige ülemisel, kesksel astangul seisis kolossaalne Arese tempel. Sellest paremal asuval kõrgendikul asusid Aphrodite ja Hermese pühamud ning orust vasemat kätt, samuti kingul, kõrgus suurepärase kuningaloss.

Seega pidi Mausolose hauakamber kui Halikarnassose kõige toredam ja tähelepanuväärsem ehitis arhitektide kavatsuse järgi asetsema linna tsentrumis ja olema tema peamiseks ehteks.

Kui ehitamisega oli algust tehtud, ümbritseti plats toortellistest müüriga. Kuningas Mausolos kiirustas, ta ei läbenud oodata, mil saab maailmale näidata, kui rikas ta on. Oli ta ju tempel-hauakambrit ehitama ja kaunistama kutsunud Kreeka kõige tuntumad meistrid.

Varavalgest pimedani töötas ehitusplatsil suur hulk arhitektide abide pooit palgatud töölisi ja veelgi suuremal hulgal orje. Osa neist kaevas vundamendikraavi, teised vedasid kohale ehitusmaterjale — puitu tellingute jaoks, liiva, savi, lupja ja kive. Mullatöid tehti raudlabidatega, kaljuse pinnase korral kasutati kirkasid ja raudkange. Töö

---

¹ Vana-kreeka arhitektuurstiilidest lugege peatükist «Artemise tempel Efesoses».

oli raske. Kõrvetav päike põletas mulla tolmuks, mis väiksemagi tuuleiili korral pilvena üles tõusis ning suu ja silmad täis puistas. Kängide alt, millele suurte vasaratega peale löödi, lendasid tööliste kaitsmata silmadele ohtlikud kivikillud.

Kergem polnud ka kivide toimetamine ehitusplatsile. Ehituskive saadi kivimurdudest, kus õudsetes tingimustes töötasid orjad ja vangimõistetud kurjategijad. Töö käis pikkades maa-alustes galeriides — stollides. Paiguti avardasid need ruumikateks kambriteks, kus lagede toestamiseks kasutati väljapraagitud marmorikamakaid, samas aga ahenesid nad nii kitsaks ja madalaks, et inimene neist suure vaevaga läbi pääses. Valgust andsid kivimurdjatele stollide seintesse tehtud uuresse paigutatud lambid.

Orjad murdsid kive rauast kiilude, meislite ja kängide abil. Kui kivipangale taheti juba stollis anda vajalikku kuju, kasutati erilist hammasteta saagi. Kivisaagimine oli suurt füüsilist jõudu nõudev töö, sest saeti käsitsi liiva abil, mida pidevalt puistati prakku. Eriti heaks loeti saagimise juures liiva, mis oli toodud Etioopiast.

Orjad vedasid väljasaetud marmorrahnud spetsiaalsete jalaste peal maapinnale, kus nad laadisid need ülevaatajate piitsalöökide saatel rullikutel asuvatele puuvankritele ja lasksid plaatidest laotud kaldteed mööda kõite abil alla — kivitahujate juurde. Siin anti kividele esimene, n.-ö. jäme lihv. Tahumiskirvest, peitlist, vasarast ja nurkrauast koosneva tööriistakomplekti abil tehti valmis toordetailid. Vanade kivimurdude juurest leiavad teadlased käesoleva ajani pooleldi valmis kvadraatseid kiviplaate, sammaste moodustamiseks kasutatud marmorsõõrikuid, lävepakke ja karniisiosi.

Eeltöötamise eesmärgiks oli kivide kaalu vähendamine, kuid sellele vaatamata jäi nende kivimurrust ehitusplatsile toimetamine raskeks toiminguks, mille heast kordaminekust sõltus palju.

Suured, mitu tonni kaaluvad marmordetailid veeti kohale lohistite ja vankritega, kuhu oli ette rakendatud kümneid härjapaare. Veokitele tiriti kivid puust kaldteid mööda, kuid isegi sel moel nõudis iga kivimüraka liikumapanemine sadade orjade jõupingutusi. Inimesed nõrkesisid ja katkestasid end. Paljusid tegid sandiks langevad kiviirahnud, paljud surid üle jõu käivast tööst. Kuningas aga kiirustas ja ülevaatajaidki ähvardas iga pisemagi viivituse korral

nuut. Orje, keda kuningal oli külluses, ei säästnud mitte keegi.

Laevad toimetasid Halikarnassose sadamasse kõrgekvaliteedilist marmorit Mausoleumi seinte katmiseks ning arhitektuuriliste ja skulpturaalsete ilustuste valmistamiseks. Toordetaile töödeldi edasi ehitusplatsi kõrval paiknevas kivitahumistöokoias, kus ehitusettevõtjate poolt palgatud vilunud töömehed tahumiskirveste, peitlite ja eriliste kirkade abil oskuslikult valmistasid ja sobitasid kokku etteantud mõõtmete järgi üksikuid ehitusdetalle: tahusid kiviplukke, puurisid auke ladumise ajal kivide kinnitamiseks kasutatavate klambrite jaoks, töötlesid sambaosi. Meistrid viisid lõpule ka üksikute ornamentidega kaunistatud detailide tahumise enne nende paigapanemist. Seejärel poleeriti marmorpinda liiva ja lihvimiskiviga ning hõõruti vahaga, et nõrgendada poleeritud pinna liiga tugevat helkimist.

Ehitustööde käiku jälgisid arhitektid Pytheos ja Satyros koos oma abilistega. Vundamendisüvendisse rajati tugev, suurtest kvadraatsetest kiviõankadest vundament — võimaline taluma hoone ja selle katuseks oleva püramiidi suurt raskust.

Müürsepad asusid seinu rajama ning aegamisi hakkasid selguma esimese korruse kontuurid. Siis jõuti raske ülesandeni — teise korruse sammaste ülestõstmise ja paigaldamiseni. Ehitati massiivsed puust platvormid, mis seisis neljal tugisambal ja ulatusid teise korruse kõrguseni. Ning jälle veeti mööda puust kaldpinda raskeid sambaosi, mis seejärel ülal kokku pandi ning lõpuni töödeldi, s. t. siledaks lihviti ja ära poleeriti. Elegantsetele ja saledatele joonia sammastele asetati rikkalikult kaunistatud raske karniis.

Mõlemat arhitekti erutas küsimus, kas nad polnud arvestustes eksinud ning kas ei kujune liialt keeruliseks marmorist püramiidkatuse kohalepanemine ja selle tippu kolossaalse skulptuurgrupi — neljahobuserakendi paigaldamine.

Selleni oli siiski veel aega, kuigi Mausolose ootamatu surm sundis kuninga hauakambri ehitamise tempot kiirendama. Artemisia ei hoolinud ei inimestest ega rahast, et mälestust mehest surematuks teha.

Kuulus arhitekt ja skulptor Pytheos lõpetas tööd Mausolose hiiglasliku marmorkuju kallal. Kogu töökoja õu oli

täis kuju veel kokkupanemata osi. Pea ja käteta hiigla-skulptuuri kere kohale kummardusid kujuri õpilased, kes hõõrusid eriseguga marmori pinda. Pytheos oli osanud kuninga keha katva toreda riietuse voldid marmorisse valada niivõrd loomutruult, et selle alt oli tunnetatav elav ja tugev keha. Kujule veel otsa panemata pea seisis spetsiaalsel alusel.

See kuju on säilinud. Ta on välja pandud Briti Muuseumis ning annab võimaluse veenduda faktis, et teda on loonud suur kunstnik, kes oskas marmorile anda ebatavaliselt mõjuvat elavust. Julm, ahne ja upsakas Mausolos kui tõeline Idamaa despoot seisab tuhandeid aastaid hiljem meie ees otsekui elav. Kunstnik on oskuslikult edasi andnud tema võltstähtsa näoilme, väikese habeme, pundunud lõdvad huuled ning sügaval asetsevate silmade ootamatult tigea ja terava pilgu. Artemisia, Mausolose abikaasa, nähtavasti ei taibanud, et skulptor oli põhjalikult tundma õppinud kuninga negatiivseid iseloomujooni ning need näo ja pilgu kaudu edasi andnud. Arvatavasti rahuldab teda täielikult meisterlik teostus ja surnud kuninga kujule antud väline auväärus (joonis 10).

Kuninga skulptuuri kõrvale oli ette nähtud ka Artemisia enda kuju, mis pidi teda jäädvustama kui mehe truud kaaslast ja tema mälestusele andunud leske. Kuninganna raidkuju kallal töötas kuulus Skopas² (joonis 11), kes kujutas Artemisiat ülevalt ja selgejooneliselt. Kõrge puhas laup, mida raamisid tol ajal moes olnud soengu kunstlokid, suured avali silmad, puhas näoovaal — kõik need andeka kunstniku käega marmorisse raiutud detailid andsid kuningannast pisut ülepakutud pildi. Tänu natuke süvendatud silmakoobastele tekkis peen valguse-varjude mäng, mis oma pooltoonidega tekitas pehme, kurbusest tuhmunud pilgu mulje, kuigi kreeka skulptorite tava järgi raidkujudel silmaterad puudusid. Kaasaegse raidkunsti seisukohalt võttes olid kreeka skulptuurid pimedad. Kuid ometi oskas Skopas need pimedad silmad nägijaiks teha ja anda neile kurbust, kibedat leina, kannatust või raevu väljendava ilme. Skopasele kuulus ka hauakambri lääneküljel asuv

---

² Mõned teadlased kahtlevad Skopase autorluses, kuid inimnäo kujutamise maneer antud kuju juures on väga lähedane Skopase loominguilisele maneerile.

friis³, kus ta kujutas kreeka kunstis väga levinud süžeed — kreeklaste võitlust legendaarsete amatsoonide — naissõdalastega. Lahingustseenid olid ebatavaliselt elu-, liikumis- ja jõurikkad: lõhkuvad, tagajalgadele püstiajavad hobused, võitlejate julgetes poosides antud figuurid ja lehvivad rõivad löid reaalse mulje ägedast ja vihasest taplusest. Friisi vaatlevate inimeste kujutlusse kerkis lahingukära — mõõgalöögid vastu kilpe ja kiivreid, nooltevihin, amatsoonide sõjakisa, hobuste hullunud hirnumine ja haavatute oiged. Külma marmor elas, hingas ja liikus suure meistri kätes. Suurtest, tihedalt kõrvuti sobitatud marmorplaatidest koosnev friis ümbritses pideva lindina kogu hoonet. Lõuna-, ida- ja põhjaküljel kandis ta endal Skopasega võrdselt kuulsate skulptorite Leocharese, Bryaxise ja Timotheose loodud stseene jahipidamisest, võitlustest ja lapiidide võitlusest kentauridega.⁴ Kui reljeefid, mis moodustasid alumise korruse friisi, olid kuulsate meistrite ja nende õpilaste poolt paigaldatud, hakkasid alles pooleli oleva hauakambri juures käima Skopase ja teiste skulptorite austajate hulgad. Neid meelitasid kohale kuuludused Halikarnassoses asuva imekauni friisi kohta, ja nüüd kandsid nad üle kogu Kreekamaa Mausolose grandioosse hauaehitise kuulsust.

Suri ka Artemisia, jõudmata ära oodata Mausoleumi valmimist. Halikarnassose valitsejaks saanud Mausolose ja Artemisia poeg andis käsu ehitamist jätkata.

Hoone krooniti kahekümne neljast astmest koosneva marmorpüramiidiga, mille ülemisele platvormile tõsteti pärast keeruliste mehhanismide⁵ ja kõrgete puulavade paigaldamist hiiglasliku marmorkvadriiga üksikosad.

Kuninga ja kuninganna marmorsarkofaagid asetsesid rikkalikult kaunistatud mitmevärvilisest marmorist saalis esimesel korrusel. Kirste ümbritsesid kihutavate ratsanike ja hiiglaslike majesteetlike lõvide raidkujud — Leocharese, Timotheose ja Bryaxise tööd.

Lõplikult valmis hauakamber alles Mausolose pojapoja ajal, kuid juba ammu enne seda sai ta kogu Kreekas tun-

³ Osa teadlastest arvab, et Skopase loodud friis asus idaküljel. Kuid üksikuid fragmente sellest friisist on leitud ka Mausoleumi asukohast lääne pool.

⁴ Vt. peatükki «Zeusi kaju Olümpias».

⁵ On teada, et selliseid mehhanisme kasutati kõigil suurematel ehitustel. Nad asusid lahtivõetud kujul ehitusplatsil. Vajaduse korral nad pandi kokku ja viidi vajalikku kohta. Täpsemaid kirjeldusi neist pole säilinud.

tuks oma aja ühe tähelepanuväärsema kunstiteosena. Pärast Makedoonia Aleksandri võitu pärslaste üle langes Halikarnassos, kus Pärsia väed olid end kindlustanud, ränkade purustuste ja Aleksandri sõdurite rüüstamise ohvriks, kuid Mausoleum kui üks maailmaimedest jäi terveks. Ta püsis täies hiilguses kuni XV sajandini, mil muistne Harikarnassos oli juba ammu kadunud. Aeg halastas palju ülistatud muinasimele ligi 1800 aastat, kuigi mitmel korral Halikarnassose müüre purustanud maavärisemised ka Mausoleumi tublisti muserdasid. Kõige suuremat kahju tegid kuulsale hauakambrile jõhkrad ja harimatud vallutajad — ristirüütliid, kes küünevõrdki ei hoolinud ilust, millele isegi aeg oli halastanud. Vallutanud XV sajandi Väike-Aasia ranniku, ehtasid nad Halikarnassose varemetele sünge ja ligipääsmatu kindluse — Püha Peetruse lossi. Ristirüütliid tegid Mausoleumi sõna otseses mõttes tükkideks, ladudes kindlusemüüri terveid kujusid ja suurepärase reljeefidega kiviplaate — vanaaja väljapaistvate skulptorite Leocharese, Skopase ja Bryaxise surematuid töid. Halastamatult kangutati Mausoleumi seintest välja kaunid marmorfriisid võitlevate amatsoonidega ning murti küljest ära jumalate, kangelaste ja hobuste kujude vasksed ülekuulatud ilustused.

Pärast seda, kui türklased olid ristirüütliid Väike-Aasia rannikult ja lähedal asuvatelt saartelt välja tõrjunud, kerkis muistse Halikarnassose ja keskaegse Püha Peetruse lossi kohale türgi kindlus Budrun.

XIX sajandi keskpaiku pöörasid Väike-Aasia rannikut tundma õppivad rännumehed tähelepanu sellele, et Budruni kindluse müürides leidub antiikreljeefidega plaate, mis kujutavad kreeklaste võitlust amatsoonidega. Selliseid plaate oli kokku kaksteist.

Inglise saadikul Türgis õnnestus suurte sekeldustega saada luba need plaadid Budruni kindluse seintest välja raiuda. Kui plaadiid toodi Londoni ja Briiti Muuseumile üle anti, võisid vaimustusse sattunud teadlased veenduda, et nende ees on kuulus Skopase loodud friis palju ülistatud Mausolose hauakambri — maailmaime seinalt. Üks muuseumi varahoidjatest, tuntud teadlane Charles Newton, käis isiklikult Budrunis ja nägi selle merepoolses müüris kaht marmorist lõviskulptuuri. Newton ei kahelnud hetkegi, et ka need kuuluvad barbarlike ristirüütliite poolt purustatud Mausoleumile.

Kindluse seinte hoolikamal uurimisel hakkasid Newtonile ctsekohe silma Mausoleumi plaatide ja arhitektuuriliste detailide jäänused, mis olid müüri laotud halvasti tahatud kiviplaatide vahele ning lubja abil kinnitatud. Selle kümne kuu jooksul, mil Newtonil tuli oodata luba Mausoleumi osade väljavõtmiseks müürist, ei istunud ta käed rüpes, vaid seadis endale eesmärgiks üles leida koht, kus Mausoleum oli asunud. Ehitusprahist, mida kattis mudakiht, leiti arvukalt marmoritükke, mis osutusid inimeste, hobuste, lõvide ja mitmesuguste ehitusdetailide osadeks, ning trepiastmeid ja katusepüramiidist pärinevaid kiviplaatide, samuti marmorvankri kilde. Vaevarikka tööga õnnestus sellistest tükikestest peaaegu terviklikult kokku panna ligi kolme meetri kõrgune Mausolose kuju (Artemisia kuju oli üle kahe ja poole meetri kõrge).

Teistest huvitavamatest leidudest väärivad märkimist pärsia riietuses ratsaniku hiigeltorso, istuva naise figuur ja suur hulk marmorlõvide ja -ratsanike tükikesi. Neist äratas erilist huvi hobusekuju esipool, mille ligi meetri pikkune peaosa oli täielikult terveks jäänud, samuti selle küljes olevad pronksist valmistatud ja ülekullatud päitsed suurte ripatsikujuliste kaunistustega. Teadlased tundsid selles ära ühe Mausoleumi krooninud kvadriiga hobustest. Väljaraiumisel oli ilmselt arvestatud asjaolu, et teda hakatakse vaatama alt üles ja ühtlasi suurest kaugusest. Lisaks võitlust amatsoonidega kujutavatele bareljeefidele leidis Newton Mausoleumi ail olnud maa-ala lääneosast neli Skopasele kuuluvat friisiplaati. Õpetlast hämmastas eriti üks neist. Sel oli kujutatud ainult neli võitlevat figuuri. Seljaga vaataja poole seisev poolpaljas amatsoon kaitses end ründava vaenlase eest mõõga ja kilbiga. Kätt löögiks tõstnud tugeva ja kauni naissõdalase figuur lausa kumas valguses, sest Skopas raius oma reljeefid välja parose⁶ marmorist, millel oli imepärane omadus läbi paista. Kütkestav valguse ja varjude vaheldumine andis suure kunstniku töödele erilise väljendusrikkuse.

Teine, haavatud amatsoon, püüdis maast tõusta, et end ründava kreeka sõjamehe eest kaitsta. Tema kartmatu pilk on suunatud surmahoopi andva vaenlase näkku.

Hoogsas liikumises olevad võitlejate figuurid otsekui

---

⁶ Egeuse meres asuvalt Parose saarelt murtud marmor, mille omapraks on see, et ta laseb valgust läbi kuni 3,5 sentimeetri sügavuseni.

taandusid reljeefi sügavusse või siis kerkisid sealt esile. Nüüd polnud enam kahtlust, et vanaaja maailmaime — Mausoleumi jäänused olid leitud, sest ainult Skopas võis külma marmorisse valada sellist elu ja liikumist. Tahtmatult meenuvad ereda kontrastina kuulsale Pheidiasele⁷ kuuluvad Partenoni reljeefid (joonis 12), kus figuurid nagu libisevad mööda marmori pinda, väljumata tasapinnast, kus kõik allub kunstniku sujuvale rütmitundele ja rahulikule kompositsioonitaotlusele. Pheidiase loomingus võis tunnetada pidulikku rahu, ülevust ja ilu, Skopase töodes aga tundepehanguid, võitluskirge ja kannatust.

Kelle kunst oli siis mõjusam? Mõttlikult vaatas Newton plaati, kus käis äge lahing ilusate amatsoonide ja raevunud sõjameeste vahel, mille oli igavesti elavasse marmorisse jäädvustanud geniaalne kujur Skopas (joonis 13).

Pheidiase jumalad ja inimesed jäid liialt kaugeteks oma jumalikus rahus, eemal inimlikest kirgedest ja elamustest. Pheidiase käe all hingas marmor suurt ja helget, mitte millestki tumestatud elurõõmu. Skopas seevastu valas marmorisse valu ja meeleheidet, võitlusägedust ja võidurõõmu.

Skopase traagilisusest kantud kunst oli kujuri kaasaegsetele lähedasem ja mõistetavam, sest aegki oli tulvil tormilisi poliitilisi sündmusi ja sügavaid elamusi.

Niisiis, Mausoleum oli leitud ja õpetlased asusid tema arhitektuuriliste ja raidkujude jäänuste hoolikale tundmaõppimisele. Üheaegselt leidudega, mida andsid kaevamised Budruni kindluses, koguti ja töötati piinliku täpsusega läbi kõik muinasautorite teostes leiduvad Mausoleumi kirjeldused ning Pliniuse «Looduse ajaloo» antud andmed ehitise mõõtmete kohta. Arhitektid püüdsid koostöös teadlastega Mausoleumi rekonstrueerida, s. t. kasutades kõiki teadaolevaid andmeid taastada hoone endine tõenäoline välimus kogu oma ülevuses, mis Mausoleumi juba vanal ajal tegi kuulsaks kui šedöövri hauaehitiste hulgas (joonis 14).

Ehitise imetlusväärsete proportsioonide, kreeka ja idamaade arhitektuuri elementide (sammastik ja püramiidkatuse asemel) kasutamine, kaunid skulpturaalsed ilustused — kõik see oli hümniks imeilusa kunstimälestise loonud ehitajatele ja kunstnikele. Hoone ilme taastamise juures kerkisid aga arhitektide ja õpetlaste hulgas esile erinevad arvamused. Ühed taastasid Mausoleumi kui kvadrü-

⁷ Vt. peatükki «Zeusi kuju Olümpias».

gaga kroonitud püramiidkatusega templi, kus asusid Mausolose ja Artemisia hiiglakujud. Selle aluseks oli väga kõrge postament, mis oli ühtlasi esimeseks korruseks, mille saalis paiknesid Mausolose ja Artemisia sarkofaagid. Templi alust ümbritsesid rohkearvulised ratsanike ja lõvide kujud. Selline rekonstruktsioon pörkas mitmetele olulistele vastuväidetele ning vastased esitasid oma variandi, mis tugines kõikide arhitektuuriliste ja skulpturaalsete säilmete hoolikale uurimisele ning oli üles ehitatud matemaatilistele arvutustele ja antiikautorite tunnistuste analüüsile. Nähtavasti kujutas Mausoleum endast tegelikkuses kombinatsiooni kahest püramiidist ja sammastikuga templist. Alumine, astmeline püramiid oli aluseks templile ja sammastele; ülemine, samuti astmeline, oli hoonele katuseks, ja seda kroonis kvadriiga — neljahobuserakend. Ja kvadriiga oli tühi. Selles pole midagi ebatavalist, et kaarikus polnud kuninga ja kuninganna kujusid, sest Kreekas oli laialt levinud tava püstitada hauaehitistele sõitjateta sõjavankrikujutisi. Peremehe vanker sümboliseeris sõitja surma. Mõte Mausolose ja tema naise tohutute raidkujude olemasolust kvadriigas tekkis seetõttu, et hobuste ja vankrijäänuste lähedalt leiti kujude tükke. Kuid samast leiti ka paljude teiste kujude osi — fragmente mees- ja naisfiguuridest ning kilde lõvide peadest ja käppadest. Polnud põhjust järeldada, et ka kõik need kuulusid vankri või Mausoleumi ülaosa juurde. Nagu leide üksikasjalikult uurinud teadlased tähele panid, olid sõjavankri ette rakendatud hobused valmistatud arvestusega, et neid hakatakse vaatama alt. Mis puutub aga kuninga ja kuninganna kujudesse, siis need olid tehtud tavaliste skulptuuridena, mis seisavad normaalse kõrgusega pjedestaalil, ja mingeid rakurse arvesse võtvaid muudatusi nende juures polnud tehtud. Veel arvutasid teadlased sõjavankri rataste, külgede ja põhja kildude alusel välja selle mõõtmed ja tulid järeldusele, et kujud olid veoki jaoks liiga suured ja raske. Kujude suurde kõrgusse paigutamise vastu rääkis ka Mausolose ja Artemisia näojoonte, juuste ja rõivaste voltide hoolikas väljatöötus. On veel teada, et keegi, kes oli Mausoleumi näinud, oli sattunud vaimustusse meisterlikkusest, millega olid tehtud kuninga kuju jalatsid. On täiesti selge, et skulptoril poleks olnud vaja nii hoolikalt välja töötada kuju alumist osa, mis polnud üldse nähtav, sest vankri küljed pidid figure varjama kuni puusadeni.

Arvestades vahekordi kujude mõõtmete, vankri kõrguse ja selle kõrguse vahel, kuhu oli tõstetud kvadriiga, arvutas keegi inglane ülitäpselt välja, et kui kujud oleksid asetsenud kvadriigas, siis oleksid neist isegi suure vahemaa tagant vaadates paistnud ainult peade ülemised osad. Tõenäoliselt asusid Mausolose ja Artemisia skulptuurid Mausoleumi astmelise aluse madalamal platvormil paljude teiste kujude hulgas, mille kilde oli ohtrasti muda all olevas ehitusprahilademes, s. o. kohas, kus kunagi kõrgus Kaaria kuninga seitsme maailmaime hulka arvatud hunnitu hauakamber.

Iidsetest aegadest on meieni jõudnud sõna «mausoleum». Ja raske on leida inimest, kel selle sõna kuulmisel ei keriks silme ette Moskva Kremli müürid, sihvakad hõbekuused ning tumeroheliste kuuskede ja iidsete punakate müüride taustal kogu maailma töötava rahva juhi, Nõukogude riigi rajaja Vladimir Iljitš Lenini hauamonument.

Leinapäevil, mil käisid ettevalmistused lahkunud juhi matusteks, püstitati tema mälestuse jäädvustamiseks 27. jaanuariks 1924. aastal Punasele väljakule Kremli müüri äärde ranges stilis lihtne puuhoone.

1930. aastal ehitati selle asemele tuntud nõukogude arhitekti, akadeemik A. V. Štšussevi projekti järgi tumedates ja rangetes värvitoonides kallitest kiviliikidest hauamonument. Ehitis on kompositsioonilt lihtne ja sirgjooneline, kujutades enesest lõigatud otsaga täisnurkset astmikpüramiidi, mida kaunistavad kolmkümmend kuus nelinurkset sammast, mis hoiavad ülal tipuplaati. Mausoleumi tribüünile, mis asub püramiidi esimesel astmel, viivad välistrepid. Sissekäigu juurest viib lai marmortrepp maa-alusesse saali, kus täisnurkse klaaskatte all lebab sarkofaagis V. I. Lenin. Saali seinad on kaetud musta ja punase marmoriga. Marmorplaatide süngeid toone pehmedavad punased portselanpilastrid. Kogu see tagasihoidlik ja range värvigamma loob pühaliku leinameeleolu.

Moskvas Punasel väljakul asuv mausoleum pole mitte ainult suure juhi hauamonumendiks, vaid ka kõrgeks tribüüniks, millelt meie maale tähtsatel päevadel kõlavad nõukogude rahvale ja kogu maailmale adresseeritud sõnad.

RHODOSE KOLOSS

Sõnad «koloss» ja «kolossaalne» kõlavad meie kõnekeeles üsna igapäevaselt. Kust nad aga pärit on ja mida nad esialgu tähendasid?

Vanad kreeklased nimetasid kolossideks raidkujusid, mis olid inimesest tunduvalt kõrgemad. Esimest korda nägid kreeklased selliseid gigantseid kujusid Egiptuses. Oma jutustuses Egiptuse vaatamisväärsuste kohta märgib Herodotos mitmel korral ka egiptuse kolosse. Ka kreeklased ise löid arvukalt hiidkujusid. Üheks vanimaks neist oli jumal Apolloni primitiivne pronksfiguur Amyklas¹, mis oli ligikaudu 13 meetrit kõrge. Kõige tuntum ja populaarsem oli siiski Rhodose saarel asuv koloss — päikesejumal Heliose hiiglaskulptuur, mille kohta tundmatu autori epigrammis öeldakse nii:

Rhodose elanikud, doorialaste sugu, selle vaskse kolossi,
mis taeva kerkib, püstitasid sulle, Helios,
pärast sõjatormi vaibumist, kui olid rikastanud nad
kodusaart trofeede suure hulgaga.
Mitte üksnes mere üle, vaid ka laia mandri kohal
loitma nende kustumatu vabadusetungal peab,
sest Heraklesest² võrsund sugu õiguse on pärinud
valitseda kõiki maid ja meresid.

IV sajandi lõpul e. m. a. oli Rhodos Kreeka riikidest kõige rikkam ja tugevam. Eriti suuri sissetulekuid sai Rhodos kaubandusest, sest õitsengupäevil ulatus saare sadama käive 8500 talendini³ aastas. Rhodose kaupmehed käisid kõige kaugemates maades — Sitsiilias, Aafrikas ja Pontos Euxeinose (Musta mere) põhjakallastel. Rhodose elanikke

¹ Amykla — linn Peloponnesoses (Lõuna-Kreekas).

² Rhodose saarel asuvate kreeka linnade asutajaks peeti Heraklese poega Telephost.

³ Talent — kreeka kaaluühik, mida kasutati peamiselt värviliste metallide kaalumisel ja mis seetõttu muutus ka rahaühikuks. Kõige enam levinud euboia talent kaalus ligi 26 kilogrammi.

peeti mereasjandust hästi tundvaks rahvaks. Nemad töötasid välja merekoodeksi, mida peeti kohustuslikuks kõikide maade meremeestele.

305. aastal e. m. a. äratasid Rhodose rikkused kuulsa väejuhi Demetriose tähelepanu, kes oli Antigonose, Makedoonia Aleksandri riigi ühe pärija, poeg. Pärast Aleksandri surma jaotati suurriik mõjukamate väejuhtide vahel ära ning igaüks neist püüdis endale haarata rikkamaid ja paremaid maid: Ptolemaios kindlustas end Egiptuses, Seleukos Babüloonias, Antigonos Ees-Aasias ja Süürias. Pretentente võimule ja Makedoonia Aleksandri poolt vallutatud maadele oli teisigi. Kõik nad pidasid omavahel lakkamatuid sõdu.

Rhodosel õnnestus pikemat aega vältida kokkupõrkeid sõjakate naabritega, kuid siis nõudis end juba paljude võitudega pärjanud Demetrios rhodoslastelt abi sõjas Ptolemaiose vastu. Seda nõuet oli Rhodosel võimatu täita, sest teda sidusid Egiptusega püsivad kaubandussidemed. Suurema osa oma tähtsaimast kaubaartiklist — teraviljast — ostsid Rhodose kaupmehed Egiptusest. Rhodos ütles Demetriosele ära. Seejärel saabus saare rannikule hiigla-laevastik ning alustati piiramist. Demetriose väed olid varustatud kõige uuema sõjatehnikaga. Rhodose linnamüüri hakkasid rammima hiiglaslikud taraanid ja heitemasinad külvasid ümberpiiratud üle kivikuulide ja noolterahega.

Rhodose piiramise juures võeti esmakordselt kasutusele ka piiramismasin helepolos (tõlkes «linnavõtja»). Vitruviuse⁴ andmeil leiutas helepolose Ateena arhitekt Epimachos ning see kujutas enesest ratastel asuvat kõrget torni, mille kõrgus oli ligi 40 ja laius 15 meetrit. Raske seadeldise panid liikuma ja teenindasid teda 3400 inimest. Gigandi alumistel korrustel asus linnamüüri lõhkuv taraan. Sealt viis sisetrepp ülemistele korrustele, kus olid heitemasinad ja seisid vibulaskjad. Helepolos oli kaetud tugeva raudplekiga, mis pakkus kaitset tornis olijaile. Torni kõrgus andis piirajaile võimaluse täpselt ja segamatult lasta linnakaitsjate pihta. Lükanud torni tihedalt vastu kindlust, võis kõite abil müürile lasta tõstesilla. Helepolos tekitas rhodoslaste hulgas iga päev suuri kaotusi. Kuid vaatamata sellele, et seninägematu hiiglaslik piiramismasin kül-

---

⁴ Vitruviuse kohta lugege peatükist «Artemise tempel Efesoses».

vas nende hulgas hirmu, nad ei alistunud. Purustatud müüride taha ehtasid nad õõsiti uued müürid. Aeg-ajalt korraldasid nad väljatunge ning purustasid ja panid põlema müüri lõhkumisseadmeid. Rhodose liitlased, sealhulgas ka Egiptuse valitseja Ptolemaios, varustasid neid toiduainete ja muu vajalikuga, mille tõid kohale egiptuse meremehed, kel õnnestus Rhodose sadamasse läbi murda.

Aasta, mille Demetrios kaotas Rhodose tulemusteta piiramisel, andis ta vaenlasele võimaluse tungida tema poolt vallutatud maadesse, mis sundis Demetriost rahu tegema. Rahulepingu järgi jäid rhodoslased küll Demetriose liitlasteks, kuid Egiptuse vastasesse sõtta ta neid siiski kaasa tõmmata ei suutnud. Rhodose vastu peetud sõjast sai Demetrios hüüdnime Poliorketes («Linnapiiraja»), kuid tegelikult olid võitjaks pooleks rhodoslased. Piiramine lõpetati ja vaenlase väed lahkusid saarelt, jättes müüri äärde gigantse helepolose, mille Demetrios kinkis rhodoslastele. Saavutatud võit kindlustas veelgi Rhodose tähtsust Vahemere suurima kaubanduskeskusena.

Kaitsnud oma vabadust ja kindlustanud oma võimu «maal ja meredel», otsustasid rhodoslased saavutatud võidu mälestuseks püstitada saare kaitsjale päikesejumal Heliosele gigantse pronkskuju. Legendi järgi olid jumalad Heliose palvel Rhodose üles tõstnud mere põhjast, mistõttu Rhodost nimetati Heliose pühaks linnaks. Jumala kiirtekroonis pea ehtis Rhodose münte (joonis 15) ja Heliose raidkujud kaunistasid saare templeid.

Rhodoslaste rahvakoosolek võttis vastu otsuse ära müüa helepolose vooderdamiseks kasutatud raud, samuti võidu puhul nende kätte langenud piiramismasinad. Müügist laekus vähemalt 300 talenti, mis otsustati kulutada päikesejumala uue ja seninägematu raidkuju püstitamiseks. Kuju pidi tehtama pronksist.

Pronksiga töötavad antiikskulptorid kasutasid tihtipeale valamistehnikat. Pronkskujude valmistamine oli töömahukas ja suuri teadmisi ning meisterlikkust nõudev protsess. Algul modelleeris kujur savist välja oma tulevase skulptuuri täpse, elusuuruses koopia. Savifiguur oli aluseks, millele kanti sellise paksusega vahakord, milline pidi olema pronksi paksus. Savi täitis need kohad, mis tulevases skulptuuris pidid jääma õõnsaks, tühjaks. Järgnevalt kaeti vahakord uue savikihiga, mis asus tihedalt vastu vaha ja vastas täielikult sisemisele kujule. Kuna pealmine savikord

oli kuju valmistamisel vormiks, siis töödeldi seda eriti hoolikalt. Metalli sissevalamiseks jäeti savivormi ülaossa ava ja et vorm õhu survele ei puruneks, tehti veel mujalegi avasid, kust valamise juures õhk välja pääses. Pealmise vormi kohalt äranihkumise vältimiseks valamise ajal olid mõlemad savikihid ühendatud peenikeste raudvarrastega. Vormi soojendati ning vaha voolas avauste kaudu välja. Seejärel savivormi põletati, et see sulametalli kõrge temperatuuri välja kannataks ja alles siis asuti valama. Sulapronks valati vormi avasse asetatud toru kaudu. Pikkamisi valatud metall valgus kahe savikihi vahele vahast vabanenud ruumi ja kattis savisüdamiku ühtlase pronksikorraga. Kui metall oli jahtunud, purustati pealne vorm ettevaatlikult ja võeti välja skulptuuri sisemusse jäänud savi. Pronksi pinnal leiduvad konarused tasandati ning kuju poleeriti eriliste instrumentide abil. Skulptuur oli valmis.

Pärimuse järgi hakkasid kreeklastest esimestena metallskulptuure valama Samoselt pärit Rhoikos ja ta poeg Theodoros VII sajandil e. m. a. Nende kujud olid veel üsna primitiivsed.⁵ Skulptuurid pandi kokku eraldi valmistatud osadest. Aegapidi täiustasid kreeka skulptorite põlvkonnad valutehnikat ja avastasid uusi pronksisorte. Ning kreeka raidkunsti õitseajal töötasid pronksiga juba paljud kuulsad meistrid. Laialdaselt olid tuntud kreeka ühe välja paistva skulptori eleutheralase⁶ Myroni pronkskujud. Kõigile on hästi tuntud kettaheitja, millest on säilinud marmorkoopiad. Atleeti on kujutatud hoogsas liikumises: ettekallutatud keha on pingul, parem käsi on hoovõtuks sirutatud selja taha. Veel sekund ja ketas alustab tugevast käetõmbest lendu (joonis 16).

Myron püüdis eelkõige edasi anda liikumise dünaamikat. Just seepärast on tema pronkskujudest kõige enam tuntud atleetide figuurid. Kaasaegsete hulgas oli eriti kuulus Myroni skulptuur, mis kujutas kuulsat jooksuvõistluse võitjat argoslast Ladost. Oma vaimustust atleedi hooga sööstu üle on väljendanud keegi tundmatu luuletaja epigrammis.

On jooksja tulvil lootust: kuis hingeldus väristab huuli.
Kuis ribid on pingul; kuis kokku surutud küljed.
Pronks kihutab aupärga püüdma; ei kivi teda hoida saa;
tuulestki kiirem on jooksja, ime, mis Myron on loonud.

⁵ Rhoikose raidkuju «Öö», mis asus Artemise templis Efesoses.

⁶ Eleuthera — linn Kesk-Kreekas Boiootia ja Attika piiril.

Harukordselt realistlikud olid Myroni tehtud loomaskulptuurid. Eriti kuulus on tema lehmakuju. On säilinud rohkesti epigramme, milles kreeka poeedid ülistavad seda kunstiteost. Üks nendest kõlab nii:

Kiin, petab sindki Myron: miks asjatult püüad
sa nõela pista vaskse lehma rinda?
Ei pane sulle pahaks — miks laitma peaksin kiini,
kui karjuseidki Myron eksiteele viis.

Erilise õitsengu saavutas pronksskulptuur IV sajandil e. m. a. skulptor Lysippose töödes. Lysippos oli pärit Sikyonist⁷, kus juba V sajandil e. m. a. oli tekkinud pronkstehnikas töötavate kujurite koolkond. Siin loodi uusi kõrgekvaliteedilisi sulameid ja parandati valamise tehnikat. Lysipposest räägiti, et ta oli kunagi töötanud käealusena töökojas, kus valmistati pronksesemeid. Geniaalne skulptor, kelle lemmikmaterjaliks oli pronks, oli iseõppija. Ta on pronksist teinud tohutuid skulptuure ja figuraalseid kompositsioone. Antiikautorite andmete järgi olevat ta valmistanud ligi 1500 tööd. Juba muinasajal sai kuulsaks tema «Apoxyomenos» («Kaapija»). Skulptor kujutab siin tõepäraselt noort atleeti, kes end pärast võistlust tolmust ja porist puhastab. Sellest pronkskujust on säilinud marmorkoopia.

Lysippos pööras suurt tähelepanu inimkeha tundmaõppimisele nii liikumisel kui ka jõudemomendil. On säilinud Lysippose ühe parima teose «Puhkava Hermese» (joonis 17) hilisem töötlus. Herakles oli skulptori lemmikkangelane, kelle kangelasteod on talle andnud ainet paljude kompositsioonide loomiseks. Erilist huvi pakuvad Lysippose skulpturaalsed pronksportreed, kus ta on suurt rõhku pannud välisele sarnasusele. Kaasaegsetele avaldasid sügavat mõju Aleksander Suure portreed, mida too ise eelistas kõikide teiste skulptorite töödele. Ühest sellisest portreest kirjutas poet Poseidippos (IV—III sajandil e. m. a.) järgmist:

Julge käega meister Lysippos, Sikyoni kujuraiuja,
imepärane on su kunst! Nagu ehtne, helkleb tuld vask,
millesse sa Aleksandri kaju valasid. Pole meil õigust
pärsulasi hurjutada: kas siis härjal on patt lõvi eest joosta?

Antiikautorite andmeil hiilgas Lysippos ka gigantsete kujude loojana, millest üks — 40 künra (ligi 20 m) kõr-

⁷ Sikyon — linn Lōuna-Kreekas.

gune Zeusi kuju oli valmistatud Tarentumi⁸ linna tellimisel. Seda kuju peeti suurimaks kõigist Kreekas püstitatud kujudest. Selle kuulsust hakkas edaspidi tumestama hiiglaslik kuju, mille püstitamisest rhodoslased siis alles unistasid.

Oma kolossi loomise võisid rhodoslased usaldada ainult hea kooli saanud kogenud meistrile. Oli täiesti loomulik, et valik langes Lysippose õpilasele Charesele, kes pärines Rhodoselt Lindose linnast.

Kolossi püstitamisele ei saanud rhodoslased asuda kohe pärast sõja lõppu, sest linn oli lahingute ajal tugevasti kannatada saanud. Demetriose sõdurite poolt olid purustatud, paljaks riisutud ja maha põletatud eeslinnad. Mõne aasta pärast oli aga Rhodos sõjahaavadest täielikult paranenud. Taastusid katkenud kaubandussidemed ja Rhodose sadam võttis jälle vastu paljude maade kaubalaevu. Riigikassasse laekus pidevalt makse Rhodose valdustest ja lõive kaupadelt ning nüüd võis Rhodos kolossi loomisele asuda. Töö Heliose hiidkuju kallal vältas 12 aastat.

Chares suutis oma õpetaja üle trumbata. Vanade autorite tunnistuste järgi lõi ta enneolematult kõrge kuju. Tundmatuks jäänud luuletaja epigrammis räägib Rhodose koloss endast nii:

Seitse korda kümme küünart kõrgeks
mind tegi Chares Lindosest.

Uudis ebatavalisest skulptuurist levis kiiresti üle kogu Kreeka. Rhodoses käinud paljude maade kaupmehed kõnelesid kõikjal sellest seninägematust imest — 70 küünra (umbes 35 meetri) kõrgusest kujust.

Rhodoses oli Charesel palju austajaid ja järgijaid. Tekkis isegi terve koolkond, kuhu kuuluvad meistrid püstitasid linna ja saare kaunistamiseks hulgaliselt kolosse. Räägitakse, et neid oli vähemalt sada. Kuid Heliose hiiglaslikku kuju ei suutnud neist ükski varjutada.

Rhodoslased ei saanud kuigi kaua oma kolossi üle uhkust tunda. Pronksgigant püsis ainult 56 aastat, sest 220. aastal e. m. a. tabas Rhodost purustav maavärin. Varisesid kokku seinad, laevaehitustöökojad ja majad, hukkusid paljud elanikud. Meie ajani on säilinud raidkujud rhodoslaste haudadel, kes hukkusid varemete või mulla all. Kõige ras-

⁸ Tarentum — linn Itaalias, mille olid asutanud väljarändajad Spartast VIII sajandil e. m. a.

kemaks löögiks saare elanikele oli siiski kolossi purunemine. Hiiglaskulptuur ei kannatanud välja maapinna kõikumist. Kreeka geograaf Strabon (I sajand e. m. a. — I sajand m. a. j.) jutustab, et «... maavärina poolt ümber paisatud ja põlvedest murdunud kuju lamas maas». Osutus, et kuju kõige nõrgemaks kohaks olid põlved.

Paljude maade valitsejad, kes olid huvitatud kaubandus- ja liidusuhetest Rhodosega, tulid saarele appi. II sajandil e. m. a. elanud kreeka ajaloolane Polybios loetleb üksikasjaliselt kõike, mida Rhodosele saadeti: raha, toiduaineid, ehitusmaterjale, täielikult taglastatud laevu. Nende hulgas, kes saatsid Rhodosele rikkalikke kingitusi, olid Sitsiilia, Makedoonia, Süüria ja Pontose valitsejad. Paljud neist vabastasid Rhodose laevad mõneks ajaks lõivust. Rhodosele osutatud abi annab tunnistust sellest, kui tähtsaks pidasid hellenistlikud riigid sidemeid ja sõprussuhteid rhodoslastega. Kõige heldem oli aga Rhodose ammune liitlane, Egiptuse kuningas Ptolemaios, kes eraldas spetsiaalsed vahendid rhodoslaste uhkuse — kolossi taastamiseks. Ta kinkis suure koguse vaske ja saatis kohale kogenud meistrid ja töölised. Viimaste ülalpidamiseks oli ette nähtud täiendav suur summa. Vaatamata egiptlaste abile, kuju siiski üles tõsta ei õnnestunud. Ei õnnestunud ka hilisemad katsed kolossi uuesti püstitada. Siis kuulutati välja, et vastavalt oraakli käsule kuju ei taastatagi.

Kuid isegi pronkshiiglase maapinnal lebavad jäänused äratasid üldist huvi ja hämmastasid oma mõõtmetega, nii et mitte ükski Rhodosel viibinud rändur ei jätnud neid vaatamata.

I sajandil elanud rooma kirjanik Plinius Vanem kirjutas pärast Rhodose külastamist, et isegi nüüd, kus koloss lamab maas, äratav ta imetlust ja vaimustust. Ainult vähesed ulatavad kahe käega kuju pöidla ümbert kinni võtma.

II sajandil elanud kuulsa satiiriku Lukianose ühes teoses on sõna antud kolossile endale, kes ülistab ennast järgmiselt: «Aga kes julgeks ininuga vaielda? Olen ju Päike ja pealegi samasuguste suurte mõõtmetega. Sest kui rhodoslased poleks mind soovinud teha ennekuulmatult, ülimalt suurena, oleksid nad selle raha eest võinud teha kuusteist kuldhärga... Ja lisaks veel peen ning täpne töö sellise ebatavalise kõrguse juures.»

Strabon nimetab Heliöse hiiglakuju parimaks, mis kelle-

legi on pühendatud, ja lisab, et kõik peavad teda üheks seitsmest maailmaimest.

Kolossi tükid lebasid üle tuhande aasta. 977. aastal müüsid Rhodose vallutanud araablased need kellelegi kaupmehele. Uhe kroonika andmetel viinud too kuju jäänused 900 kaameli seljas minema. Ja nii kadusid kolossist kõik jäljed. Kuid mälestus maailmaimest — gigantsest kujust jäi.

Rhodose kolossi ümber on mitmeid väljaselgitamata saladusi. Pole olemas täpseid kirjeldusi tema väljanägemise kohta, ei teata paika, kus ta seisis ja mis kõige tähtsam — on täiesti selgusetu, kuidas ta tehti. Pikka aega kirjutati Rhodose kolossist isegi teaduslikes väljaannetes ilmseid mõtteusi. Nii oli levinud arvamus, et kuju seisis sadamasuus ning ta jalad moodustasid kaks hiiglamuuli, mille vahelt laevad sisse sõitsid. Loomulikult on see puhas fantaasia. Kuidas aga lood tegelikult olid? On seda üldse võimalik välja selgitada? Või jääb Rhodose koloss igavesti lahendamatuks mõistatuseks?

Kõige lihtsamaks osutus välimuse küsimus. Rhodosele teostatud väljakaevamistel leiti II sajandist e. m. a. pärineva reljeefi tükk, kus Heliost on kujutatud mõnevõrra ebaharilikus poosis. Paljud teadlased tulid järeldusele, et reljeefil pole mitte lihtsalt Heliose kujutis, vaid koopia kuulsast Rhodose kolossist. Oletatakse, et Chares kujutas Heliost pikakasvulise, sihvaka noormehena, kiirtepärjaga ümber pea. Nooruk-jumal seisis kõrgel marmorpostamendil. Tema keha oli kergelt taha kallutatud ja parem käsi pingeliselt kaugusesse vaatavate silmade kaitseks lauba juurde tõstetud. Vasem käsi hoidis maani ulatuvat kehakatet.

Võib tekkida küsimus, miks parem käsi oli nii tugevasti vastu laupa surutud. Ette või üles tõstetud käsi oleks jättnud palju pidulikuma mulje. Loomulikult arvestas skulptor Heliosele sellist poosi andes kuju mõõtmeid ja tohutut raskust. Ettesirutatud toeta käsi oleks oma raskuse mõjul ära murdunud.

Kuid milleks oli Heliosel vaja sellist rõivast? Nagu öeldud, langes see maani, moodustades kuju selja taga püsimiskindlust tõstva toe. Lysippose «Puhkav Herakles» toetub tammekaikale, Heliose juures oli selliseks toeks maani langev rõivas (joonis 18).

Seega sobib reljeefil antud Heliose poos hiiglamõõtme-

tega kuju jaoks täielikult. Kuju välisilme probleeme lahendades pidi skulptor mõtlema ka sellele, kuhu oleks teda kõige sobivam üles seada. Kujuri vastava ettepaneku kiinitas rahvakoosolek. Kuju asukoht valiti kahtlemata sellise arvestusega, et ta oleks igast küljest hästi nähtav ja kaunistaks linna. Oma kõrguse tõttu vajab koloss avarust ja samal ajal ei tohtinud ta varjata teisi ehitisi. Kõige sobivam koht leiti tõenäoliselt sadamas, lahe kaldal. Saarele lähenevatele meresõitjatele avanes juba kaugelt ülev pilt. Päikese käes silmipimestavalt särades tervitas pronks-gigant laevu ja näitas neile teed sadamasse.

Jääb veel üks ja kõige keerukam küsimus — millist tehnikat kasutas skulptor pronksist tehtud kolossi valmistamisel? Lahendada saab seda vaid kirjalike ürikute kaasabil, kus leidub kuju kirjeldusi.

Kaua arvati, et koloss oli valatud. Siis tekkisid kahtlused võimaluses sellist giganti valada ebatäiusliku tehnika abil. Pealegi oleks kuju tulnud üleliia raske ning tema paikaasetamine oleks kujunenud väga keerukaks. Pealegi oleks 35 meetri kõrguse figuuri valamiseks vaja läinud vähemalt 200 tonni pronksi. Seesama asjaolu saigi lähtepunktiks inglise teadlasele ja skulptorile Maryonile Rhodose kolossi uurimisel.

Ta õppis hoolikalt tundma kõiki kolossi kohta käivaid teateid antiikallikates. Suuremas osas neist kolossi ainult mainitakse. Üksikasjalikumalt on gigandist juttu Pliniusel. Kõige suurema väärtusega andmed on aga oma raamatuse «Seitsmest imest» ära toonud Bütsantsi Philon.⁹ Märkmete väärtust tõstab veel asjaolu, et nad on kirja pandud tehnikaküsimustes kodusoleva inimese poolt. Philonit on eelkõige huvitanud küsimus, kuidas Chares pronkshiiglase paika pani, valmistamistehnikast ei räägi ta aga midagi. Kuid tal on ära toodud pronksi kogus, mida rhodoslased Heliose kuju peale kulutasid — 500 talenti pronksi ja 300 talenti rauda, s. t. umbes 13 tonni pronksi ja 7,8 tonni rauda. Philoni andmeid kasutades arvutas Maryon välja kolossi pronkskihi paksuse. Tulemus (1,5 mm) veenis teda selles, et kuju ei olnud valatud. Selle valmistamisel oli kasutatud õhukesi pronksplaate. Juba Pheidias oli oma gigantsete Athena ja Olümpia Zeusi kujude juures kasutanud taotud kuldplekki ja elevantiluuplaate, millega kaeti

⁹ Bütsantsi Philonist lugege peatükist «Sissejuhatuse asemel».

puust südamik.¹⁰ Bütsantsi Philoni andmetel oli Rhodose kolossi südamikuks kivi ja raud.

Mayroni arvates kulges Charesel töö kuju juures järgmiselt. Tulevase skulptuuri postamendi sisse rajati kolm massiivset tulpa, mis koosnesid omavahel raudklambritega ühendatud nelinurksetest kiviplokkidest. Kaks tulpa läbisid kuju jalad. Tulpadest läksid kiirtekujuliselt välja kivide liitekohtadesse kinnitatud raudlatid, mille välisotsi ühendas rattarummutoaline raudrõngas. Üksteise järel kindlate vahemaade tagant poste ümbritsevad rõngad olid karkasiks, millele kinnitati kuju pronkskate. Charese idee muutub arusaadavaks, kui tuletada meelde inimkeha ehitust. Kivipostid täitsid siin lülisamba osa, raudkodarad olid roieteks ja lihasteks ning pronkskate nahaks.

Kolossi püstitati järgukaupa, valmistades ja pannes ta üksikosad paika vööndite viisi. Kui tööjärg oli tõusnud käeulatuses kõrgemale, tulid appi mullatöölised. Philon kirjutab: «Skulptor kuhjas veel lõpetamata kolossi ümber aegapidi kokku kõrge mullamäe, mis varjas ära juba valmis saanud järgud ja andis võimaluse järgmisi maa peal valmistada.»

Kuju jalamile veeti iga päev koormate viisi mulda, mis aeti laiali ja tambiti kinni. Valminud kujuosa kadus mulla alla ja selle asemele kasvas veerjas küngas. Künka nõlvadele rajati laudteed, mida mööda toimetati üles materjali järgmise kujuosa jaoks.

Kujutlegem, kuidas nägi kuju välja valmistamise ajal. Künka tipul asuva laudkatte keskel on nelinurkne, palkidega vooderdatud avaus. See vooderdis kaitses kuju valminud osi ümbritseva mulia eest. Augu keskel asus hiiglaslik pronksovaal, kust paistsid välja kivipostid. Viimaseid pikendati järkude kaupa vastavalt kuju kasvule, kusjuures postidele ligipääsemiseks ehitati üle süvendi sillad. Sügavusest paistsid kiviposte kuju pronkskattega ühendavad raudvardad.

Töö oli mahukas ja ohtlik. Vankuvatel sildadel töötavaid meistreid ja töölisi ähvardas oht sügavusse kukkuda ja tugevatel raudvarrastel hukkuda. Kerge polnud ka skulptori ülesanne. Gigantne koloss jagunes vöönditeks, iga vöönd tuli aga valmistada osade kaupa.

---

¹⁰ Kujude sellisest valmistamisviisist (krüselefantiintehnikast) lugege peatükist «Zeusi kuju Olümpias».

Aga kuidas õnnestus kujuril vigu vältida? Kuidas ta suutis kolossi osadest selliselt kokku seada, et kõik need üksteisega täpselt sobisid? Charese ülesanne saab selgemaks, kui meenutada laste piltidega kaunistatud mänguklotse, millest saab kokku panna nii maju kui puud. Kui puu satub lehestikuga alaspidi või maja katus viltu, piisab vea parandamiseks kuubikute asendi võrdlemisest vastava pildiga. Kolossi kokkuseadmine osade kaupa meenutaski seda kõigile tuntud lastemängu.

Charese «pildiks» oli inimesekõrgune kuju, mille ta valmistas savist või kipsist enne töö kallale asumist. Savimudeli abil demonstreeriski ta rhodoslastele oma kavatsusi ja kuju tulevast välisilmest. Ühtlasi oli see plaaniks kolossi loomisel.

Läbi ei võinud lasta pisematki viga, sest siis poleks fragmentid omavahel sobinud, kuju proportsioonid oleksid rikutud olnud ja välja oleks tulnud ebard.

Savimudeli abil määras skulptor kindlaks valmistamisele tulevate osade mõõtmed ja vormi. Selleks märkis ta algul mudelil ära järjekordse fragmenti ja kontrollis hoolikalt selle mõõtmeid. Seejärel valmistas ta nõutavast osast kipsmudeli. Orjad tirisid kohale kipsiga täidetud madala puukasti ja kinnitasid selle vertikaalasendis ning skulptor kandis kipspinnale täpselt valmistatava osa piirjooned.

Arvatavasti on paljudel tulnud väikese joonise või foto järgi joonistada suuremat. Seda on kõige lihtsam teha siis, kui jaotada nii originaali kui ka oma joonise pind võrdseks arvuks ruutudeks. Edasi ei valmista isegi halvale joonistajale raskusi väikestest ruutudest kõikide joonte ülekandmine suurtesse. Ja ongi käes originaali küllaltki täpne suurendus.

Samasugust ruudustikku kasutades kandis skulptor savikujult tohutule kipspinnale üle kõik inimkeha juures esinevad kumerused ja lohud. Valmis kipsmudel kanti ettevaatlikult alla, künka jalamil asuvasse väikesesse töökotta, kus ühes ruumis sulatati metalli ja taoti sellest välja õhukest pronksplekki, mida pärast jahtumist naaberruunis edasi töödeldi. Avaras ja valgusküllases hoones töötasid meistrid, kes valmistasid kipsmudeli järgi kõvast puust šabloone. Naabruses löödi need kipsjälgendeid kopeerivad vastupidavad šabloonid üle õhukeste pronkslehtedega, mis eriliste haamrite abil täpselt šabloonikujulisteks taoti. Seejärel karastati pronksdetailid ääsitulel. Pärast jahtumist nende

pind puhastati ja poleeriti. Alles siis rändasid valmisdetailid mullamäe tippu, kus nad raudkarkassi külge kinnitati ja liitekohad hoolikalt siluti. Pärast viimase pronkslehe kinnitamist veeti muld ära ja kuju kõrge alus kaeti marmorplaatidega.

Nüüd, mil me kujutleme, kuivõrd keerukas ja töörohke oli kuju loomisprotsess, ei ärata meis imestust asjaolu, et töö kuju juures kestis 12 aastat. Sellest võttis osa üle saja oskustöölise — sepad, valajad, pronksivormijad, kiviraiujad ja puusepad, kellele lisandusid veel mullatöödel ja -veol ning ehitustöödel kasutatud sajad orjad.

Ka tänapäeval oleks Rhodose kolossi peetud gigantseks kujuks. Võrdluseks olgu öeldud, et Leningradis asuvast Vaskratsanikust on koloss kolm korda ja Katariina II auserambast kaks korda kõrgem.

Tänapäeva skulptorite käsutuses on tugevusõpetuse valedimid ja uusim tehnika, Chares aga võis loota ainuüksi oma tähelepanekutele ja kogemustele. Kolossi loomine nõudis tohutuid kulutusi, ränka tööd ja väsimatut loovat mõtet. Kõik see rikastas järgmise põlvkonna meistrite kogemusi ja viis tehnika arengut jällegi sammu võrra edasi. Just sellepärast võime Charese loodud kaunist pronkskuju täieõigusega pidada tõeliseks imeks.

ALEKSANDRIA MAJAKAS

On seal saar meres, kus üles kõrgele tuiskavad lained,
just Egiptuse ees; nimeks saarel sellel on Pharos.
Niivõrd kaugel on rannast ta, kui võib päevaga viia
kaarekas laev, mida on pärituul tagant tõukamas tubli.
Saarel on sel sadam hea ning tõttavad siit mereteele
võrdsete külgedega laevad, kui värsket vett nad on võtnud . . .

(«Odüsseia», neljas laul.)

Nii lausub Homeros oma surematus poemis selle väikesaare kohta, mis asub päevatee kaugusel Egiptuse rannast. Kreeka geograafi Straboni ütluse järgi ei äratanud saar tähelepanu mitte millegi muuga peale fakti, et ta Homerose aegadega võrreldes on mandrile tunduvalt lähemale nihkunud tänu Niiluse poolt merre kantud setetele, mis põhja langevad ja maismaa pinda suurendavad. Kuid saabus aeg, mil väikese, Rakotiseks kutsutud egiptuse külakese vastas Niiluse deltas paiknev Pharos sai tuntuks kogu antiikmaailmas, ja seda mitte enam ainult Homerose austajate hulgas, kes teda hindasid ja peast teadsid suure luuletaja iga rida.

Aastatel 332—331 e. m. a. rajas Aleksander Suur hellenistliku Egiptuse kuulsa pealinna Aleksandria. Linn laius Niiluse deltas ja paistis silma oma tervikliku ehitusplaani poolest, mille autoriks oli tuntud kreeka arhitekt Dinochares.

Egiptuse pealinnaks saanud Aleksandria jagunes geometriliselt kvartaliteks, mida üksteisest eraldasid laiad sillutatud tänavad. Kaks 30 meetri laiust peatänavat ristusid täisnurga all ja olid kogu pikkuses ääristatud kuumadel suvepäevadel varju ja jahedust andvate marmorsammastikega.

Linna rikkaimaiks kvartaliks oli Bruhheion — paleede ja kuninglike hauakambrite rajoon. Meile juba tuttav geograaf Strabon on endast maha jätnud üksikasjalise kirjelduse linna kõikide tähelepanuväärsuste kohta. Hoonesta-

tud territooriumist võtsid tervelt kolmandiku endi alla kuningapaleed ja luksuslikud ühiskondlikud hooned — üks uhkem kui teine, sest iga valitseja püüdis oma eelkäijaid arhitektuurilise toreduse ja iluga üle trumbata. Losse ümbritsesid aiad ja pargid. Aleksandrias asus ka Aleksander Suure hauakamber, kuhu tema surnukeha toodi Babilonist kuulsa maadevallutaja endise väejuhi, kuningas Ptolemaiiose poolt. Asetanud Aleksandri maised jäänused kuldsarkofaagi ja püstitanud suurepärase hauakambri, tahtis Ptolemaios rõhutada, et peab end suure valitseja järglaseks. Sel ajal, kui ülejäänud väepealikud jagasid omavahel tohutut impeeriumi ning võitlesid raevukalt elu ja surma peale, kindlustas Ptolemaios end kindlalt Egiptuses ning Aleksandria muutus vanaaja üheks tuntumaks ja rikkamaks pealinnaks. Aleksandria kuulsust aitas suuresti tõsta terves maailmas tuntud Museion (Muusade tempel)¹, mis oli üheaegselt nii õppeasutuseks kui ka kõige mitmesugusemates teadusharudes tegutsevate õpetlaste omapäraseks ühiselamuks. Kreeka valitsejatel oli juba ammuseks tavaks koguda oma õukonda kuulsaid luuletajaid ja teadusemehi. Ka Ptolemaios I Soter, pannud aluse Ptolemaioste dünastiale Egiptuses, otsustas riigi aupaistet ja populaarsust suurendada kõigi oma aja enam-vähem väljapaistvate poetide ja õpetlaste koondamisega pealinna. Just sel eesmärgil asutas ta Muusade templi juurde Aleksandrias eriasutuse, kus need võisid kõikidest muredest vabana elada riigi kulul ning tegelda loomingulise ja teadusliku tööga. Jõukasse, pulbitseva elurütmiga Muinas-Aleksandriasse hakkas kõikidelt hellenistlikelt aladelt kokku voolama õpetatud mehi. Museionist sai Egiptuse suurepärase pealinna teaduslik keskus, midagi teaduste akadeemia taolist.

Kuulsad luuletajad ja teadlased elasid Museioni hoones ning kohtusid ühistel koosistumistel ja ilusates aedades jalutades. Nad vestlesid, vahetasid kogemusi ja pidasid teaduslikke vaidlusi.

Hellenistliku teaduse ja tehnika arengule oli sel tead-

¹ Museion — muusade, kunstide ja teaduste kaitsejumalannade eluase. Kreeka mütoloogias oli muusasid üheksa: Kleio — ajalooteaduse kaitsja, Urania — täheteaduse kaitsja, Melpomene — tragöödia kaitsja, Thaleia — komöödia kaitsja, Terpsichore — tantsukunsti kaitsja, Erato — armastusluule kaitsja, Kalliope — eepilise luule kaitsja, Polyhymnia — religioosse laulukunsti kaitsja, Euterpe — lüürilise luule kaitsja.

laste suhtlemisel ülisuur tähtsus. Kuninga kassa andis Museionis töötavate teadlaste käsutusse summad mitmesuguste spetsiaalsete instrumentide ja seadeldiste valmistamiseks, palju raha kulutati ekspeditsioonide korraldamisele teaduslike uurimismaterjalide hankimiseks ja teoreetilise mõtte õigsuse kontrollimiseks tegelikkuses. On täiesti loomulik, et sellised avarad võimalused kulukate tööde teostamiseks ja teaduslikeks uurimusteks meelitasid Museioni hulgaliselt õpetlasi.

Kõige muu kõrval oli Museioni eriliseks külgetõmbejõuks kuulus Aleksandria raamatukogu, mille hoidlad sisaldasid umbes viissada tuhat papüüruserulli, nende hulgas ka hindamatuid väärtusi, nagu Muinas-Kreeka suurimate dramaturgide Sophoklese, Aischylose ja Euripidese tragöödiate käsikirjad.

Räägitakse, et kui kuningas Ptolemaios II palus ateenlastelt neid käsikirju mõneks ajaks enda kätte, kuni kirjutajad teevad neist koopiad, nõudsid viimased kuningalt pandisummaks viisteist talenti. Ptolemaios II maksis nõutava summa ja eelistas käsikirju mitte tagasi anda. Nii nad jäidki Aleksandria raamatukogusse.

Raamatukogu juhatajaks oli alati kuulus õpetlane või luuletaja. Pikka aega oli raamatukoguhoidjaks tuntud geograaf ja matemaatik Eratosthenes. Ta kutsuti Aleksandriasse Egiptuse troonipärija Ptolemaios IV kasvatajaks ning ta võttis üheaegselt vastu ka raamatukoguhoidja ameti, vahetades välja oma õpetaja, kuulsa poeedi Kallimachose.

Eratosthenes oli erakordselt mitmekülgne teadlane, kes tegeles geograafia ja astronoomiaga ning kirjutas teosed «Geograafia», «Tuultest», «Maa mõõtmisest» ja «Päikese mõõtmisest». Peale selle kirjutas ta terve rea filosoofilisi töid ja uurimusi kirjanduse ajaloo kohta.

Võtnud endale keeruka ülesande kirjeldada Maad, luua selle pinna kaart ja arvutada välja Maa mõõtmed, tegi Eratosthenes ära tohutu töö teadusliku materjali kogumisel. Selleks et teostada oma kuulsat katset Maa raadiuse väljaarvutamiseks, tuli tal sõita Rhodose saarele ja Siena linna, kus ta viis läbi rea astronoomilisi vaatlusi. Ja vaatamata üsnagi ebatäiuslikele arvutusvõtetele, tegi Eratosthenes Maa ümber- ja läbimõõdu kindlaksmääramisel võrdlemisi tühise vea (vaid 75 km, võrreldes Maa tegeliku diameetriga).

Eratosthenese õpetaja, tuntud Aleksandria luuletaja ja õpetlane Kallimachos koostas oma raamatukoguhoidjaks olemise ajal üksikasjaliku loetelu raamatukogus leiduvate käsikirjade kohta. Selle rohkesti aega nõudva töö kõrval suutis Kallimachos endale nime teha ka oma ajastu välja- paistva luuletajana. Tema värsid olid, tõsi küll, liialt kan- tud teaduslikkusest ja keerukatest kujunditest siira hinges- tatuse ja poeetilise mõttevabaduse arvel, kuid Aleksandrias oli õukonna kõrgemates ringkondades just sel stiilil tohutu menu ning Kallimachos saavutas kuulsuse ja tunnustuse aleksandrialiku luule austajate seas. Eriti tuntud oli tema poeem «Berenike juuksed», mis oli pühendatud kuningas Ptolemaiiose abikzasale, kaunile Berenikele, kelle juukse- kihar oli meelitleva luuletaja sõnade järgi taevasse tõus- nud ja säras seal uue tähtkujuna.

Erakordselt soodsate töötingimuste eest Aleksandria Museionis tuli luuletajatel ja teadusemeestel maksta kallist hinda: oma töödes olid nad kohustatud taevani kiitma kuninga heldust ja vägevust, kelle arvel nad elasid. Aja- loolaste teosed pidid ülistama Egiptuse monarhi «õilist ja tarka» poliitikat ning meelitavalt kuulutama, et kuningas ületab kõiki oma eelkäijaid vapruse, ettenägelikkuse ja oskusega väarikalt riiki juhtida, kuigi troonil võis istuda üldsegi mitte väljapaistev ja isiklike omaduste poolest tühine valitseja. Niisugused tuntud poeedid nagu Kalli- machos ja Theokritos olid sunnitud kirjutama ülistavaid ja maitsetuid salme, kus Olümpose jumalate ja jumalanna- dena esinesid valitseva perekonna liikmed. Aleksandria luuletajate värssides ülistati kuningat mõõdutundetult kui jumaliku jõu ja mõistusega kõrgemat olevust.

On säilinud Eratosthenese epigramm, kus kuningast sõltuv suurepärane õpetlane oli sunnitud kuningat juma- laks nimetama. Seega pole juhus, et maailmas palju ringi rännanud ja ka Aleksandria Museionis käinud luuletaja ja filosoof Timon Phleiusest ei nimetanud teda «muusade templiks», vaid kanalaks, kus nuumatakse «taltsate raa- matutõukude leegione».

Siiski andis väljapaistvate teaduslike jõudude koonda- mine Museionisse, vaatamata sõltumisele Ptolemaiostest, uurijatele võimaluse loomingulist mõtet virgutavaks oma- vaheliseks suhtlemiseks.

Eriti pika sammuga arenesid matemaatika ja meh- haanika. Aleksandrias elasid, õppisid ja töötasid paljud

silmapaistvad teadlased, nagu teosega «Elemendid» geometriale aluse pannud matemaatik Eukleides. Hämmas-tavaid leidurivõimeid demonstreeris Aleksandria Heron, kes jõudis oma ajast kaugele ette (elas II või I sajandil e. m. a.). Ta ehitas seadme, mis tegelikult kujutas endast tõelist auru jõul töötavat masinat. Heronit köitis mitmesuguste automaatide loomine; ta leiutas terve hulga keerulisi, kuumade õhu või auru abil automaatselt tegutsevaid mehhanisme.

Odava orjatöö tingimustes aga ei leidnud Heroni geniaalsed leiutised rakendamist ning tema automaatikat kasutati vaid kuninga õukonna lõbustamiseks.

Heron organiseeris «automaatide teatri», kus lavastas pika, merelahingustseenide ja rohkete tegelastega näidendi. Keeruka seadme, mis töötas põhimõttel, et kui altaril süttis tuli, avanesid rasked templiüksed iseenesest, tellisid Heronilt preestrid usklike hämmastamiseks «jumaliku imega».

Hoogsalt arenesid ka loodusteadused. Aristotelese õpilane Theophrastos pani aluse botaanikale. Ta kirjutas hiiglateose taimedest, kus näitas ära nende levikualad kliimast ja pinnasest sõltuvalt ning kirjeldas üksikasjaliselt kõiki talle teadaolevaid taimi. Ravimtaimede uurimisega olid seotud ka Aleksandria meditsiiniteaduse saavutused. Museionis töötanud arst Herophilos tegeles palju laipade lahkamisega ja avastas, et mõtlemisorganiks on aju, kus asub kogu närvisüsteemi keskus. Ta tõestas ka seda, et artereid täidab veri, mitte õhk, nagu seni arvati. Tol ajal oli laiba lahkamine erakordselt julge tegu, sest seda peeti pühaduse teotamiseks. Herophilos võis niisuguste julgete katsetega tegelda vaid tänu sellele, et ta viibis Museionis.

Aleksandrias tegutsevatest astronoomidest oli geniaalseimaks Aristarchos Samoselt, kes juba III sajandil e. m. a., s. t. 1700 aastat enne Kopernikut, tuli järeldusele, et planeet Maa on kera, mis pöörleb ümber oma telje ja samaaegselt tiirleb ümber Päikese nagu teisedki planeedid. Enamik vanaaja õpetlasi pidas Aristarchost hullumeelseks, kuid ta ise oli kindlalt veendunud oma õigsuses.

Mõned teadlased tegelesid sõjamasinate loomisega. On teada, et kuulus matemaatik Archimedes võttis oma kodulinna Sürakuusa kaitsmisel kasutusele seninägematu seadme, mis roomlaste laevad põlema süütas. Aleksandrias leiutas matemaatikust teadusemees Dionysios automaatselt

tegutseva katapuldi, mis külvas vaenlase üle kivirahega — seega midagi kaasaegse kuulipilduja taolist.

Aleksandria õpetlastel oli arvukalt teravmeelseid leiutisi ja suuri avastusi. Kuigi enamik neist ei leidnud rakedamist, lõid teadlased ometigi asju, mis nende kaasaegseid seniolematu imena rabsid.

Üheks selliseks imeks oli Aleksandria majakas, mis oli ehitatud Pharose idakaldal kõrguvalle kaljule. Nagu mainitud, asus saar Homerose aegadega võrreldes Egiptuse rannikule tunduvalt lähemal. Pärast Straboni seletas ka kuulus rooma teadlane Plinius Vanem seda asjaoluga, et mitmete aastasadade vältel olid Niiluse setted jõesuudme ümbruses merepõhja ladestunud ja rannikut saarele lähendanud. Arvukate madalike ja veealuste kaljude tõttu nõudis sissesõit Aleksandria sadamasse suurt ettevaatust ja kogemusi.

Et Aleksandriale lähenemist ohutuks teha, otsustati Pharose idatippu püstitada tuletorn. 285. aastal e. m. a. ehitati saare ja mandri vahele umbes kolmveerand kilomeetri pikkune tamm. Majaka ehitustööd usaldati kuulsale arhitektile Sostratosele Knidosest, kes asus innuga töö kallale ja 280. aastaks e. m. a. tuletorni valmis ehitas. Torn oli kolmekorruseline ja umbes 120 meetri kõrgune. Selle alumine korrus oli ruudukujuline. Külje pikkus oli ligikaudu 30,5 meetrit. Esimene korrus oli laotud suurtest paekividest ning tema seinad suunatud nelja ilmakaare poole. Teine korrus kujutas endast suurepärase marmorplaatidega kaetud kaheksatahulist torni, kusjuures torni kaheksa külge olid suunatud kaheksa peamise tuule poole. Kolmas korrus, kus asus tuli, oli ümmargune ja seda kattis kuppel, millel seisis ligi 7 meetri kõrgune merejumal Poseidoni pronkskuju (joonis 19). Kuplit hoidsid ülal poleeritud graniitsambad.

Majakatule valgusjõudu suurendati metallpeeglite süsteemi abil ja ta oli meresõitjatele kaugele nähtav. Kütus tuleriida tarvis toimetati kohale alumisi korruseid läbivat lauget keerdtreppi mööda eeslite abil.

Majakas oli ühtaegu ka kindluseks, kus asus suurearvuline garnison. Piiramise puhuks oli torni maa-alusesse ossa paigutatud tohutu tsistern joogiveega. Majakas oli ka vaatluspunktiks, kuna teravmeelselt asetatud metallpeeglid võimaldasid kõrgelt silmas pidada mereavarusi ja avastada vaenulikke laevu tükk aega enne nende linna alla

jõudmist. Teist korrust kaunistasid arvukad pronkskujud, millest osa oli varustatud mehhanismidega, mõned aga olid muudetud tuulelippudeks. Pharose majakat näinud rändurid rääkisid neist kujudest imelugusid. Üks neist olevat kogu aeg käega päikese poole näidanud, saates seda taevavõlvil, ning lasknud käe alla koos loojanguga. Teine kuju olevat löönud iga täistundi päeval ja öösel. Olevat olnud isegi selline kuju, mis vaenlase laevastiku ilmumisel näidanud käega merele ja andnud hoiatussignaali vaenulike laevade lähenemisel sadamale.

Kui meenutada Aleksandria Heroni imelisi automaate, siis võis neis juttudes olla ka mingi tõetera. Võib-olla tegi osa kujudest mingeid tinglikke liigutusi ja seetõttu võtsid jutud imekujudest aegade jooksul lausa ebatõenäolised vormid.

Kindel on aga see, et Pharose saarele püstitatud majakas oli kreeka maailmas esimene ja ainus selliste mõõtmetega tuletorn, kus pealegi oli kasutatud Aleksandria õpetlaste silmapaistvalt teravmeelseid leiutisi.

Varem muinasmaailm selliseid ehitisi ei tundnud. Veel V sajandil e. m. a. põlesid tol ajal esirinnas asunud Ateena sadama Pireuse suudmes öösiti kaks sammaste otsas süüdatud tavalist lõket. Muidugi tundus siis keeruka peeglisüsteemi ja tehniliste täiustustega Aleksandria majakas kõigile tõelise imena.

On säilinud mitmeid epigramme, mis on pühendatud Aleksandriat külastanud rännumehi hämmeldusse viinud imelisele tuletornile. Üks nendest kõlab nii:

Torni Pharosele kreeklaste päästmiseks püstitas Sostratos
Dexiphanese poeg, ehitaja Knidoselt², oo käskija Proteus!³
Ei ole saarevalvet Egipti kalda kaljudel,
kuid rajatud on muul, mis laevadeni jõuab,
ja selle otsast kerkib taeva alla torn,
mis paistab päeval palju penikoormaid kaugele.
Öösiti on meresõitjatele juba eemalt näha
torni tipus lõõmav võimas tulesilm,
ja kõik, kes Tauruse Sarvest⁴ purjetavad ulgumerele,
on kindlad teadmises, et kaitseb neid suur helde Proteus.

Majaka ehitanud arhitekt, soovides inimestele jäädvus-

² Knidos — linn Kaarias (Väike-Aasias).

³ Proteus — merejumal, Pharose saare legendaarne asutaja.

⁴ Tauruse Sarv (Sõnni Sarv) — üks kolmest kanalist, mis viisid mere äärest Aleksandriasse.

tada kauni torni looja tõelise nime, laskis majaka marmorseina raiuda: «Sostratos, Dexiphanese poeg Kniodosest, pühendas selle jumalatele-päästjatele meresõitjate heaks.» Oma nime laskis ta katta õhukese krohvikorruga, millele kanti kuningas Ptolemaios Soteri nimi. Südamepõhjas Sostratos lootis, et aegade jooksul kukub krohv ära ja imelise tuletorni ehitaja nimi saab igavesti kuulsaks. Nii see ka sündis ja seitsmest maailmaimest ühe looja, Knidose Sostratose nimi jõudis sajandite hämarusest meieni.

Pharose majaka kaheksatahulisest tornist, mis moodustas teise korruse, avanes suurepärane vaade. Lõunakaares laius Aleksandria. Tornist oli eriti hästi nähtav Egiptuse pealinna üllatavalt korrapärane planeering. Tahtmatult meenub jutustus selle kohta, et Makedoonia Aleksandri soovil olevat arhitekt Dinochares plaani luues andnud linnale lahtiheidetud makedoonia sõjamantli ümara kuju.

Aleksandria tänavad, majad ja paleed uppusid alleede, aedade ja parkide varjurikkusesse. Silma torkas ka Aleksandria tänavate ebataoline laius teiste Kreeka linnade kõverate ja kitsaste tänavatega võrreldes, kus majade nurgakohtades seisis jämedad kivitulbad, et veovankrid ettevaatamatult seinu ära ei lõhuks. Arheoloogid avastavad neil kivipostidel tihti sügavaid vagusid, mida sinna on jätnud päevast päeva poste riivanud vankriteljed. Aleksandria marmortahvlitega sillutatud tänavatel ja väljakutel said üksteist segamata korruga kõrvuti sõita mitu vankrit. Eriti avar oli Kanoopide tänav — merega rööbiti kulgev ning kaunite majade ja templitega ääristatud Aleksandria peatänav.

Linna keskel kõrgus spetsiaalselt selleks loodud kunstlik kõrgendik, et sealt võiks Aleksandriat imetleda. Põldude ja metsade jumalale Paanile pühendatud küngast — Paneioni — ümbritses imeilus park.

Aleksandria tänavaid, väljakuid ja parke täitis pidulikult rietatud sumisev rahvahulk. Tuletornist oli hästi näha ka sadam mõlemal pool saart linnaga ühendavat kunstlikku tammi, mis muutis Pharose poolsaareks. Tammi nimetati Heptastaadioniks, mis iseenesest annab teada ta pikkuse — seitse staadioni⁵. Aleksandria peasadamaks oli Suur sadam, millel oli sissepääs Pharose-poolsest küljest ning ta oli tammiga hästi varjatud. Sadam oli nii sügav,

⁵ Staadion — vana-kreeka pikkusmõõt, võrdus 177,6 meetriga.

et maandumissilla äärde võisid ankrusse heita kõige suuremadki laevad — nii kirjutab Strabon oma «Geograafias». Niiluse suudme lääneosas oli veel kaks pisemat sadamat.

Aleksandria kaubasadamad olid alati täis kiilutud võõramaa laevu ja kohalike kalurite paate, mis vilkalt sagisid kaubalaevade laiade kerede vahel. Kaubalaevad olid ühevõi kahemastilised ja nelinurksete purjedega. Teiste seast paistis oma mõõtmete poolest välja ainus kolmemastiline — tohutu «Aleksandria», mis rahulikult õõtsus sadama rohekatel lainetel. Kuulus laev oli tema ehitajate uhkuseks. Selle suurepärase laeva kinkis Ptolemaios II-le Sitsiilia linna Sürakuusa valitseja Hieron. Laeva ehitasid kogenud meistrid, sealhulgas kuulus Archimedes Sürakuusast. Ehituspuit oli pärit Itaaliast, kanep Hispaaniast, tõrv Galliast ning elevandiluu ja kallid puuliigid Idamaadest. Sürakuusa ellinguil töötasid selle vanaaja suurima laeva ehitamise juures Archiuse juhatuse all tuhanded laeva-meistrid.

Gigantse laeva mõõtmetest saab ettekujutuse muinasautorite jutustuste järgi. Tema trümmidesse mahtus poolteist tuhat tonni teravilja, viissada tonni villa ja kümme tuhat tünni kala, lisaks kolme tuhande inimese toidu- ja veetagavara. Algselt «Sürakuuslannaks» ristitud alus oli mõeldud kaubaveoks, kuid teda sai kergesti muuta ka sõjalaevaks. Pardal oli tal Archimedese projekti järgi ehitatud võimas katapult, mis heitis kuni 75 kg kaaluvaid kivikuule 160 m kaugusele. Vaenlaste laevade vallutamiseks asusid kõigis kolmes kõrges mastis erilised konksud, mida juhiti hiiglahoobade kaudu. Konksude vahele haaratud laev tõsteti veest välja, ta pöördus kummuli ja läks abitult põhja. «Aleksandria» tinaplaatidega ülelöödud pardal seisis veel kaheksa sõjatorni.

Kapteni kajut oli viimistletud haruldaste puusortide, elevandiluu ja kullatud pronksiga, kuninga ruumid aga olid ennekuulmatult luksuslikud. Mosaiikpõrand kujutas siin stseene Trooja sõjast. Laeval oli isegi haruldaste lille- ja taimeliikidega aed ning saal spordiga tegelemiseks. Seinte orvades asusid parimate meistrite skulptuurid, raamatukogus leidis sadu käsikirju. Sel suurepärasel laeval oli kõik hiilgav ja ilus.

«Aleksandria» trümmides aga oli umbne ja pime. Pinate külge aheldatud poolpaljad orjad tegid tundide kaupa oma väsitavat ja üksluist tööd. Läbilõikav flöödheli mäa-

ras sõudmise tempo ning sajad rasked aerud tõusid ja lange-
sid ühtlases rütmis. Ülevaatajad jälgisid tähelepanelikult
orjade tööd ja piitsahoobid näitasid süüdlasele kätte ta
eksimuse. Sõudjad vahetusid siin tihti. Surnud orja viis
jalgade külge seotud raske kivi põhja ning tema kohale
istus juba sama ahelaga sama pingi külge kinnitatud uus
sõudja.

Majakast põhja pool laius ääretu meri, mis kalda ääres
oli Niiluse vete setteliivast kollakas ja avamerel türkiis-
sinine. Pharosest idas asus esileulatuv Lochiose neem, kus
asus jumalanna Isise kuulus tempel, millele Heron tegi
iseavaneva ukse, mis läks pärani siis, kui preester süütas
altaril tule.

Neemel, luksuslikus aias asus üks kuninga paleedest.
Neeme ja rannikulähedase saarekese vahel asus sõjasadam,
mis muidu oli osavalt varjatud, kuid ülalt, majaka gale-
riilt vaadates asus nagu peopesal. Sõjasadamas seisid
ankrus rauaga üle löödud pikad lahingulaevad, mille
ninas asus hirmuäratavalt helkiv taraan. Täie hooga oli
sellega kerge vaenlase laeva pardasse auk lüüa. Mere-
lahingute peamiseks ülesandeks aga oligi vastasele sellise
hoobi andmine, mis ta põhja viiks. Juhtus ka seda, et ligi
kolme meetri pikkune taraanikihv jäi vaenlase laeva
keresse kinni ning uppusid nii rünnatav kui ka ründaja.

Teist merelahingus kasutatud võtet nimetati mööda-
sõitmiseks. Täiskäigul kihutatav sõjalaev lähenes ootamatult
vaenlasele, nii et mõlema laeva pardad puutusid peaaegu
kokku. Ründaja tõmbas järsku aerud sisse ning vaenlase
laeva aerud purunesid vastu möödasõitva laeva keret. Vas-
tane kaotas kõik ühe poordi aerud ega suutnud enam laeva
juhtida. Abituks muutunud laeva pardale heideti sild,
laevalaele hüppasid sõjamehed ja algas käsitsivõitlus.

Sõjalaevade liikumiskiirus olenes purjede ja aerude
arvust. III sajandil e. m. a. olid Egiptuse kuningal viie-
kümne- ja neljakümneaerulised laevad (s. t. viiekümne ja
neljakümne aerupaariga), rääkimata paljudest kahe-
kümne-, kuueteistkümne-, kolmeteistkümne-, kaheteist-
kümne- ja üheksaaerulistest.

Purjede ja aerudega olid tavaliselt varustatud ainult
sõjalaevad. Kaupmeeste alused olid suures osas purjelae-
vad, mis olid palju aeglasemad, sest nende liikumiskiirus
olenes soodsast tuulest.

Peale pikkade sõjalaevade kuulusid laevastikku veel

kerged laevad mereluure teostamiseks ja kaubalaevade kaitsmiseks arvukate piraatide rünnakute eest; suhteliselt väikesed ja kerged suurpaadid olid ette nähtud kuni kolmekümne sõjamehe veoks, suured transpordilaevad aga sõjavarustuse, hobuste ja sõjalelevantide veoks.

Sõjalaevade pardal asusid sõudjad, madrused ja jala-väelased. Laeva komandöriks oli kapten, kelle järel teiseks meheks oli tüürimees. Trümmis istus tavaliselt flöödi-puhuja või trümmilööja, kes määras sõudjate töö rütmi. Olid veel pardaülemad, sõjaväearst ja laevakokad.

Egiptuse laevastik oli antiikaja võimsamaid ja suuri-maid. Kuid kiirete ja võimsate sõjalaevadega võisid kiidelda ka sellised Kreeka valitsejad, nagu Demetrios Poliorketes või siis Sürakuusa türannid.

Kuid ükski vanaaja sadam ei saanud kiidelda sellise imega, kui seda oli Aleksandria majakas. Kõik hilisema aja tuletornid olid Pharose majaka hale matkimine. Tõsi küll, üks tundmatu kreeka autori epigramm ülistab Väike-Aasia linna Smürna majakat, kuid mitte mingeid andmeid ta selle arhitektuuriliste ja tehniliste omaduste kohta ei anna.

Enam ärge kartke öösel kurjakuulutavat pimedust,
julgelt purjetage minu poole, kes te kaugel maast.
Kõigile, kes eksinud on teelt, ma süütan leegitseva tule —
ülistab ta loit Asklepiadese poja tööd.

Loomulikult nõudis Pharose majaka keeruka majapidamise täielik korrashoid suuri summasid. Hellenistliku arhitektuuri ja tehnika suurepärasele saavutusele mõjusid kahjustavalt tugevad meretuuled ja õhuniiskus. Ühest tundmatu luuletaja epigrammist saame teada, et Pharose majakat ähvardas purunemisoht, mida küll õnnestus vältida.

Torn — abistan ma meremehi, kes on kaotand kursi.
Siin öösiti ma süütan Poseidoni helge tule.
Mühisevas tuules pidin juba kokku varisema,
kuid tugevdas mind siis Ammonios targa tööga.
Pärast tormilaineid sirutavad minu poole käsi
meremehed kõik, et ülistada sind, oo maade väristaja.⁶

Imepärane ehitis püsis kuni XIV sajandini. Tolleks ajaks oli tublisti purunenud torni kõrguseks ligikaudu 30 meetrit, mis moodustas ühe neljandiku esialgsest kõrgusest. Kuid

⁶ Maade väristaja — merejumal Poseidoni epiteet.

ka sellisena äratas see antiikarhitektuuri mälestusmärk imetlust araabia kirjameestes, kes märkisid grandioosse ehitise varemete ilu ja vägevust.

Torni kõrge aluse jäänused on säilinud meie ajani, kuid arhitektidele ja arheoloogidele on nad kättesaamatud, sest nad on jäänud keskaegse kindluse sisse. Praegu asub Pharosel Egiptuse kindlus. Muistne Aleksandria puhkab kaas-aegse linna all, samuti nagu tänapäeva Rooma on neelanud endisaegse. Vaid siis, kui kaevatakse süvendeid uute hoonete vundamentide jaoks, avanevad kunagise linna üksikud alad uurimiste läbiviimiseks.

Tänapäeva Aleksandrial on teine majakas, mis asub Pharose läänepoolsel neemel ja ei meenuta millegagi oma kuulsat eelkäijat. Ta tuli on arvatavasti küll heledam ja sireen kõlavam, kuid tal pole seda ilu ega au, mis oli endisel. Sõna «pharos» muutus vanal ajal majaka üldiseks nimetuseks. Mälestus suurepärasest ehitusimест ning Aleksandria leidlikest ja andekatest õpetlastest, kes püstitasid majaka ajal, mil tehnika oli alles väga madalal arenguastmel, säilib igavesti.

VEEL IMEDEST

Väljendid, nagu «seitse maailmaimet» või «see on kui kaheksas ilmaime», on juba ammu meie keelepruuki juurdunud. Me räägime nii, kui tahame alla kriipsutada mingi kunstiteose, suurehilise või teadusliku avastuse kõige silmapaistvamaid voorusi. Juba seitsme maailmaime mõiste tekkimise aegadest peale on see väljend olnud inimloomingu ühe või teise saavutuse kohta käiva suurima kiituse sünonüümiks. Iga epohh on endaga kaasa toonud uusi saavutusi ja loonud mälestusmärke, mis kutsusid kaasaegsetes esile imetlust. Oma vaimustust nende üle avaldasid inimesed sel teel, et kandsid uued šedöövrid seitsme maailmaime hulka.

Seitse vanaaja meistrite kõige väljapaistvamat mälestusmärki olid rohketest suurepärastest objektidest välja valitud III sajandiks e. m. a. Just seetõttu langes hilisemate aegade meistrite töödele suur osa selle seitsme hulgas. Kreeka hilisemasse kunstiperioodi kuuluvad nii Halikarnassose Mausoleum, Rhodose koloss kui ka Aleksandria majakas. Nendega võistles veel üks hellenistliku kultuuri suursaavutus — Zeusi altar Pergamonis, Väike-Aasias.

Pergamoni riik saavutas oma suurima õitsengu III sajandi keskpaiku e. m. a., Attaloste dünastia valitsemisajal. Tohutud tulud kaubandusest ja maksudest, mis laekusid kuninga valdustest, võimaldasid Attalostel arendada laialdast ehitustegevust. Pergamoni linna keskosa, 270 meetrit ümbruskonnast kõrgemal asuv akropol, oli hoonestatud rohkete ehitistega, mis olid paigutatud lehviku-kujuliselt ning moodustasid ühtse arhitektuurilise ansambli. Siia kuulusid imeilusate mosaiikpõrandatega kuningapaleed, üheksakümne istmereaga teater, gümnasium, Athena tempel ning kuulsate ajaloolaste ja luuletajate skulptuuridega kaunistatud raamatukogu, mille

rikkalikes fondides hoiti ligi 200 000 ürikut. II sajandil e. m. a. oli Pergamoni raamatukogu Aleksandria raamatukogule tõsiseks rivaaliks.

Sel sajandil saavutas Pergamon otsustava võidu riigi piiridesse tunginud gallide üle. Selle võidu tähistamiseks püstitasid pergamonlased kauni Zeusi altari. Antiikautoritest on altarist lühidalt juttu teinud II—III sajandil elanud rooma kirjanik Lucius Ampelius oma essees «Maailmaimedest».¹ 1878. aastal leidsid muistse Pergamoni kohal väljakaevamisi teostanud saksa arheoloogid altari vundamenti ja hulgaliselt reljeefidega plaate, mis kunagi olid altarit kaunistanud. Reljeefid viidi Berliini, restaureeriti ja 1930. aastal leidsid nad kasutamist altari rekonstrueerimise juures (joonis 20).

Altar kujutas endast nelinurkset (36×34 m) 9 meetri kõrgust ehitist. Suurepärane 20-astmeline trepp viis teise korruse platvormile, mida ümbritses kolmest küljest kahe-realine joonia stiilis sammastik. Sammaskäiku piirasid seinad, mida kaunistas 1 meetri kõrgune nn. väike friis stseenidega kohaliku kangelase, Heraklese poja Telephose elust. Friisil olid figuurid kujutatud looduse taustal. Sarmastiku keskkohas asus 3—4 m kõrgune Zeusi ohvrialtar. Hoone katust ehtisid raidkujud. Nii hoone, raidkujud kui ka skulpturaalsed friisid olid valmistatud kohalikest marmorist.

Zeusi altari kaunistuseks ja tema peamiseks vaatamisväärsuseks oli altari marmorseintel asuv 120 meetri pikkune suur friis. Selle suurepärase skulpturaalse friisi reljeefidel on kujutatud jumalate ja gigantide võitlust ühe muinas-kreeka müüdi ainetel, täpsemalt — tapluse lõpuminuteid. Gigantide saatus on juba otsustatud ja jumalad pühitsevad võitu.

Eriti sügava mulje jätab figuraalgrupp lahinguhoos Artemisega. Jahijumalannat on kujutatud saleda neiuna, kellel on käes vibu ja seljal nooletupp. Artemise parem jalg on mahapaisatud noore gigandi rinnal. Jumalanna valmistub võitlusse astuma temast vasakul seisva noore gigandiga.

Kompositsiooni keskseks kujuks on Zeus, kes paistab teiste seast silma oma kogukuse ja vägevusega. Zeus võitleb üheaegselt kolme gigandiga. Zeusi kõrval on ta lem-

¹ Ampeliuse kohta lugege veel lk. 115.

miktütar Athena, kes on parema käega haaranud noore gigandi juustest ning tirib teda lahti emakesest maast. Asjatult palub maajumalanna halastada oma noorimale pojale. Athena vastase nägu on surmaeelsetest piinadest moonutatud.

Friisil on erakordselt elavalt ja väljendusrikkalt edasi antud võitlevate jumalate ja jumalannade liigutuste hoogsus ning surmavalt haavatud gigantide meelegeid ja valutunne.

1880. aastal nägi äsja Berliini toodud reljeefi fragmente I. Turgenev. Ta kirjeldas Pergamoni altarist saadud muljeid järgmiselt: «Kõik need kord kiirgavad, kord ähvardavad, elusad, surnud, võidutsevad, hukuvad figuurid... ja see maailm, terve maailm, mille avastamisrõõmust tulvab tahtmatult vaimustuse ja harda tunnustuse laine südamesse. Olen õnnelik, et ma ei ole surnud jõudmata ära oodata viimaseid muljeid, et ma nägin kõike seda.»

Suure Isamaasõja ajal päästsid Nõukogude sõjamehed Berliini Muuseumi muude eksponaatide hulgas ka Pergamoni Zeusi altari. 1958. aastal organiseeriti Leningradis Ermitaažis muinas- ja kaasaegse kunsti näitus teostest, mis Nõukogude valitsus tagastas Saksa Demokraatlikule Vabariigile. Pergamoni altar oli siin erilise tähelepanu objektiks ja teda nägid sajad tuhanded külastajad.

Nõukogude skulptorid tegid altari marmortahvlitest kipskoopiad, mis asuvad nüüd marmorisse töödeldult Ermitaaži antiikkunsti osakonna alaliste väljapanekute hulgas. Seega on igal Ermitaaži külastajal võimalik tutvuda selle muinaskreeklaste imekauni kunstiteosega.

I sajandil e. m. a. olid kõik Vahemeremaad roomlaste võimu all. Nad õppisid alistatud rahvastelt nii mõndagi. Rooma ülevõimu perioodil loodi hulgaliselt väljapaistvaid kunstiteoseid ja ehitisi. Seitsmest maailmaimest kõneldes arvasid rooma kirjanikud nende hulka ka oma aja meistrite töid. I sajandil elanud luuletaja Marcialus nimetas seitset imet ülistades ka kuulsat amfiteatrit Colosseumi:

Püramiidide imedest nüüd vaikigu barbarite Memfis.

On Baabüloni kiidukuked häbistatud nüüd.

Argu hoobelgu nüüd joonialased oma Efesose templiga.

Ei enam pilku hellita kord kuulus olnud altar Delosel.

Ei ülista nüüd kaarialased kuni taevani ka oma
Mausoleumi imet, mis kõrgilt omal ajal kõrgus.
Kõik jääb varju Rooma tseesarite loodud vägevuse kõrval,
Colosseumi kõige enam imetletaks' nüüd.

Colosseumi kiitmisega püüdis Marcialus lipitseda Flaviuste dünastia imperaatorite ees, kelle valitsemisajal see suurim rooma amfiteater ehitati. Colosseumi rajamist alustas 75. a. keiser Vespasianus (valitses a. 69—79).

Flaviuste amfiteater kujutas endast hiiglaslikku ovaalse kujuga neljakorruselist ehitist, mille laiuseks oli 156 m, pikkuseks 188 m ja kõrguseks 49 m, mis võrdub kaheteistkorruselise maja kõrgusega. Kasutati kive, betooni ja telliseid. Amfiteatri välisseina liigendasid kolme alumise korruse osas kõrged võlvitud avad — arkaadid — arvult kaheksakümmend iga korruse ulatuses. Ülemist, neljandat korrust ümbritses umbsein.

Seestpoolt meenutas amfiteater praegusaegset tsirkust. Hiiglalehtri põhjas asus suur (54 m lai ja 86 m pikk) areen, mida ümbritsesid pealtvaatajate kohad. Istmereal asusid lehtri nõlvadel ja olid barjääridega eraldatud neljaks võõndiks. Colosseum mahutas viiskümmend tuhat inimest. Tänu läbimõeldud sisetreppide süsteemile võisid pealtvaatajad oma võõndi, rea ja koha mõne minutiga üles leida.

Rooma-aegsed amfiteatrid ehitati spetsiaalselt gladiaatorite võitluste läbiviimiseks ja metsloomade surmamiseks. Roomlastele olid need julmad etendused armastatuimaks meelelahutuseks. Colosseumi avamist tähistas Titus (Vespasianuse poeg) 80. aastal hiilgava etendusega. Pidustuste algul võitlesid mitusada orja-gladiaatorit paarikaupa ja seejärel üldises tapluses. Kaugetest maadest oli toodud metsloomi: elevante, leopardi, lõvisid, härgi, karusid. Nende tapmisest võtsid osa ka vabad roomlased. Siis lasti areenile põdrad ja kaljukitsed ning pidutsejad küttisid neid nooltega. Ühtekokku tapeti üheksa tuhat kiskjat ja kodulooma. Seejärel täitis amfiteatri areen pealtvaatajate üllatuseks veega ning ilmusid välja laevad, kelle vahel algas merelahing.

Pidustused Colosseumi avamise auks kestsid sada päeva. Hukkus palju orje ja kulutati suuri summasid, kuid pealtvaatajad jäid rahule. Colosseumi kuulsus levis üle kogu Rooma riigi.

II sajandil esinenud amfiteatri areenil isegi üks Rooma keisritest — Commodus, kes ajaloolase Cassiuse jutustuse järgi olevat mängude esimesel päeval areenivõrgu tagant tapnud odaga tervelt sadakond karu, läinud siis areenile ja asunud teiste loomade kallale, pistes surnuks võrku-
desse mässitud tiigri, üksisarviku ja elevandi. Pärast seda võidelnud ta gladiaatoririietuses, kuid puumõõgaga relvas-
tatult valveülemaga, kes imperaatori lööke tõrjus bambus-
kepiga. Keisri iga areenileilmumine võeti vastu vaimustus-
tormiga ning Rooma ülemkiht külvas Commoduse üle
lipitseva kiitusega.

217. aastal puhkes Colosseumis välgulöögist tulekahju, mis kahjustas tugevasti amfiteatri sisemust. Gladiaatorite mängud tuli mitmeks aastaks katkestada. 239. aastaks oli Colosseum restaureeritud ning selle areen muutus jälle gladiaatorite võitluste keskuseks.

Amfiteater hämmastas kaasaegseid just oma mõõtme-
tega. IV sajandi rooma kirjaniku Ammianus Marcellinuse kõrgelennulise väljendi järgi «tabas inimsilm vaevalt Colosseumi tippu». Amfiteatris peeti etendusi VI sajandini, mille keskel Colosseum maha jäeti. Maavärinad ja tule-
kahjud olid teda tugevasti purustanud ning 1231. aastal hävis suurem osa amfiteatrist maavärina läbi. Aegade jooksul tekkis hoone seintes hulgaliselt tühimikke ja auke, sest tol ajal kasutati ebaühtlase tihedusega ehituskive. Aastasadu ei hoolitsenud keegi mälestusmärgi säilitamise eest, tema müürid lõhuti ning kivid kanti laiali teiste hoonete ehitusmaterjaliks.

1813. aastal langes sisse üks ehitise sisevõlvidest. Keegi rändur, kes käis Colosseumis 1845. aastal, kirjutas: «Ebatavaline vaikus ja hurmav aroom valitsevad Colosseumis varajasel hommikutunnil. Sajad laululinnud, kes pesitsevad arvutuis põõsastes, mis katavad oma värske haljusega kõiki sambaid ja seinu, toovad kuuldavale oma trillerdusi. Vanadusest mustaks tõmbunud hoone kõikides lõhedes ja pragudes, kõikidel võlvkaartel ja sammastel õitseb lõpma-
tult palju lilli.»

Praeguse ajani on Colosseumist säilinud ainult välis-
seinte varemed ja osa sisekonstruktsioonist. Kuid isegi varemed annavad tunnistust rooma arhitektide harukord-
sest kunstist.

Mälestus vanaaja imedest on meieni jõudnud läbi pal-
jude põlvkondade. Süngel keskajal, mil kirik püüdis kõigiti

läämatada iga vähimatki meenutust helgest, elujaatavast antiikmaailmast, visati ilmaimede hulgast välja «paganlikud ebajumalad ja templid». Pheidiase kauni Zeusi, Heliose kolossaalse kuju ja Artemise suurepärase templi asemel mainiti selliseid mälestusmärke, mida pole kunagi olemas olnud — Noa laeva, kuningas Saalomoni lossi, piibli «vaskmadu» ja lõpuks täielik totrus — kreeka kangelase Bellerophoni ratsakuju, mis olevat rippunud õhus. Kus see asuma pidi, seda ei teadnud keegi, kuid jõudeelu nautivad keskaja ümberhulkujad kinnitasid meeleldi, et nad on teda oma ihusilmaga näinud. Suurte geograafiliste avastuste ajastul, mil Euroopa õppis tundma kaugeid idamaid, lisati maailmaimede nimistusse mitmeid meresõitjate ja kaupmeeste nähtud vaatamisväärsusi. Nii tunnistati imeks Suur Hiina müür, mis 4000 kilomeetri ulatuses eraldas Vana-Hiinat tema läänenaabritest. Oma grandioossusega rabas ta kõiki, kes juhtusid teda nägema. Müüri kõrgus oli 10 meetrit ja paksus jalamil 6 meetrit.

Hilisemal ajal lisati maailmaimedele veel india kalju-templid Elloras ja muinasjutuliselt ilus Tadž Mahali hauakamber Agras, mis püstitati kuulsa ehitusmeistri Ustad Isa poolt XVII sajandi algul šahh Džehanile ja tema naisele.

Maailmaimeks peeti ka Granada kaliifide loss-kindlust Alhambrat, mille mauri meistrid ehitasid XIII sajandi lõpul. Üldse on paljusid inimgeeniuse poolt erinevatel aegadel loodud mälestusmärke peetud kaasaegsete poolt maailmaimedeks. Ka tänapäeval rajatakse ehitisi, mis isegi meile, suurte sündmuste lävel seisvatele kosmoseajastu inimestele, näivad omamoodi imedena. Üheks selliseks on Assuani kõrgpais, mis luuakse kohas, kus kunagi saadi kivimurdudest punast ja musta graniiti Egiptuse vaaraode raidkujude ja sarkofaagide, sammaste ja obeliskide jaoks. Sellesse kõvasse graniitmassiivi on rajatud ka uus säng taltsutatud Niilusele. Aastatuhandeid oli Niilus veeretanud oma vooge Assuani graniitkaljude vahelises sügavas mäekurus, mis nüüd aheldati kaljuharjadeni ulatuva tammiga. Jõe jaoks rajati uus, umbes 80 meetri sügavune ja 50—280 meetri laiune kanal. Päev, mil Niilus sunniti voolama uude kitsasse sängi, kujunes unustamatuks kõikidele egiptlastele. See oli esimene võit kapriisse emakese toitja Suure Hapi üle, nagu teda nimetasid Egiptuse muistsed asukad. Üle kolmekümne tuhande tööliste töötasid

selle heaks kahes ja kolmes vahetuses nelja aasta kestel. Rajati asfaltteed, elamud töölistele, hooned ja varjualused masinate jaoks. Seejuures olid töötingimused erakordselt rasked ja keerukad. Juba palavus on Assuani piirkonnas eriti kurnav. Jõe sügavus ulatus 35 meetrini. Peale selle oli vaja ehitustööde käigus arvestada iga-aastasi suurvesi, mil hiiglajõudu omav veetulv tuli ehitusrajoonist läbi lasta. Lisaraskusi tõi veel asjaolu, et ei tohtinud kinni pidada Niiluse kõrgvetes sisalduvat rammusat muda, mis on väetiseks suurtele Niiluse-äärsetele maa-aladele. Assuani kõrgpais, mida rajatakse Nõukogude spetsialistide poolt loodud projekti järgi koos Araabia Ühinenud Vabariigi spetsialistidega, kujutab endast täiuslikku ja keerukat hüdrotehniliste ehitiste kompleksi, kuhu peale tammi kuuluvad veel hüdroelektrijaam ja alajaamad koos kõrgepingeliinidega. Tamm, mis tõkestab jõe ning peab vastu kõrgvete survele, peab olema suur ja võimas. Ta on 110 meetri kõrgune. Tammi laius jalamil on 1000 meetrit, kogupikkus ulatub 3600 meetrini ning tammipealne on 40 meetrit lai. Suurvete surve nõrgendamiseks on kaljudesse raiutud kuus äravoolutunnelit. Assuani veehoidla tuleb üks maailma suurimaid — tema pikkus on umbes 500 kilomeetrit ja laius keskmiselt 10 kilomeetrit. Niiluse veed ujutavad üle tohutu maa-ala ja igaveseks oleksid vee alla kadunud ka kuulsad Abu Simbeli templid, mis on raiutud kaljudesse lõuna pool Assuani. Muinaskunsti mälestusmärkide hukumisoht erutas kogu maailma. «Päästke Abu Simbel!» nõudsid plakatid kõikides Egiptuse linnades. Neilt plakateilt vaatasid paluvalt vastu vaarao Ramses II ja ta naise Nephertari hiiglaslikud kujutised. Nende unikaalsete mälestusmärkide säilitamise projektide tohustust hulgast valiti välja üks, mis pani ette saagida kaljutemplid ja kolossaalsed raidkujud tuhandeteks tükkideks, vedada need uuele kaldale ja seal jälle kokku panna. Sama pidi toimuma Assuanis asuva jumalanna Isise tempeliga.

Isegi kaasaegse ehitustehnika taseme juures näib Assuani kõrgpaisu ehitustööde maht uskumatuna. Ainuüksi kaljude töötlemise maht on seitseteist korda suurem kui tema kuulsa kaasmaalase — Cheopsi hiiglapüramiidi juures. Kui aga vanaaja suurima hauakambri rajamine tõi endaga egiptuse rahvale kaasa vaid mõttetut ja üle jõu käivat töö, surma ja viletsust, siis Assuani paisu luuakse kogu

riigi hüvanguks nii praeguse kui ka tulevaste põlvkondade jaoks. Ta annab kõigile Egiptuse tööinimestele uusi niisutatavaid alasid ning määratu koguse elektrienergiat. Assuani kõrgpaisu võib õigustatult nimetada üheks kaasaaja imeks.

Veelgi grandioosemat hüdrotehnilist ehitist kujutab endast Bratski hüdroelektrijaam. Padunski kitsuses Angaraad tõkestav betoontamm on Assuani omast veelgi kõrgem, ulatudes 126 meetrini. Vett tõkestavate rajatiste kogupikkus on üle viie kilomeetri ning elektrijaama hoone ise on 500 meetrit pikk ja mahutab kakskümmend 240-megavatilist turbiini. Bratski hüdroelektrijaama tamm tekitab maailma suurima kunstliku veehoidla, mille pindala on viis ja pool tuhat ruutkilomeetrit. Eks kutsu need tohutud arvud esile imetlust tänapäevalgi. Meie jaoks kõige suuremaks ja samal ajal ka kõige tavalisemaks imeks oli aga selle unikaalse hüdroehitise valmimisaeg. Bratskit ehitanud noori ei peatanud ei rasked kliimaatilised tingimused ega pakane selles asustamata ja karmis maakohas. Alistatud Siberi jõe kallastele kerkis tänapäeva tehnika ja inime töö üks hiilgesaavutusi, mis võimsa energeetikabaasina varustab elektrienergiaga kogu Siberimaad.

Kaasaegse teaduse suurvõiduks on aatomienergia kasutuselevõtmine rahulikel eesmärkidel. 5. detsembril 1957. aastal vette lastud aatomijäälohkuja «Lenin» oli esimeseks aatomienergial töötavaks jäälohkujaks maailmas. «Lenini» juures on kõik ebataoline — nii tema mõõtmed (ta on maailma suurim jäälohkuja), peamasinate võimsus (44 000 hobujõudu) kui ka kiirus (üle 18 sõlme tunnis). See laev-iludus oma madala voolujoonelise pealisehitusega ja kahe mastiga on mugav, ratsionaalne ja kaunis ka seestpoolt. Jäälohkuja teraskeres on varjul kolm aatomireaktorit, mille kütuseks kasutatakse uraandioksiidi. Kogu automaatjuhtimise ja tuumaprotsesside ning soojusringluse reguleerimise keerukat süsteemi juhitakse energeetikapuldist. Masinaruumides on üles seatud üle kahekümne automaatseadeldise. Kõige kaasaegsemad side- ja navigatsiooniseadmed võimaldavad merel liikuda ohutult igasuguse ilmaga. Laeva korpusel on 36—52 millimeetri paksune terasvöö jää purustamiseks. See on kõige paksem ninaosas, mis asub esimesena võitlusesse jääga. Arktika salakavalus ja kõik tema kapriisid purunevad teadlaste raudse tahte ees. Nad on loonud laeva, mis on ilmunud meie tege-

likkusesse justkui teaduslik-fantastilise romaani lehekülgedelt. Juhtimispuddis asuva televisiooniseadeldise abil on võimalik jälgida kõikide reaktorite tööd. Jäälõhkujal on kolm abielektrejaama 6200-hobujõulise koguvõimsusega. Laeva isikulise koosseisu ja ekspeditsioonide liikmete käsutuses on mugavad ühe- ja kaheinimesekajutid, suurepärane raamatukogu, muusika- ja suitsetamissalong, klubi ja ruumikas söökla. Ninaossa on paigutatud kambüüsiblokk koos ladude, külmutusseadmete ja pagaritöökojaga. Arstipunkt spetsiaalsete kabinettide, laboratooriumide, apteegi ja haiglaga on sisustatud teaduse viimase sõna järgi. Jäälõhkuja ahtriosas asub angaar ja helikopteri maandumisplats.

Tänu jäälõhkuja siseelu läbimõeldud korraldusele ja aatomienergia kasutamisele võib «Lenin» kütusetagavara uuendamata sõita üle aasta. Selle kaasaja kõige täiuslikuma laeva loomine avas teaduse ees piiratud perspektiivid polaarbasseini uurimiseks ja andis võimaluse pikendada navigatsiooniperioodi meie maale eluliselt tähtsal liiklusarteril — Põhja mereteel.

Kuid ka kõige ebatavalisemadki ehitised, mida tänapäeval on inimkäed loonud, kahvatavad XX sajandi kõige eredama ime ees — kosmoselaeva loomise ja inimese kosmoseavarustesse jõudmise ees.

4. oktoobril 1957. aastal toimus suursündmus maailma kosmonautika ajaloos: Nõukogude teadlaste loodud Maa kunstlik kaaslane viidi kanderaketiga ettenähtud orbiidile. See oli väike, 58 cm läbimõõduga ja 83,4 kg kaaluv kera, millel asus kaks raadiosaatjat ja neli raadioantenni. See inimkonna ajaloos esmakordselt väljapoole planeeti sattunud «Maa saadik» tegi oma olemasolu vältel 1400 tiiru ümber maakera, kusjuures tema suurimaks kauguseks Maa pinnast oli 947 km.

Inimkonna kosmilise esiklapse auks jagati VIII rahvusvahelisel astronoomiakongressil delegaatidele välja «planeetidevahelised passid», mis annavad õiguse lennuks marsruudil Maa—Kuu. Passis on öeldud, et dokumendi esitajale on reserveeritud koht esimesel kosmoselaeval ja et selle omanikul on õigus liigelda planeetidevahelises ruumis ning maanduda igal planeedil. Kongressil viibinud teadlased võtsid seda lõbusa naljana. Näis ju tee väikese kunstliku kaaslane väljalennutamisest inimesega kosmoselaeva universumisse saatmiseni veel hästi pikana.

Ei möödunud aga kaht aastatki, kui Nõukogude rakett jõudis Kuule, viies sinna vimpli. Seejärel tegi teine rakett tiiru ümber Kuu ning pildistas selle tagakülge, mida inimese silmad polnud veel kunagi näinud.

Polnud möödunud nelja aastatki, kui saabus päev, mis sai kosmoseajastu alguseks. 12. aprillil 1961. aastal jõudis lendur-kosmonaudi J. Gagarini poolt juhitud kosmoselaev «Vostok-1» orbiidile ümber Maa. See inimese esimene kosmoselend kestis 108 minutit. Rakett viis kosmoselaeva, mis kaalus 4725 kg, ettenähtud orbiidile.

Nõukogude teadlaste loova mõtte ja paljude laeva ehitamisest osavõtnud inimeste kuldsete kätega loodud kosmoselaev kujutas endast ülitäpsete aparaatide keerukat kompleksi, mis oli paigutatud vastupidavasse kesta. Viimasele polnud kardetavad ei stardi ega maandumise ajal tekkiv tohtu ülekuumenemine, ei kõigele elusale surmavalt mõjuv radiatsioon ega sajad muud ohud, mis ähvardavad laeva ja kosmonauti planeetidevahelises avaruses. Kosmoselaeva korpuses oli tavalise üheistmelise lennuki kabiinist tunduvalt suurem hermeetiline kabiin inimorganismi kõiki eluprotsesse täielikult tagavate seadmetega. Kosmonaudi käsutuses olid ka keerukad laeva automaat- ja käsitsijuhitamise süsteemid ning Päikese järgi orienteerimise automaatsüsteem ja Kuu järgi orienteerimise käsitsisüsteem. Veel olid kabiinis kosmoselaeva maandumise keerukas süsteem ning kontroll- ja registreeriv aparaat (autonoomne ja telemetriline). Maapealsete jaamadega kahepoolse raadio- ja telefoniside pidamiseks oli kabiini mõnteeritud ultralühilaine- ja lühilaineaparaat. Lisaks sellele oli kosmoselaev varustatud veel mitmete raadiosüsteemidega orbiidi õigsuse kontrollimiseks ja laeva asukoha määramiseks. Kõik need keerukad süsteemid ja kogu aparaat töötsid kosmoselaeva esimese lennu ajal veatult.

Luues meie ajastu väljapaistvaimat imet — kosmoselaeva — seadsid teadlased, konstruktorid ja töölised endile peaülesandeks tagada esimese inimese kosmoselennu edukus ja ohutus. Ülesanne täideti ja esimene kosmiline avarusse jõudnud inimene pöördus õnnelikult Maale tagasi, et jutustada siin Maa-asukatele, mida tema, kosmose-Kolumbus, oli näinud. Esimese kosmonaudi poolt saavutatud edu kindlustamiseks ja kosmonautika edasiarendamiseks viidi läbi veel mitmeid teisi ning üha keeru-

kamaid «kosmilisi retki». Kuid tõeliseks XX sajandi imeks kujunes 1965. aastal kosmonaut A. Leonovi väljumine kosmoselaevast ja vahetu viibimine kosmilises ruumis. Ning 1966. aasta algul teostati automaatjaama «Luna-9» pehme maandamine Kuul. Automaat- ja käsitsijuhtimise seadmed ja süsteemid, sidepidamine Maaga ning arvutuskompleks Maa peal — kõiki neid nõukogude astronautika saavutusi võib õigustatult pidada üheks kaasaja kõige väljapaistvamaks imeks.

KOKKUVÖTTEKS

Seitse maailmaimet loodi pika aja vältel — III aastatuhandest II sajandini enne meie ajaarvamist. Selle pika ajavahemiku jooksul astus ininkond edasi hiiglasammu teaduse, tehnika ja kultuuri arengus, tehti hulgaliselt väärtuslikke avastusi ning loodi suurepäraseid ehitisi ja kunstiteoseid.

III sajandil elanud rooma kirjanik Lucius Ampelius kirjutas raamatu, kus kirjeldas mitmesuguseid vaatamisväärsusi. Üks teose peatükkidest oli pühendatud maailma-imele. Oma ülevaates loetleb Ampelius kõike, mis oli äratanud tema tähelepanu, kusjuures looduse poolt loodud imed on tal antud segamini inimese poolt valmistatud ime-odega. Viimaste arv on üsnagi suur. Nimetatud on ka meile juba tuttavaid mälestusmärke, kuid lisaks neile märgib ta ära veel hulgaliselt templeid, altareid ning jumalate ja jumalannade kujusid. Andmeid tähelepanuväärsete objektide kohta võttis Ampelius valikuta mitmesugustest antiikautorite töödest, kus oli ülistatud muinasmeistrite loomingu ilu ja üllust. Egiptuse, Kreeka ja Rooma aladelt leitud mälestusmärkidega tutvumine aga veenab, et Ampeliuse imede loetelu võiks veelgi pikendada.

Kuid ikkagi — millest vanaaja teaduse- ja kirjamehed juhendusid seitsme kõige väljapaistvama ime väljavalmisel? Või kas on lihtsalt juhus, et erinevatel autoritel kohtame ühtesid ja samasid tuttavaid nimesid?

Meenutagem veel kord nende imede tekkelugu.

Esimesed tõsised sammud inimkultuuri arengus tehti vanades idamaades — Egiptuses ja Babüloonas. Muinas-Egiptuse ehituskunsti mälestisteks on püramiidid — seitsmest maailmaimest ainus meie päevadeni säilinud. Neid imetleti ennemuiste ja nad äratavad vaimustust praegugi. Tol ajal hämmastasid inimesi käte jõul üleslaotud kunstlike mägede hiiglamootmed ja Muinas-Egiptuse arhitek-

tide keerukad arvutused. Tänapäeval äratav imestust teadmine, et need gigandid on valmis tehtud kõige algelisemat tehnikat kasutades. Püramiidide püstitamine läks maksma palju inimelusid, kuid ehitamisel saadud kogemused jäid. Palju ootamatuid leiutisi tehti ka teise ime — Baabülioni kuulsate müüride ja rippuvate aedade loomisel, kus arhitektid õppisid arvutama kunstlike aedade tohutut raskust ülal hoidvate võlvkaarte kandejõudu. Leiutati ka keerukad seadmed vee tõstmiseks Baabülioni kindluse müüride kõrgusele.

VII—VI sajandist e. m. a. algab hellenistliku kultuuri õitseng. Teistest paikadest varem hakkas teadus ja kultuur arenema Joonias. Esimeseks Hellases loodud imeks sai joonia meistrite poolt püstitatud Artemise tempel Efesoses.

Miks ei suutnud Artemisioni kuulsust varjutada hilisemad kaunid templid paljudes Muinas-Kreeka linnades? Sellele küsimusele võib vastata rooma õpetlase Pliniuse sõnadega. Ta nimetab Artemise templit kreeka arhitektuuri tõeliseks šedöövriks ja märgib, et kirjeldust templi looja Hersiphronose töövõtetest «on võimatu mahutada isegi paksudesse raamatutesse: neis on midagi sellist, mis ületab kõike looduses ettetulevat». Kreeka arhitektuuri asjatundjais ei äratanud imestust mitte ainult Artemise templi proportsioonid, mõõtmed ja ilu, vaid ka ehitusmeistri töövõtted ja see uus, mida ta tõi ehitusasjandusse. Artemisioni ehitajate — Hersiphronose ja ta poja Metagenose märkmete varal õppisid mitmed kreeka ja rooma arhitektide põlvkonnad, neid luges Plinius, neid kasutas oma arhitektuurialase teose kirjutamisel Vitruvius.

Teiseks kreeklaste loodud imeks oli Zeusi kuju Olümpias. Selle autoriks on kreeka suurim skulptor Pheidias, kes pärines alates V sajandist e. m. a. hellenistliku kultuuri keskuks tõusnud Ateenast. Pheidiase raidkujude ilu peeti antiikilmas ületamatuks. Pheidiase skulptuurid polnud ainult ülemlauluks Olümpose jumalatele; iga tema teos rikastas kunsti uute kogemuste ja töövõtetega. Eriti läiustas ta uudset krüselefantiintechnikat.

III sajandiks e. m. a. olid mandri-Kreeka linnad jõudnud langusperioodi. Uute loominguiliste jõudude esilekerkimine Kreeka ida-alade linnades oli seotud hellenistliku ja idamaade kultuuri läbipõimumisprotsessiga. Kahe kultuuri sellise põimumise varasemaks mälestusmärgiks oli hellenistliku ajastu kuulsaimate meistrite püstitatud mauso-

leum Kaaria pisikuningriigi pealinnas Halikarnassoses, Mausoleumi juures oli uudne ja ebatavaline see, et kreeka templite ja egiptuse püramiidide elemendid olid kokku sobitatud ühte hoonesse. Siin tuli teha ülikeerukaid arvestusi, et Mausolose hiiglahauakambri kreeka sammastik peaks vastu ästmeilise püramiidi kujulise katuse raskusele.

Asjaolu, et maailmaime hulgasaar ülekaalus hilisema ajajärgu (III sajandi e. m. a.) kunstiteosed, ei anna veel tunnistust selle kohta, nagu oleks see periood olnud eriti rikas talentide poolest. Kiindumus sel sajandil loodud imede vastu on seletatav eelkõige muljete värskusega, mida igaüks neist kolmest imest kaasaegsetele jättis. Kuid ka III sajand e. m. a. oli küllaltki rikas arhitektuuri- ja kunstišedöövrite poolest. Parimate väljavalimisel sai otsustavaks nende loomisega kaasnenud panus tehnilise mõtte ja teadmiste üldisesse varasalve.

Sissetallamata rada mööda tuli minna kuulsas Rhodose kolossi autoril skulptor Charesel. Tema kaasaegsete vaimustust ei kutsunud esile mitte ainult kaju suurus, vaid peamiselt just pronksigigandi valmistamise idee julgus ja kasutatud tehniliste võtete teravmeelsus. Charest püüti järele aimata, talt õpiti. Tõeliseks antiiktehnika imeks ning Aleksandria õpetlaste meisterlikkuse ja leidlikkuse tõendiks oli Pharose saare majakas.

Need seitse mälestusmärki, mis kehastavad vanaaja kõige arenenumate maade kultuuri kõige väljapaistvamaid saavutusi, on väärt kandma maailmaime nimetust. Kõige imelisem nende juures oli see, et nad olid loodud inimese mõistuse ja kätega.

Me teame liiga vähe nendest inimestest, kelle töö ja talendiga need imekaunid kunstiteosed püstitati. Meieni pole jõudnud kaugeltki kõikide suurte meistrite nimed. Veelgi vähem teame me neist tundmatutest töömeestest, kes rügasid kivimurdudes, kaevasid maad, olid koormakandjaiks ja ehtasid hooneid. Suurem osa neist olid orjad, keda antiikautorid ei pidanud üldiselt märkimisväärseteks. Kuid nende tööta poleks olnud ka vanaaja kultuuriimesid.

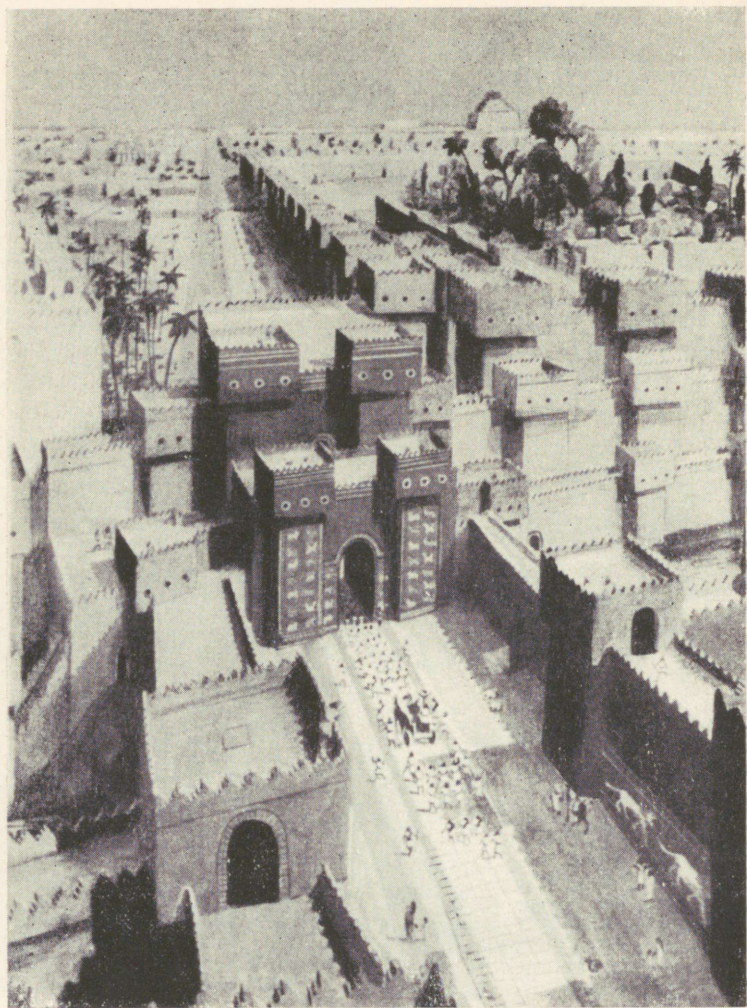
PILDITAHVLID

K. VAARU PÕRANIKUHELE INSEKT

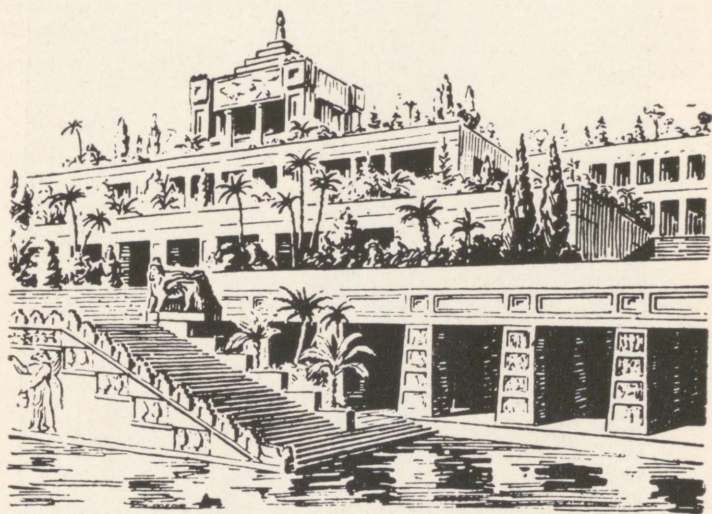

1. VADE PÜRMIIDIDELE GISES.

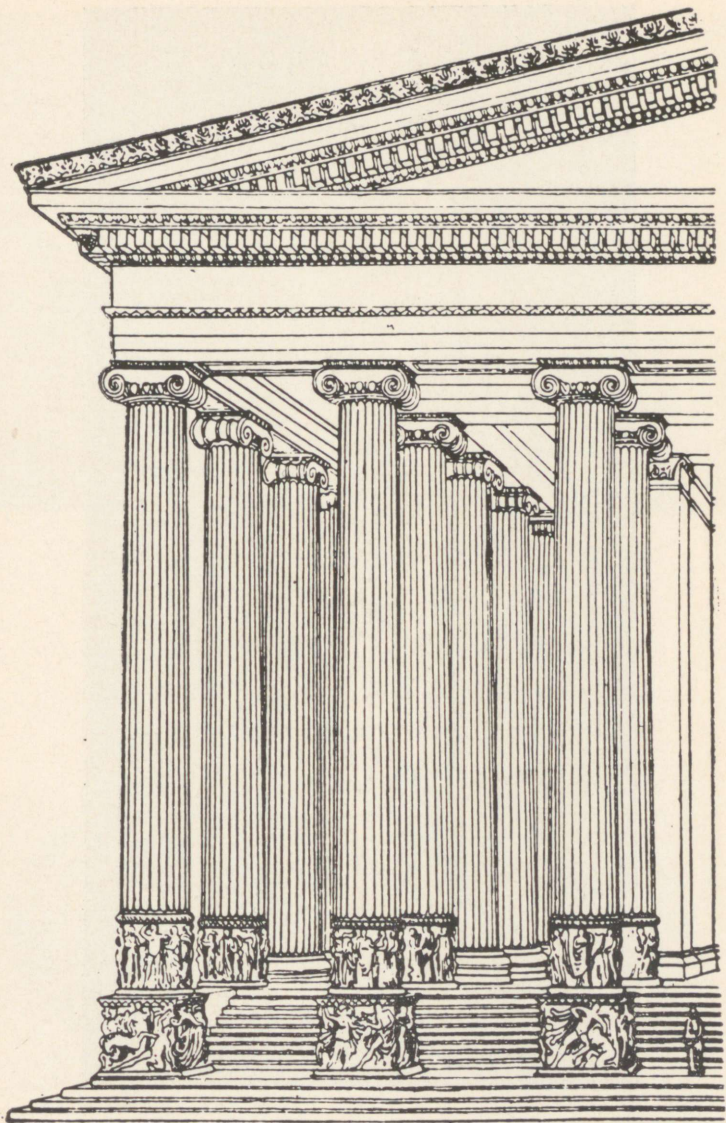
2. MUISTNE BAABÜLON (REKONSTRUKTSIOON).

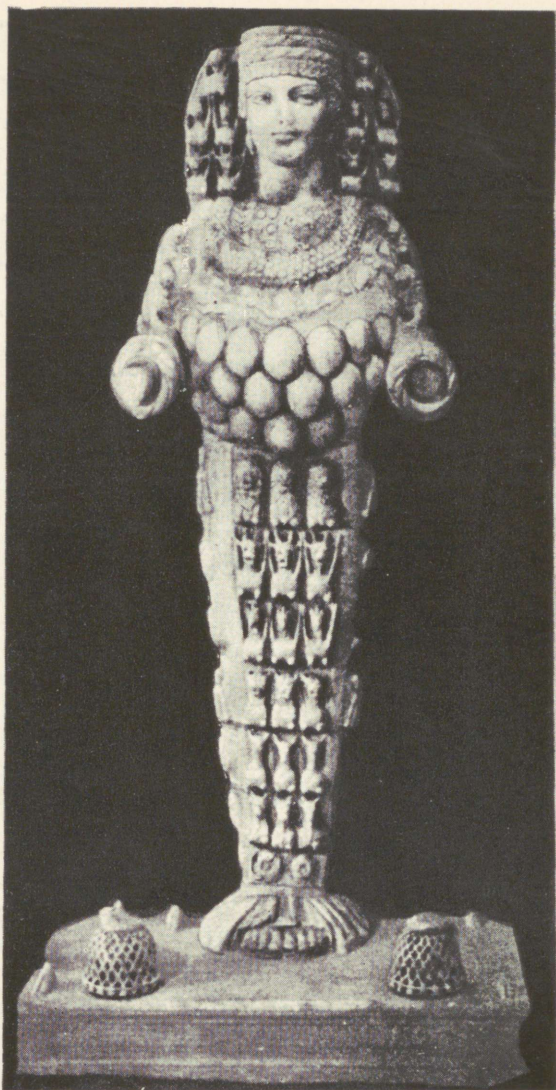
3. RIPPUVAD AIAD (REKONSTRUKTSIOON).

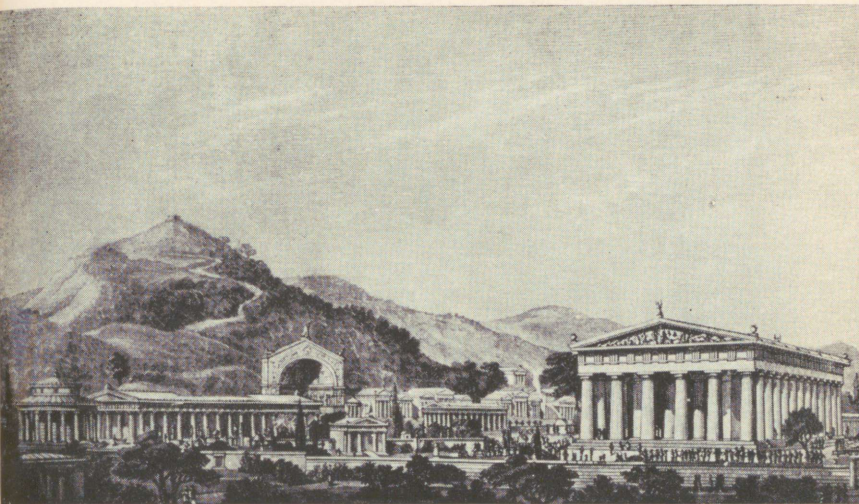
4. RELJEEFIGA SAMBAFRAGMENT ARTEMISE TEMPLIST EFESOSSES.

5. ARTEMISE TEMPEL EFESOSSES (FASSAADI REKONSTRUKTSIOON).

6. EFESOSE ARTEMIS.

7. OLÜMPIA PÜHAMU ÜLDVAADE (REKONSTRUKTSIOON).

8a. ELISE MÜNDID ZEUSI RAIDKUJU JA PEA KUJUTISTEGA.

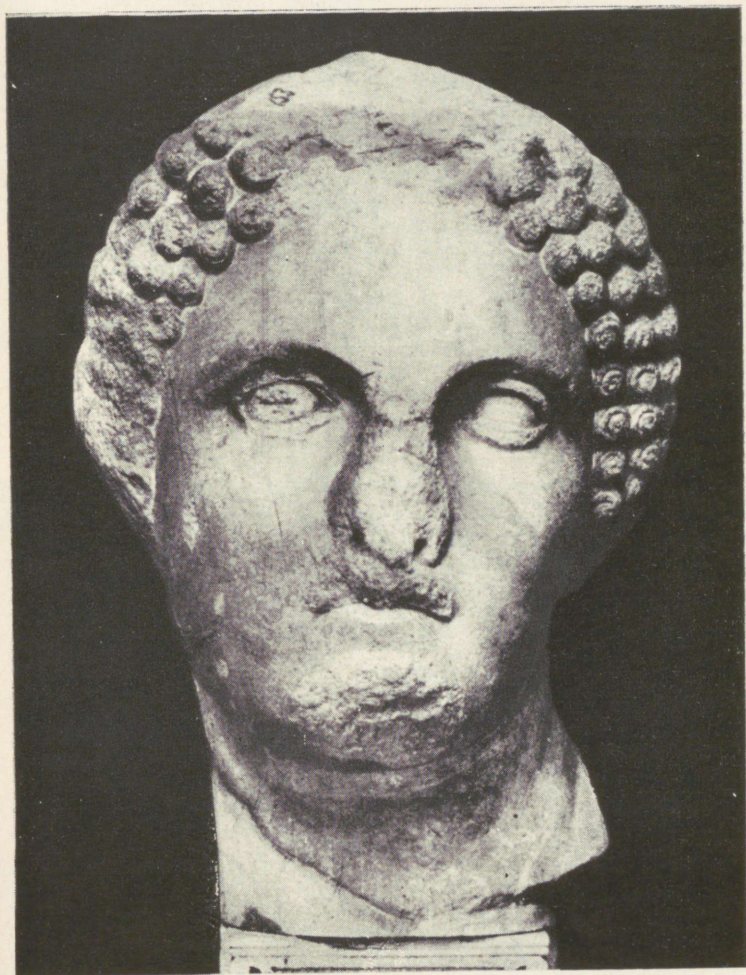
8b. ZEUSI KUJU OLÜMPIAS (REKONSTRUKTSIOON).

9. DIONYSIOSE «RUSIKAVÖITLEJA».

10. MAUSOLOSE KUJU.

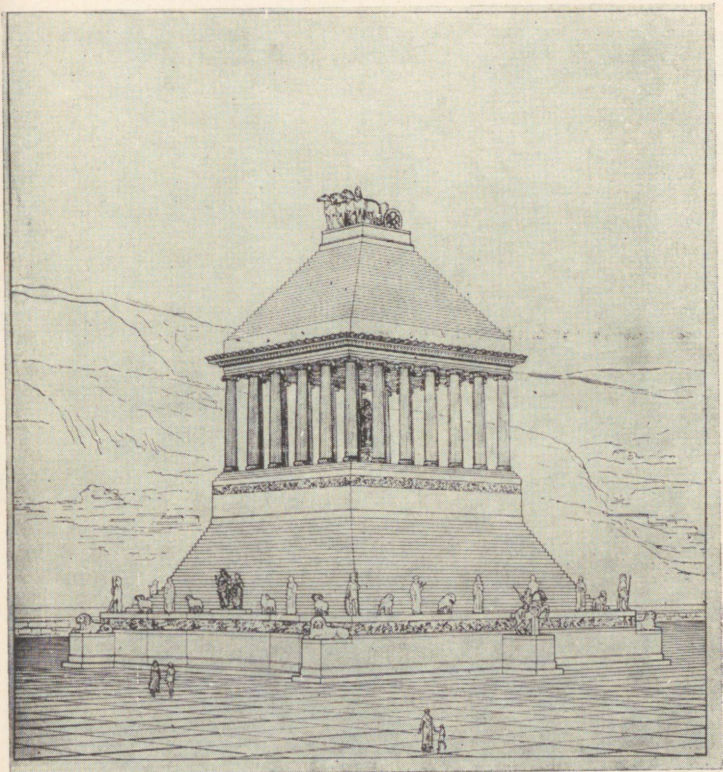
11. KUNINGANNA ARTEMISIA KUJU PEA.

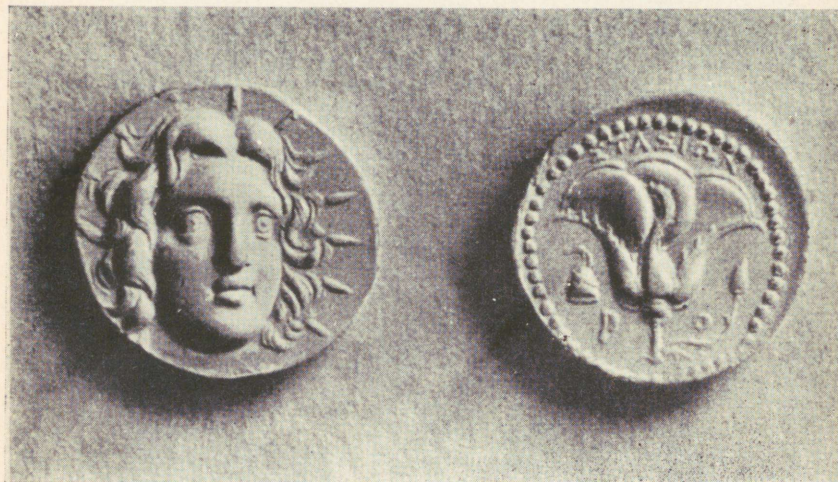
12. PARTENONI FRIISIFRAGMENT RATSANIKEGA.

13. MAUSOLEUMI FRIISIFRAGMENT VOITLUSEST AMATSOONIDEGA.

14. HALIKARNASSOSE MAUSOLEUMI ÜLDVAADE (VIIMANE REKONSTRUKTSIOON).

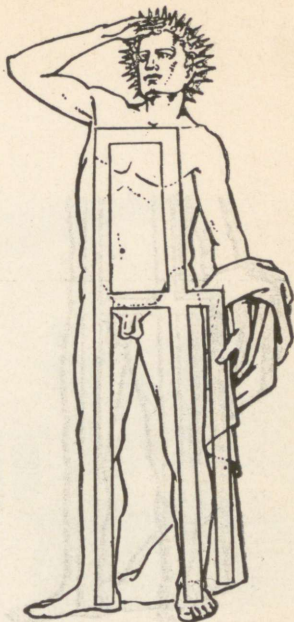
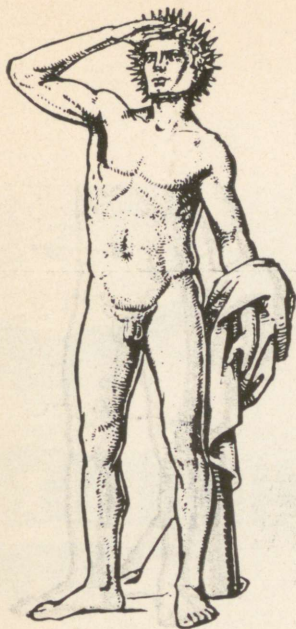
15 RHODOSE MÜNT HELIOSE KUJUTISEGA.

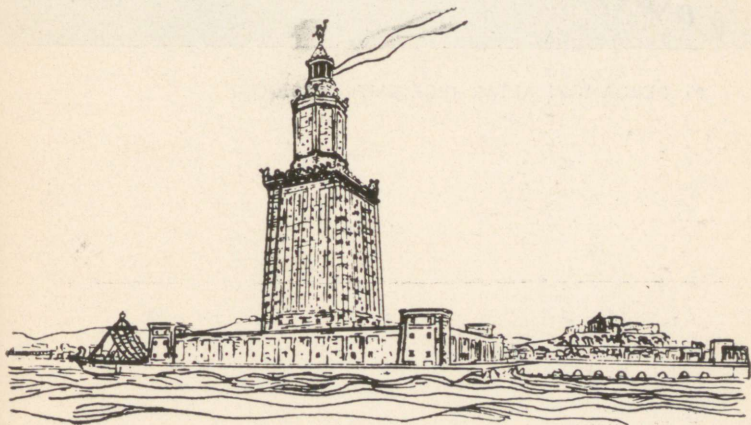
16. MYRONI «KETTAHEITJA».

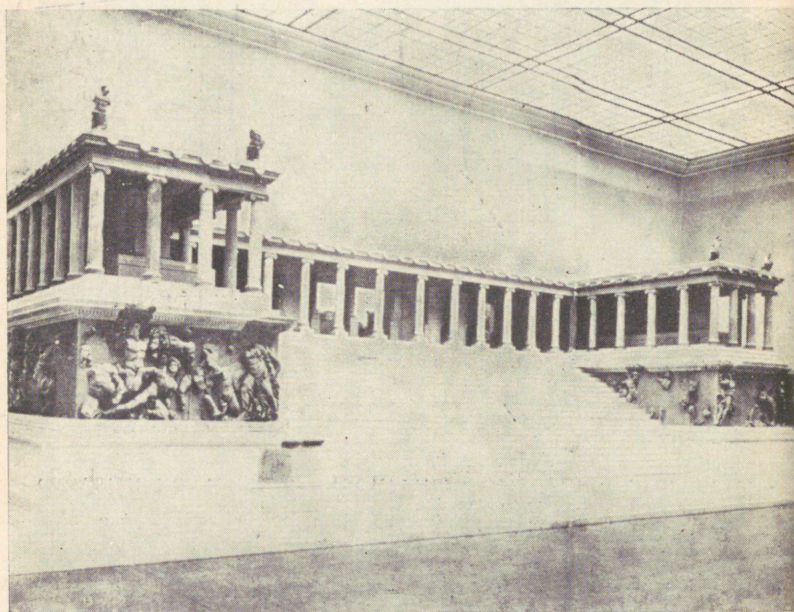
17. LYSIPPOSE «ПУHKAV HERAKLES».

18. HELIOSE KUJU (REKONSTRUKTSIOON). PAREMAL ON NÄIDATUD TOESTIK, MILLE ABIL KUJU PÜSTI SEISIS.

19. PHAROSE MAJAKAS (REKONSTRUKTSIOON).

20. PERGAMONI ALTAR (REKONSTRUKTSIOON).

SISUKORD

Sissejuhatuse asemel	3
Püramiidid	11
Baabüloni rippuvad aiad (Semiramise aiad)	27
Artemise tempel Efesoses	39
Zeusi kuju Olümpias	54
Halikarnassose Mausoleum	69
Rhodose koloss	81
Aleksandria majakas	93
Veel imedest	105
Kokkuvõtteks	115

Александра Александровна Нейхардт, Ирина Александровна Шишова.
СЕМЬ ЧУДЕС ДРЕВНЕГО МИРА. На эгонском языке. Обложка Ю. Никка-
ринен. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja R. Järve. Kunstiline toimetaja A. Säde. Tehniline toimetaja A. Muna.
Korrektorid H. Kull ja M. Pall. Laduda antud 12. VII 1968. Trükkida antud
21. V 1969. Leedu NSV J. Janonise nim. Paberivabriku trükipaber nr. 1, 54×84/16.
Trükipoognaid 7,5 + lisad. Tingtrükipoognaid 7,35. Arvestuspoognaid 7,52. Trüki-
arv 15 000. Tellimuse nr. 4237. Hans Heidemanni nim. Trükikoda, Tartu, Üli-
kooli 17/19. I.

Hind 30 kop.

30 kop.